

LET
SCR
1990
21

PARADOXALE

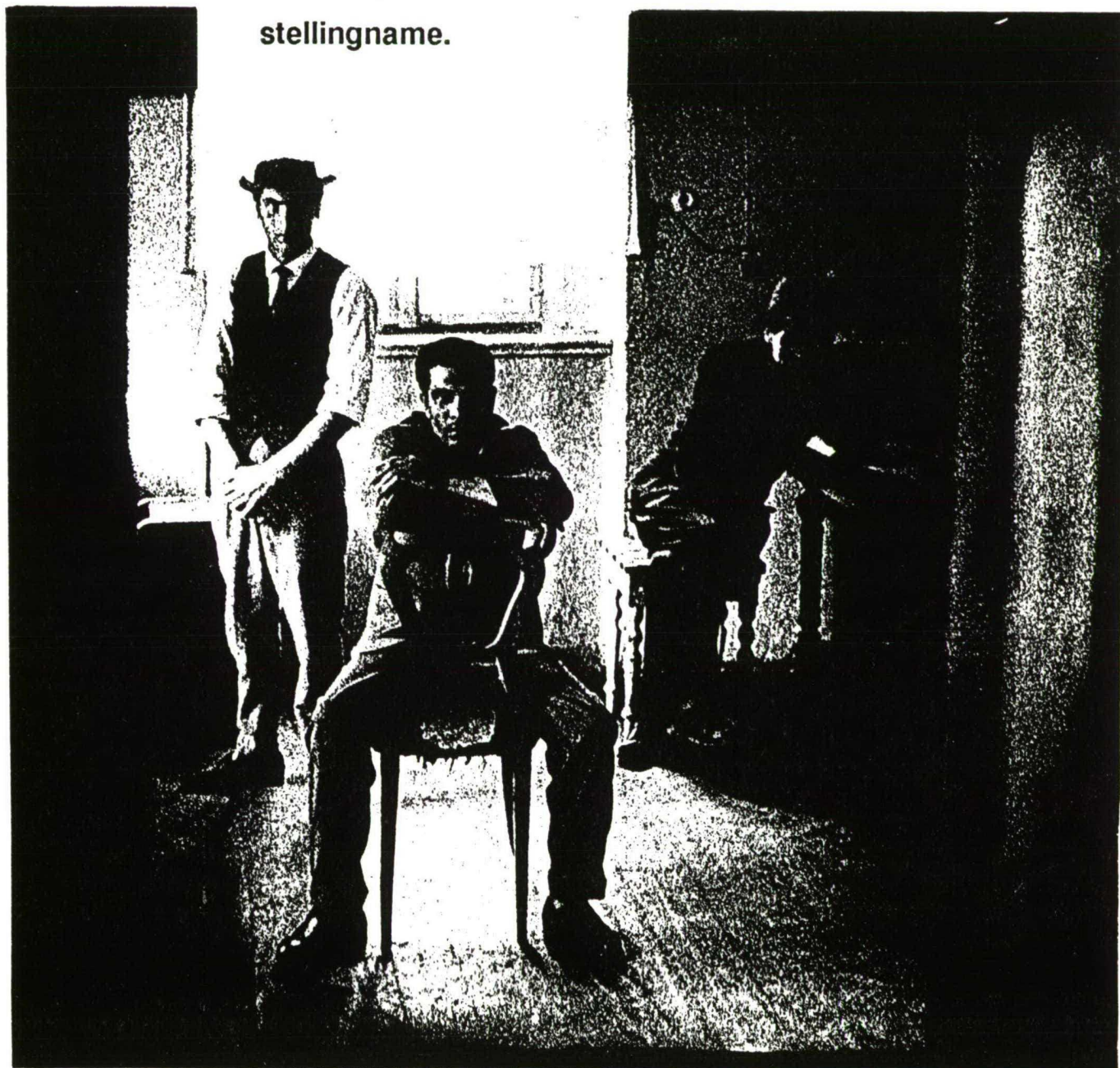
GEVOLGEN

VAN

SCHRIFTELIJK

TAAALGEBRUIK

: een analyse met een maatschappijkritische
stellingname.

Scriptie: M. van Kampen
registratienummer: 98.79.72
Den Bosch
23 - 8 - 1990

Begeleiders: Dr. H.E. Boeschoten
Drs. W. Staat

Katholieke Universiteit Brabant
Taal- en Literatuurwetenschap

PARADOXALE   GEVOLGEN
VAN
SCHRIFTELIJK   TAALGEBRUIK

**:een analyse met een maatschappijkritische
stellingname.**

Scriptie: *M. van Kampen*

registratienummer: 98.79.72

Den Bosch

23 - 8 - 1990

Begeleiders: *Dr. H.E. Boeschoten*

Drs. W. Staat

Katholieke Universiteit Brabant

Taal- en Literatuurwetenschap

VOORWOORD

Allereerst wil ik hier Wim Staat hartelijk bedanken , omdat hij, ondanks zijn nabije vertrek naar U.S.A., toch veel tijd heeft kunnen vrijmaken om mij te begeleiden. Zijn ijzersterke methodologie en zorgvuldige commentaar zijn een grote hulp voor me geweest. Dan wil ik Rick Boeschoten bedanken, omdat ik met hem goed kon brainstormen over het onderwerp en hij enkele nuttige aanwijzingen heeft kunnen geven. Verder bleek hij een stimulerende persoonlijkheid in de zes maanden dat ik met hem heb samengewerkt. En verder is Luuk een enorme steun voor me geweest, waar ik, in de drie maanden waarin deze scriptie is gemaakt, altijd bij terecht kon en met wie ik veel heb gediscussieerd over het onderwerp.

Deze scriptie was voor mij misschien wel het zwaarste onderdeel van de studie, maar ik vond het, geloof ik, ook het interessantste onderdeel.

INLEIDING

Deze scriptie laat zich lezen als een kritische en consciëntieuze, ethische reflexie op een maatschappij die zoals de hedendaagse filosoof Lyotard¹ beschrijft, in een steeds grotere mate streeft naar een efficiëntere werking van haar performativiteit, waarin maximalisatie en optimalisering van het (veelal economisch) nut een grote prioriteit heeft. Tegelijkertijd zegt deze maatschappij zich te baseren op een vooruitgangdenken waarin al haar burgers gelijkelijk kunnen profiteren van het goede dat zij te bieden heeft.

Deze scriptie wil, met haar kritiek op dit vooruitgangdenken, aangeven dat de hierboven getypeerde maatschappij onderhevig is aan interne tegenstellingen en paradoxen. Hiervoor neem ik als uitgangspunt de ontwikkeling van een mondelinge maatschappij naar een schriftelijke en concludeer dat deze ontwikkeling belemmerd wordt door de interne tegenstellingen en paradoxen die verschriftelijking, als onderdeel van het vooruitgangdenken, met zich meebrengen.

Het onderwerp voor deze scriptie is ontstaan tijdens mijn stage, waarin ik ontdekte dat met name zigeuners, een grote weerstand hebben tegen het op schrift zetten van hun eigen taal (talen). De motieven die zij daarvoor aanvoeren, dienden als aanleiding voor het bestuderen van de bovenbeschreven interne tegengesteldheid. De zigeunerproblematiek moet in deze scriptie gezien worden als een spiegel waarin zich de verschriftelingsproblematiek spiegelt en waardoor ik in staat ben de paradoxale werkingen van de verinstitutionaliseerde schriftelijke maatschappij waar te nemen en te bekritisieren.

Deze scriptie wil geen overversimpeld en post-romantisch beeld geven van de 'goede orale wilden', maar wil aan de hand van argumenten van een orale georganiseerde groep de vanzelfsprekendheid van de verschriftelijking ontzenuwen.

1

J.F. Lyotard. 1987. Het postmoderne weten. Vertaling van: 1979. La conditione postmoderne - rapport sur le savoir.

PROBLEEMSTELLING

Deze scriptie handelt onder meer over de verschillen tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik. Het schriftelijk taalgebruik wordt hierin gezien als een sociale praktijk, nauw samenhangend met maatschappelijke instituties. De sociale praktijken van het schrift worden over het algemeen verbonden met een maatschappelijke ontwikkeling zoals die gepropageerd wordt in het vooruitgangdenken. 'Emancipatie door schrift' is een voorbeeld van zo'n vooruitgangsidee. In deze scriptie wil ik aantonen dat dit denken niet geheel probleemloos en niet zo vanzelfsprekend is als wel aangenomen wordt.

Ik toon aan dat in de ontwikkeling van mondelinge naar schriftelijke georganiseerde samenlevingsvormen een aantal paradoxen zichtbaar worden, die inherent zijn aan de sociale praktijken van het schrift. Deze paradoxen vormen belemmeringen voor het functioneren van de maatschappelijke ontwikkeling zoals dat door het vooruitgangdenken uiteen wordt gezet. Hoewel de sociale praktijken van het schrift worden verbonden met 'Vooruitgang' en 'Emancipatie', blijkt het schrift niet in staat alle belemmeringen weg te nemen die de zogewenste ontwikkeling in de weg staan. Hoewel die belemmeringen ontstaan zijn door een interne paradoxale werking, worden zij, als het bijvoorbeeld gaat om het alfabetiseren van orale groepen, gezien als belemmeringen behorende bij de anderen, bij de analfabeten.

In deze scriptie toon ik aan dat de 'ontwikkeling' van individuen en groepen veelal staat voor 'aanpassing', dat wil zeggen dat bijvoorbeeld met het aanleren van schrift veel meer samenhangt dan het geven van een instrument dat gebruikt kan worden voor emancipatie.

Deze scriptie toont dat het vooruitgangdenken meer pretendeert dan het kan waarmaken, dat het gevolgen heeft die het zelf niet kan overzien en een werking heeft die zichzelf tegenwerkt.

Ik vermoed dat zich in de lotgevallen van zigeuners en hun houding ten aanzien van schriftelijk taalgebruik in onze maatschappelijke ordeningen deze paradoxale ontwikkeling manifesteert. Zij blijken als bevolkingsgroep, die (nog) een orale traditie en geen schriftelijke traditie kent in verschriftelijk Europa, een uitzondering te zijn die de regel bevestigt. Hun specifieke houding ten aanzien van schriftelijk taalgebruik toont de wellicht onbedoelde consequenties van onze schriftelijkheid op vele terreinen.

WERKWIJZE:

- *In eerste instantie (hoofdstuk I) schep ik een breed kader waarin de problematiek wordt voorbereid. Dit kader geldt als een grondige voorstudie voor het begrijpen van de eigenlijke problematiek.*
- *Daarna (hoofdstuk II) zet ik achttien verschillende redeneringen op over veronderstelde eigenschappen van de 'Vooruitgang' en maak de daarmee samenhangende tegengestelde werkingen ervan aannemelijk.*
- *Tenslotte (hoofdstuk III) koppel ik deze redeneringen aan de concrete problematiek van de zigeuners om aan te geven waar zij afwijken van deze situatie, welke bezwaren zij ertegen hebben en hoe deze te verklaren zijn.*

METHODOLOGIE:

In navolging van Foucault (1971) geloof ik dat bij deze analyse een methodische houding past van 'ijverige achteloosheid', dat wil zeggen dat ik niet geforceerd wil systematiseren en niet op zoek ben naar alles-verklarende oplossingen. Daarbij hoort het dat ik vermeld dat deze methode er ook één is van onvolledigheid, persoonlijkheid en hier en daar zelfs toevalligheid.

INLEIDING

PROBLEEMSTELLING

WERKWIJZE:

METHODOLOGIE:

HOOFDSTUK 1.....1 - 37 SCHRIFTELIJK TAALGEBRUIK EN VOORUITGANG

1.1	Het perspectief.....	1
1.2	Sociale praktijken van schrijven en lezen.....	5
1.3	Materialiteit.....	8
1.3.1	<i>materiaal.....</i>	<i>8</i>
1.3.2	<i>afstand.....</i>	<i>9</i>
1.3.3	<i>effecten van materialiteit.....</i>	<i>9</i>
1.3.4	<i>complexiteit en ordening.....</i>	<i>10</i>
1.3.5	<i>afstand en objectiviteit.....</i>	<i>10</i>
1.3.6	<i>het succes van de materialiteit.....</i>	<i>12</i>
1.4	Institutionalisering.....	13
1.4.1	<i>instituties.....</i>	<i>14</i>
1.5	Complexiteit.....	17
1.6	Vooruitgang.....	19
1.6.1	<i>het ideaaldenken.....</i>	<i>20</i>
1.6.2	<i>beheersing.....</i>	<i>20</i>
1.6.3	<i>kennisaccumulatie.....</i>	<i>20</i>
1.6.4	<i>de menselijke Rede.....</i>	<i>21</i>
1.6.5	<i>objectiviteit en vooruitgang.....</i>	<i>23</i>
1.6.6	<i>Vooruitgang en emancipatie.....</i>	<i>23</i>
1.6.7	<i>schrift en dialectiek.....</i>	<i>25</i>
1.6.8	<i>kritiek op het vooruitgangdenken.....</i>	<i>26</i>
1.7	Alfabetisering.....	28
1.7.1	<i>K-strategie en r-strategie.....</i>	<i>30</i>

1.8	Zigeuners.....	32
1.8.1	<i>definiëringsproblematiek.....</i>	<i>32</i>
1.8.2	<i>taalvariëteit.....</i>	<i>33</i>
1.8.3	<i>oorsprong.....</i>	<i>34</i>
1.8.4	<i>de burgermaatschappij en de zigeuners.....</i>	<i>35</i>
1.8.6	<i>weerstand tegen schrift.....</i>	<i>36</i>
1.8.7	<i>eigen orale structuur.....</i>	<i>37</i>

HOOFDSTUK 2.....39 - 61

PARADOXEN

1.1 EMANCIPATIE:.....	39
2.1.1 <i>De paradox van de vrijheid.....</i>	<i>39</i>
2.1.2 <i>De paradox van de beheersing.....</i>	<i>41</i>
2.1.3 <i>De paradox van de functionaliteit.....</i>	<i>42</i>
2.1.4 <i>De paradox van de alfabetisering.....</i>	<i>43</i>
2.1.5 <i>De paradox van de gelijkheid.....</i>	<i>44</i>
2.1.6 <i>De paradox van de volledigheid.....</i>	<i>44</i>
2.2 MASSALITEIT:.....	46
2.2.1 <i>De paradox van de universaliteit.....</i>	<i>47</i>
2.3 COMMUNICATIE:.....	49
2.3.1 <i>De paradox van de onbelemmerde communicatie.....</i>	<i>50</i>
2.3.2 <i>De paradox van de explicietheid.....</i>	<i>52</i>
2.3.3 <i>De paradox van het behoud.....</i>	<i>53</i>
2.3.4 <i>De paradox van het bijzondere.....</i>	<i>54</i>
2.4 DEMOCRATIE:.....	55
2.4.1 <i>De paradox van de identiteit.....</i>	<i>55</i>
2.4.2 <i>De paradox van de behouden identiteit.....</i>	<i>56</i>
2.4.3 <i>De paradox van de inspraak.....</i>	<i>57</i>
2.4.4 <i>De paradox van de kritiek.....</i>	<i>57</i>
2.4.5 <i>De paradox van de verandering.....</i>	<i>58</i>
2.4.6 <i>De paradox van de openheid.....</i>	<i>60</i>
2.5 De paradox van het vergeten.....	60

HOOFDSTUK 3.....62 - 83

DE PARADOXALE BURGERMAATSCHAPPIJ EN DE ZIGEUNERS

3.1	De paradox van de vrijheid.....	63
3.2	De paradox van de functionaliteit.....	64
3.3	De paradox van de universaliteit.....	64
3.4	De paradox van de onbelemmerde communicatie.....	68
3.5	De paradox van de identiteit.....	70
3.6	De paradox van de behouden identiteit.....	71
3.7	De paradox van het bijzondere.....	73
3.8	De paradox van de explicietheid.....	75
3.9	De paradox van de inspraak.....	76
3.10	De paradox van de kritiek.....	77
3.11	De paradox van de verandering.....	79
3.12	De paradox van de alfabetisering.....	79
3.13	De paradox van de openheid.....	81
3.14	De paradox van de gelijkheid.....	82
3.15	De paradox van de volledigheid.....	83

EINDCONCLUSIE.....84 - 88

LITERATUURLIJST.....89 - 96

HOOFDSTUK 1

SCHRIFTELIJK TAALGEBRUIK EN VOORUITGANG

In dit hoofdstuk geef ik het kader aan van waaruit ik mijn paradoxen heb samengesteld. In dit eerste gedeelte beschrijf ik kort waar mijn ideeën vandaan komen.

1.1 Het perspectief

Ik ga uit van een kader over vooruitgangdenken en een kader over het schrift. Street (1984) verdeelt onderzoek over 'literacy' in onderzoekers die hij onderbrengt bij het autonome model en onderzoekers die hij onderbrengt bij het ideële model. Ik heb in deze scriptie ideeën van twee onderzoekers, te weten Goody en Ong, uit het autonome model verwerkt. Dat wil echter niet zeggen dat ik achter het denken in dit autonome model sta, integendeel. In het autonome denken wordt namelijk een grote scheiding aangebracht tussen oraal en geletterd; Aan het schrift an sich verbindt men bepaalde maatschappelijke consequenties. Deze consequenties zijn te bestempelen als vooruitgangdenken.

Finnegan, een antropologe, schrijft dat het werk van Ong en Goody de effecten van 'literacy' (meer dan van oraliteit) bekijken en dat hun werk zich kenmerkt door expliciet of impliciet te veronderstellen, dat het mogelijk is om 'algemene' of tenminste 'breed toepasbare' patronen te ontdekken in de resultaten van 'literacy' voor de maatschappij en voor de menselijke ontwikkeling. De meeste van deze resultaten worden fundamenteel heilzaam geacht voor de 'ontwikkeling' en 'modernisatie'. Ze stelt verder vast dat er maar sporadische commentaren zijn wat betreft de effecten van 'literacy', die ongelijkheden versterken of uitbreiden, maar dat zelfs daar de algemene toon is, dat de geconstateerde 'verliezen' die 'literacy' met zich meebrengt, het offer waard zijn en dat ons lot ermee verbonden is. (Finnegan (1988:6))

Finnegan valt deze houding vervolgens aan door te stellen dat de effecten van schrift niet zo scherp af te bakenen zijn. Ze zegt dat oraal en schriftelijk niet zo radicaal van elkaar verschillen. Ik wil dit echter wél zo stellen, maar mijn kritiek op het autonome model ligt in het feit dat ze schrift in het algemeen als fenomeen, als technologie ziet, die effecten an sich bewerkstelligt. De effecten en eigenschappen die Ong en Goody noemen, wil ik echter niet aanvallen, maar ik gebruik die effecten om ze te onderzoeken in sociale contexten. Ik ga er vanuit dat schrift niet als autonoom fenomeen moet worden opgevat, maar alleen functioneert in sociale contexten. Onze maatschappelijke organisatievormen zijn zulke contexten. Ook de

effecten en veel van de eigenschappen horen in die contexten thuis, waarin ze paradoxaal blijken te zijn in verband met de 'Vooruitgang'.

In de effecten die Goody en Ong beschrijven en uit ideeën over verschriftelijking die ten grondslag liggen aan alfabetiseringscampagnes zoals bijvoorbeeld de UNESCO organiseert, kan een vooruitgangdenken worden geconstateerd (hoewel zij dit zelf misschien niet zo noemen). Goody bijvoorbeeld verbindt schriftelijkheid met 'logisch' zijn, met 'een overgang van kleine gemeenschap naar complexe culturen' met 'het ontstaan van wetenschappelijk 'denken', met 'instituten' en met 'de groei van democratische politieke processen'.

Het begrip 'vooruitgangdenken' hanteer ik als kritische term. Met name Lyotard formuleert kritiek op dit Verlichtingsdenken, dat het moderne denken wordt genoemd. 'De postmodernen', de denkrichting waaronder hij geschaard kan worden, staat sceptisch tegenover de moderne opvatting dat méér van hetzelfde - rationaliteit, beheersing, planning, morele pretenties en communicatie - tot verbetering van onze culturele en politieke omstandigheden zou leiden. Lyotard bijvoorbeeld gaat in tegen de ideeën van Emancipatie die mogelijk zouden zijn. Willem de Ruiter¹ legt uit wat Lyotard verstaat onder het Vooruitgangsgeloof:

"...Het Vooruitgangsgeloof kreeg zijn beslag in vier Grote Emancipatorische Vertellingen (zoals hij deze universeel geachte ideeën noemt)² die de afgelopen twee eeuwen de modernisering van de maatschappij hebben begeleid.

De eerste Grote Vertelling betreft de EMANCIPATIE VAN DE REDELIJKE MENS. Door te vertrouwen op de kracht van het redelijke argument zou de mens worden bevrijd van geloof en bijgeloof en aldus worden verlicht. De belangrijkste profeet van de Verlichting was de Franse filosoof-schrijver Denis Diderot (1713- 1784). De tweede Grote Vertelling betreft de EMANCIPATIE VAN DE WERKENDE MENS. In het communisme zouden de arbeiders zich de produktiemiddelen hebben toegeëigend en was de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid opgelost. De belangrijkste denkers van het historisch materialisme was Karl Marx (1813 - 1883). De derde Grote Vertelling betreft de EMANCIPATIE VAN DE AUTOCRATISCHE STAAT door de vorming van een parlementaire democratie. Vele denkers, waaronder Locke, Montesquieu, Rousseau en de Tocqueville hebben aan deze Grote Vertelling bijgedragen.

De vierde Grote Vertelling betreft de EMANCIPATIE VAN DE ARMOEDE door het economische liberalisme dat rijkdom voor iedereen belooft mits de industriële produktiewijze zich vrij mag ontplooiën. De grondlegger van het kapitalisme was de Engelse

---

1

Willem de Ruiter, Het Postmoderne Tijdperk. In: Wetenschap en Samenleving Introductienummer 1988/4. pp. [15 - 23]

2

Commentaar tussen haakjes is van mij.

econoom Adam Smith (1723 - 1790). (...) Volgens Lyotard zijn de Grote Vertellingen dood..."

Dit kritische perspectief heb ik overgenomen in deze scriptie. De ongeloofwaardigheid van het 'Moderne Denken' zou in deze moeten blijken uit de paradoxale werkingen die in de 'moderne' visie, 'Vooruitgang' zouden heten en die schrift in haar sociale contexten toont.

Lyotard gebruikt begrippen als 'agonistiek', 'performativiteit', 'systemen', 'taalspelen' en 'incommensurabeliteit'. Deze terminologie komt uit verschillende disciplines, bijvoorbeeld uit de informatica, narratologie, pragmatiek en tekstwetenschap. Ik gebruik ze zoals hij, in algemene zin en hun betekenis is daarbij niet zo specifiek bedoeld dat ze niet uit de tekst kan worden afgeleid. Dit is wellicht een los gebruik van begrippen, maar ik vind het nuttig, omdat ik vind dat ze in mijn betoog zaken aanschouwelijk maken. De termen hebben geen precisie, maar ze zijn bedoeld als mogelijkheden tot associaties die niet direct voor de hand liggen en een nieuwe benadering van een fenomeen mogelijk maken.

Een man die ik veel citeer in deze scriptie, is W. van Reijen. Hij is hoogleraar wijsgerige antropologie en sociale wijsbegeerte te Utrecht en is goed op de hoogte van het Modernen-Postmodern debat dat op dit moment aan de gang is. Zijn ideeën en invalshoek blijken de door mij geschetste paradoxen te kunnen verduidelijken en becommentariseren.

Ik verbind verschriftelijking aan institutionalisering zoals Ehlich en Rehbein (1979) dat doen. Dit zijn twee linguïsten die zich bezighouden met institutionalisering en taal. Ehlich heeft zich daarbij specifiek beziggehouden met mondelinge en schriftelijke taal. Ik gebruik ideeën uit enkele artikelen van hem.

Eerder heb ik gesteld dat ik effecten en eigenschappen van schrift bekijk in hun sociale contexten.

Volgens Finnegan (1988) kan 'literacy', door mij als 'schriftelijkheid' opgevat, wel als mogelijk makende factor worden gezien voor een aantal fenomenen, maar dit impliceert ook dat het bestuderen van een groot aantal andere factoren, de huidige politieke en economische condities, sociale structuur of lokale ideologieën even relevant worden als de technologie.

Er zijn enkele wetenschappers, zoals M. Clanchy, die dit doen, dat wil zeggen schrift sociaal bekijken. Hij is historicus en hij heeft de verschuiving van geheugen naar geschreven document in het middeleeuwse Engeland op zo'n manier beschreven, dat de sociale en ideologische aard van de schriftelijkheid erin naar voren komen.

Ook H.J. Graff, sociaal historicus, verschaft een basis voor een meer sociale kijk op schriftelijkheid. Hij bekritiseert wat hij noemt de 'literacy myth', waarin ervan wordt uitgegaan dat schriftelijkheid zal leiden tot sociale verbeteringen, beschaving en sociale mobiliteit.

Ik plaats schrift in sociale contexten en bekijk effecten en eigenschappen van schriftelijkheid aan de hand van schriftelijk taalgebruik opgevat als sociale praktijken. Ik heb schriftelijk taalgebruik hiervoor gesitueerd in een theoretisch kader van 'sociale praktijken van

schrijven en lezen', afgekort als schriftpraktijken.

De term sociale praktijk en de invulling ervan heb ik overgenomen van N. Fairclough, die dit begrip introduceert voor kritische discourse analyses waarmee hij de kloof tussen linguïstische analyse en taal en sociale theorieën over de relatie tussen taal en macht wil overbruggen. N. Fairclough spreekt echter nergens over schriftelijk en oraal taalgebruik. Hij heeft het over sociale praktijken in verband met discoursen met teksten die hij wil analyseren. Ik heb zijn beeld van sociale praktijken gebruikt om schriftelijk taalgebruik te kontekstueren.

Sinds mijn stage, waarin ik onderzoek heb gedaan naar de uitgaven van een woordenboek Nederlands - Sinti, heb ik me verdiept in literatuur over zigeuners. Ik heb een briefwisseling gehad met D. Kenrick uit Engeland die zich al jarenlang op wetenschappelijk niveau intensief met zigeuners en hun taalproblematiek bezighoudt. Hij schreef me over het onlangs gehouden congres over standaardisatie van de Romani- taal. (Zie hoofdstuk III)

Volgens Lucassen e.a. (1988)³ is het internationale zigeuneronderzoek in te delen in drieën:

- (1) In de 19e eeuw onderzocht men hoofdzakelijk hun taal in verband met hun oorsprong.
- (2) De racistische richting, met name vertegenwoordigt in de Duitse Wetenschap in de jaren '20 en '30 van deze eeuw. R. Ritter, als directeur van de 'Rassenhygienische Forschungstelle' is één van de belangrijkste vertegenwoordigers van deze richting.
- (3) Het huidige sociaal-wetenschappelijke onderzoek, dat zigeuners wil ontmythologiseren, hen uit de folkloristische hoek willen halen en beschouwen als een (etnische) minderheidsgroep, waarbij vaak de zigeuners zelf veel aandacht krijgen. (bijvoorbeeld in veldwerk)

Overbekking e.a. (1987), die ik veel gebruik, is volgens Lucassen e.a. (1988:126/127) één van de schaarse werken over zigeuners in ons land na de Tweede Wereldoorlog. Overbekking e.a. (1987) bekijken welke wederzijdse compromissen zigeuners en burgers in de praktijk met name wat betreft de woonsituatie, onderwijs en opvoeding, economische activiteiten en welzijn en gezondheid, sluiten.

Schaap en Bont, een andere referentie in deze scriptie, zijn journalisten die naar aanleiding van de consternatie rond Koko Petalo in de jaren '60 een algemeen werk op basis van interviews en literatuur hebben geschreven over zigeuners.

3

In P. Hovens (1988)

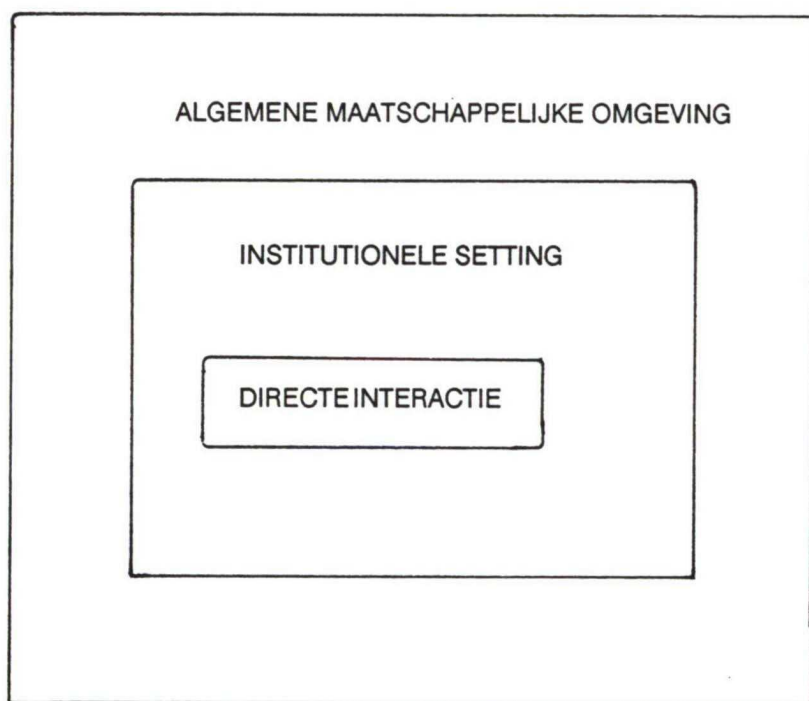
1.2 Sociale praktijken van schrijven en lezen

Schrijven en lezen zijn op te vatten als sociaal gedrag dat plaatsvindt in maatschappelijke situaties. Volgens N.Fairclough (1989:25) bestaat zo'n maatschappelijke situatie op als bestaande uit drie niveau's;

- 1 de directe interactie
- 2 de institutionele setting
- 3 de algemene maatschappelijke omgeving

figuur 1.

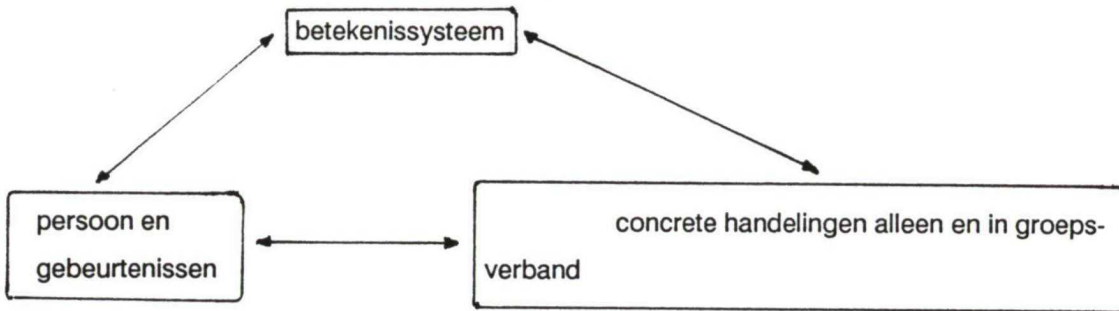
maatschappelijke situatie:

Producenten en consumenten van schriftuitingen functioneren binnen een maatschappelijke situatie. Als producenten en consumenten van uitingen vervullen ze maatschappelijke rollen die zich tegelijk op de drie hierboven genoemde niveau's afspelen. Producenten en consumenten vervullen met hun sociaal talige gedrag in een maatschappelijke situatie tegelijk de rol van interactant, institutioneel agent of cliënt en maatschappij-lid. Aan elke rol is een waardensysteem gekoppeld dat de handelingen in een maatschappelijke situatie stuurt en door

die handelingen en rollen gestuurd wordt. Deze dynamiek wordt door Schuyt (1986)⁴ als volgt voorgesteld:

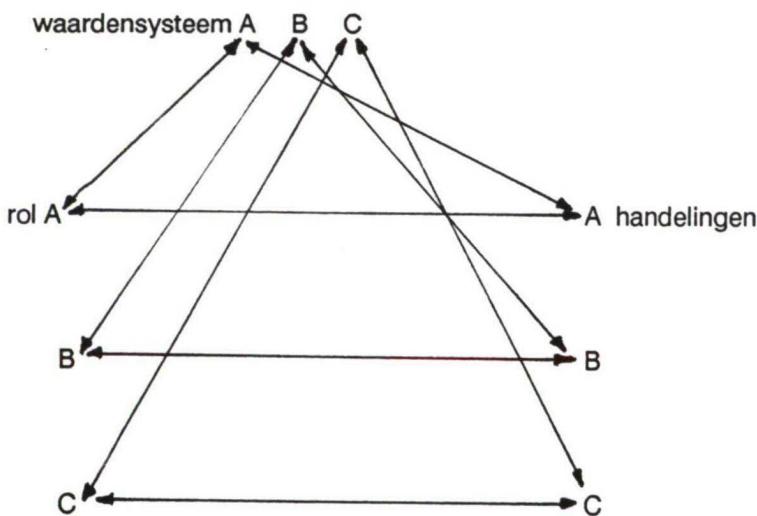
figuur 2.

De betekenistoekenning aan maatschappelijk gedrag vindt in de dynamiek van deze drie categorieën plaats.

Door de categorie 'persoon' op te splitsen in "rollen" (A, B, C, ...) wordt deze voorstelling aangepast aan de complexiteit van schriftelijk sociaal gedrag zoals door mij beschreven in maatschappelijke situaties:

figuur 3.

4

Schuyt. (1988). Filosofie van de sociale wetenschappen. Hoofdstuk III.

Omdat in een bepaalde maatschappelijke situatie één persoon meerdere rollen kan hebben die met conflicterende waardensystemen zijn verbonden, is het gedrag van die persoon niet slechts gedetermineerd door de dynamiek die met één rol samenhangt. De rol van interactant kan aan een waardensysteem gekoppeld zijn met andere handelingsvoorkeursrichtingen dan de rol op institutioneel niveau van dezelfde persoon op hetzelfde moment in dezelfde situatie. Zo kan het samenspel van dynamische processen op drie verschillende niveau's, taaluitingen per situatie onvoorspelbaar maken.

Via hun taaluitingen kunnen producenten en consumenten kennisactiviteiten uitvoeren. Ze communiceren door persoonlijke kennis gemeenschappelijk te maken⁵.

Verder kan kennis groeien, bevestigd, gevormd en opgeslagen worden. Het opslaan hoeft niet te betekenen dat schriftuitingen de kennis werkelijk vasthouden, maar slechts dat ze aanduiden en er daarmee een andere dimensie aangeven (Knoop (1983:161)). Schrift is in ieder geval een middel tot opslag van codering en een middel tot terughalen (Giddens (1984:101)).

De betekenis van schriftuitingen ligt niet besloten in de codes verbonden met het begrip "langue" zoals de structuralisten veronderstellen, maar de betekenis wordt processueel gevormd in interacties in maatschappelijke situaties. Hiermee worden taaluitingen niet gezien als model voor een analyse van sociale instituties, maar ze zijn alleen verklaarbaar via een begrip van deze. (Giddens (1984:80)).

5
] Zie Knoop 'Zum Status der Schriftlichkeit in der Sprache der Neuzeit.' In : K.B.Günther, H.Günther. (1983)

1.3 Materialiteit

1.3.1 *materiaal*

Schrijven en lezen hebben specifieke effecten op de kennisactiviteiten binnen maatschappelijke situaties. Deze effecten zijn zodanig dat schrijven en lezen verbonden zijn aan de emancipatie en ontwikkeling van individuen en groepen. Wat is hun verband met Vooruitgang en hoe is die mogelijk ?

De meest fundamentele eigenschap van schriftuitingen is materialiteit (Ehlich 1989:98). Deze materialiteit maakt hen zichtbaar, grijpbaar, over tijd en ruimte verplaatsbaar en bewerkbaar.

Schriftuitingen zijn in hun materialiteit afhankelijk van materiaal. Ze kunnen op verschillend materiaal op een verschillende manier geëncodeerd zijn.

Een alfabetische systeem kent andere mogelijkheden en relaties dan een hiëroglifisch systeem.

Uitingen kunnen zijn geschreven in verschillende schriftsystemen en ze kunnen zijn gedrukt.

De materialiteit van het geschrevene heeft andere mogelijke effecten dan de materialiteit van het gedrukte; Gedrukte schriftuitingen worden namelijk gemaakt in een mechanisch proces en dit mechanische proces heeft bepaalde eigenschappen die invloed hebben op dat wat schriftelijk kan worden geuit en dat wat met schriftuitingen kan worden gedaan. Zo speelt bijvoorbeeld in het mechanische productieproces van het drukken, het economisch belang van het produkt een rol bij het maken van zo'n produkt, waardoor schriftuitingen afhankelijk worden van economische belangen: Wat verkoopt ? Wie mag wat hoeveel en hoe drukken etc. ?

Het technische aspect van het productieproces heeft ook invloed op het maken en gebruiken van schriftuitingen: Welke codes zijn het makkelijkst te hanteren ? Hoeveel moet en kan ik er produceren ? In hoeveel onderdelen is het productieproces verdeelt, dus wie moet welk onderdeel doen en waar is die dan van afhankelijk, moeten er bijvoorbeeld meer regels en rolverdelingen ontstaan om deze samenwerking goed te doen verlopen ? Hiermee ontstaan bepaalde toevoegingen aan de tekst zoals bijvoorbeeld paginanummering, hoofdstukindeling etc. die de interpretatie en omgang van teksten kunnen beïnvloeden.

Er ontstaat ook een grotere beschikbaarheid van teksten, waardoor meer mensen meer teksten kunnen lezen.

Er kunnen kennisdomeinen, die gescheiden van elkaar waren ontwikkeld, met elkaar vergeleken worden en uit hun tegenspraak kan nieuwe kennis worden afgeleid.⁶

Door het technische proces ontstaat er ook een behoefte aan standaardisatie van de code en tekst-categorieën.

6

Zie E. Eisenstein (1968) in H.J. Graff (1981)

1.3.2 *afstand*

Volgens Ehlich (1983a:502) zijn schriftuitingen onafhankelijk van de spreek situatie en niet aan personen gebonden. Dit zijn gevolgen van hun materialiteit: als materieel object kunnen ze extern van de persoon die ze heeft geuit blijven bestaan in een bepaalde vorm. Ze kunnen na verloop van tijd, als de persoon afwezig is, gelezen worden. Ze kunnen over een afstand vervoerd worden en ver weg van degene die hen schreef, gelezen worden.

Doordat schrift blijft bestaan na het moment van uiten, kan het geschrevene terecht komen in verschillende maatschappelijke situaties, die anders zijn dan de context waarin de uiting werd geschreven. In die andere contexten kan het geschrevene ook gelezen en bewerkt worden. De schriftuitingen kunnen bijvoorbeeld, worden becommentarieerd, of ze kunnen vermenigvuldigd worden door bijvoorbeeld te kopiëren of drukken. Daarom kan men voor de interpretatie van schriftuitingen minder steunen op specifieke contextuele elementen.

Schrift kan blijven bestaan door de tijd. Ook op deze manier kan het geschrevene ook in andere contexten terechtkomen.⁷ Goody (1968) ziet hierin de mogelijkheid van tegenspraak, die bestaat tussen het geschrevene en de veranderde sociale context van de lezer, waardoor de lezer aan het twijfelen wordt gezet en leert kritisch te denken.

Giddens (1984:100) stelt dat cultuuruitingen (schriftuitingen) een afstand scheppen tussen producent en consument. Dit is mogelijk door hun materialiteit.

1.3.3 *effecten van materialiteit*

Ong (1985:36-45) zegt dat het schrift in essentie 'diarethisch' is. Hiermee bedoelt hij dat schrift verdeelt en afstand scheidt. Hij noemt 14 manieren waarop dat gebeurt. Deze manieren zijn op te vatten als verschillende effecten van de materialiteit.

Ong stelt onder andere:

- (i) schrijven scheidt het weten van de weter.
- (ii) schrijven scheidt de interpretatie van de feiten.
- (iii) schrijven distancieert de bron van de communicatie van de ontvanger van de communicatie.
- (iv) schrijven distancieert het woord van het plenum van bestaan; In gesproken uitingen zijn woorden altijd een onderdeel van een non-verbale context, waardoor de onmiddellijke context van gesproken woorden nooit simpel alleen andere woorden zijn. Bij schrijven is dit wel zo volgens Ong.
- (v) Doordat schrijven het woord van het plenum van bestaan distancieert, dwingt het tot een verbale precisie.
- (vi) schrijven scheidt het verleden van het heden

7

Zie Goody (1968).

- (vii) schrijven schept 'administratie' als een vorm van sociale activiteit en scheidt vervolgens 'administratie' van andere soorten sociale activiteiten.
- (viii) schrijven maakt het mogelijk om 'logica' van 'retorica' te scheiden.
- (ix) schrijven verdeelt en distancieert effectiever en duidelijker, naarmate de schriftelijke vorm abstracter wordt.
- (x) schrijven scheidt 'het zijn' van 'de tijd'.

Hij verbindt aan elk diareetisch effect dat hij noemt, cognitieve consequenties die wijzen op Vooruitgang zoals door mij omschreven in paragraaf 1.6 ('Vooruitgang').

1.3.4 complexiteit en ordening

De schriftelijke code kan gegevens ordenen op een voor het menselijk geheugen moeilijk of niet te bevatten wijze die voor een directe spreek situatie irrelevant zou zijn. Zoals bijvoorbeeld bij economische transacties nodig is voor het uitwisselen van de precieze hoeveelheden goederen met wisselende waarden. De code die bij uitstek hiervoor geschikt is, is de lijst, later uitgebreid tot complexere boekhoudingen. Dit is dan ook de eerste functie en vorm van schriftuitingen geweest volgens Ehlich (1983a b :500,501). Volgens Ehlich (1983a:495-506) kunnen schriftuitingen beter dan mondelinge uitingen de kwantiteit van kennis doen toenemen en nieuwe vormen van kennisorganisatie doen ontstaan.

Hij ziet de toename van schriftelijke communicatie als een reactie op de behoefte aan steeds meer complexere kennis in complexere vormen van sociale organisatie Ehlich (1983a:504).

Aan de kennis die geëncodeerd is in schriftuitingen, kan door de duurzaamheid en door de externiteit (los van een persoon bestaand) van de schriftelijke materiële code steeds meer en steeds gedetailleerdere kennis worden toegevoegd.

Knoop (1983:166) stelt dat men in schriftelijkheid de vorm vond om het weten te accumuleren, omdat schriftelijkheid door zijn materialisatie van de taal, het medium de mogelijkheid geeft om de onmiddellijkheid op te lossen (onafhankelijkheid van een persoon) en een concretisering, een verzakelijking (van de boodschap) te geven zodat een persoon de kennis die deze uiting encodeert ter toetsing tegenover zich gesteld kan zien.

1.3.5 afstand en objectiviteit

Ong (1985:37) geeft als eerste diareetisch effect van schrijven: schrijven scheidt het weten van de weter. Ong stelt dat schrijven tussen het weten en de weter een zichtbaar en grijpbaar object plaatst, de tekst. En de objectiviteit van de tekst helpt om objectiviteit te verbinden met datgene waarnaar de tekst verwijst.

Tenslotte zal volgens hem schrijven een geestestoestand creëren waarin kennis zelf als een object, los van het wetend subject, kan worden gezien. Hij stelt dat deze geestestoestand

echter pas ten volle kan worden gerealiseerd, als de drukkunst het object-achtige karakter van de tekst intensificeert. (p.38)

Volgens Knoop (1983:164-67) en Ehlich (1983a) zijn Luther's activiteiten de aanzet geweest tot de ontwikkeling van dit mogelijke gevolg van de materialiteit van schriftuitingen. Luther protesteerde tegen de persoonlijke bemiddeling in de religie door de priesters en paus. In zijn tijd, begin 16e eeuw, had de praktijk van de Katholieke Kerk zich zo ontwikkeld, dat door hem en vele anderen het Heilige Schrift in tegenspraak met die praktijk werd ervaren. Hij stelde dat via een onmiddellijke overdracht uit het Heilige Schrift de Christenen hun ware geloof terug zouden vinden. Hiervoor wilde hij het Heilig Schrift vertalen in de volkstalen om het 'Boek van de Boeken' tot leesboek, tot huisboek te maken. Om de vertalingen te rechtvaardigen ontstond een traditie van argumentatie rond de geschreven tekst. De persoonlijke garantie voor het Heilige Schrift moest wijken voor het streven naar Haar argumentatief te funderen objectiviteit⁸.

Als de autoriteit van de persoon op die manier wordt betwijfeld, vervult de mens zijn behoefte aan kennis voor zijn maatschappelijk handelen via buiten hem liggende zaken, uit welke wisselwerking hij de nieuwe categorie "objectiviteit" wint.

Dit maakt het noodzakelijk volgens Knoop (1983:164) dat de nieuwe mens voortaan rationeel handelt, dat wil zeggen door het afwegen van redenen, uitgaande van verreichende kennis, geleid door algemene, verstandelijke ook intersubjectieve (door anderen in te zien) redenen, kortom wetenschappelijk.

Nietzsche beschrijft dit als volgt in zijn "Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinn" (1873):

"Er stellt jetzt sein Handeln als vernünftiges Wesen unter die Herrschaft der Abstractionen: er leidet nicht mehr, durch die plötzlichen Eindrücke, durch die Anschauungen fortgerissen zu werden, er verallgemeinert alle diese Eindrücke erst zu entfärbteren, kühleren Begriffen, um an sie das Fahrzeug seines Lebens und Handelns anzuknüpfen. Alles, was den Menschen gegen das Thier abhebt, hängt von dieser Fähigkeit ab, die anschaulichen Metaphern zu einem Schema zu verflüchtigen, also ein Bild in einem Begriff aufzulösen; im Bereich jener Schemata nämlich ist etwas möglich, was niemals unter den anschaulichen ersten Eindrücken gelingen möchte: eine pyramidale Ordnung nach Kasten und Graden aufzubauen, eine neue Welt von Gesetzen, Privilegien, Unterordnungen, Gränzbestimmungen zu schaffen, die nun der anderen anschaulichen Welt der ersten Eindrücke gegenübertritt, als das Festeren, Allgemeinere, Bekanntere, Menschlichere und daher als das Regulierende und Imperativische"

8

Zie Ehlich (1983a: 48 - 50).

De objectiviteit die mogelijk is door de materiële externaliteit, afgeleid van de materialiteit van het Heilige Schrift, wordt veralgemeniseerd tot een objectiviteit van 'de schriftelijkheid'. Om gewenste abstracte begrippen te creëren waaruit algemene kennis bestaat, moet kennisaccumulatie plaatsvinden en daarvoor moet de taal als drager van dit geaccumuleerde weten worden gevormd en wel zo, dat dit weten in een zo eenduidig mogelijke vorm aan de gebruikers toegankelijk wordt. Deze vorm werd in de schriftelijkheid gevonden.

Deze veranderde houding van de mensen ten aanzien van hun omgeving is een onderdeel van het vooruitgangsgeloof dat ik omschrijf in paragraaf 1.6 ('Vooruitgang').

1.3.6   *het succes van de materialiteit*

Het aldus ontstane geloof in de onafhankelijkheid van de schriftelijke tekst en zijn daaruit afgeleide autoriteit leidt tot nieuwe mogelijkheden van kennisorganisatie: losgekoppeld van bepaalde contexten kunnen kennisdomeinen aan elkaar worden toegevoegd of van elkaar gescheiden worden.

Zoals gezegd heeft volgens Ehlich (1983a:495-506) het schrift op het terrein van kennisoverdracht in een concurrentiestrijd van orale communicatie gewonnen door de mogelijkheden die de onpersoonlijkheid van zijn materiële code en de onafhankelijkheid van die code van de spreek situatie, boden.

Schriftelijke communicatie heeft in de loop van haar ontwikkeling steeds meer terrein gewonnen. Ook daar waar kennis oraal kon worden overgedragen, nam schrift de functie van overdracht over.

Ehlich (1983a :505) stelt vast dat men op een gegeven moment in de geschiedenis van de ontwikkeling van het schrift, wenste de kennisoverdracht van meer complexe aard te vervangen door schriftelijke. De ideeën van de Verlichting en het openbaar onderwijs noemt hij als de belangrijkste voorstanders van deze beweging. Zo zijn onze poëzie, lezingen, overdracht in het onderwijs, wetenschappelijke methoden en onderwerpen wellicht ten gevolge van deze successtory van het schrift dat zichzelf heeft gepromoot, verschriftelijkt.

1.4 Institutionaliserings

In schriftelijk taalgebruik, zoals ik dat heb beschreven als sociale praktijken van schrijven en lezen, zorgt de materialiteit van de schriftelijke codering ervoor dat het proces van betekenisgeving bij de kennisactiviteiten van producenten en consumenten niet meer aan ruimte en tijd gebonden is. Het lijkt mij aannemelijk dat producenten en consumenten met deze onafhankelijkheid van ruimte en tijd een houvast verliezen in hun proces van betekenisgeving, waardoor aan schriftelingen moeizamer betekenis zal kunnen worden gegeven dan gegeven kan worden mét een houvast aan de contextuele ruimte- en tijdelementen. Ehlich (1983a:503) beweert bijvoorbeeld dat:

"For centuries, the written text was seen as highly 'vulnerable' to all sorts of forgery."

Clanchy (1979) verhaalt hoe in het middeleeuwse Engeland eigendomstransacties niet met behulp van schriftelijk documenten werden vastgelegd, omdat men geen vertrouwen had in hun waarheidswaarde. In dezelfde tijd echter werd voor die transacties in Frankrijk wel op schriftelijke documenten vertrouwd. In Frankrijk echter bestond een institutionele praktijk, het notariaat, dat de waarheidswaarde van de documenten legitimeerde.

Hier kan volgens mij van afgeleid worden dat er door de onzekerheid ten gevolge van de ruimte- en tijdloosheid van schriftelingen een behoefte wordt gecreëerd aan kunstmatige contextuering. En dat deze zou kunnen worden vervuld door het vaste kader dat de institutie vormt.

Het vaste interpretatiekader dat instituties verschaffen biedt een consensus aan de deelnemers van kennisactiviteiten. Zonder bepaalde indexicale kwaliteiten die de spreek situatie levert, worden kennisactiviteiten afhankelijk van die consensus. De voordelen die de onafhankelijkheid van schriftelingen kunnen bieden, worden dus tegelijkertijd ingeperkt door de ontstane noodzaak tot consensus. Uit deze wisselwerking van vrijheid en consensus bij deelnemers ten aanzien van het interpreteren van schriftelingen ontstaan paradoxale effecten door sociale praktijken van schrijven en lezen.

Uit de onafhankelijkheid van ruimte en tijd van schriftelingen, ontstaat een behoefte aan een vast interpretatiekader die instituties kunnen vervullen. Wat zijn dan instituties dat zij deze functie kunnen vervullen ?

1.4.1 *instituties*

Instituties zijn in de sociologie doelgerichte activiteiten waardoor individuen een samenleving opbouwen en in standhouden. Hun doelen hebben meestal ook een ethisch aspect zoals het streven naar vrijheid van meningsuiting en inspraak. (Dit geldt bijvoorbeeld voor de democratie.) Door dit ethische aspect hebben instituties ook een moreel gezag.

De institutionele organisatievormen hebben een structuur waaraan de individuen onderworpen zijn. Hiermee reguleren ze het gedrag van individuen en het functioneren van hen in groepsverband.¹ De structuur wordt gewaarborgd door een stelsel van regels met sankties op overtredingen ervan. Deze regels representeren normen die vaak zijn 'genaturaliseerd' in de waardensystemen van de producenten en consumenten van institutionele handelingen. Als normen 'genaturaliseerd' zijn, worden ze als vanzelfsprekend ervaren. Deze normen vertegenwoordigen 'het gezond verstand'.²

Een institutie biedt een doelgericht vast kader. Deze doelgerichtheid bepaalt haar structuur, de gedragingen van haar agenten en cliënten en haar legitimatie.

Om een structuur zo doelgericht mogelijk te kunnen laten zijn, is een institutie gericht op haar eigen werking, ze ontwikkelt een eigen efficiëntie voor haar systeem en er ontwikkelt zich hieruit na verloop van tijd een eigen logica.

Een institutie objectificeert een individu als het ware tot de speler van een bepaalde rol (Renkema1987:220). Een persoon die handelt in zijn institutionele rol, is een agent of cliënt afhankelijk van de richting van zijn interactie, de agent 'geeft' en de cliënt 'vraagt'.

Deze rollen ontstaan door repetitie en formalisering van handelingssequenties.

Deze handelingssequenties gaan het betekenisvormend proces sturen. Ze leggen rigide conventies op aan het gedrag van de producenten en consumenten van taaluitingen en aan de interpretatie van taaluitingen. Ze vormen de institutionele laag in de maatschappelijke situatie van de sociale praktijken van het schrift.

Ehlich en Rehbein (1979) hebben dergelijke handelingsconstellaties voorgesteld als 'Handlungsmustern'. Zij stellen dat deze 'Mustern' repetitief en maatschappelijk gebonden zijn en daardoor het maatschappelijk handelen van personen als agenten en cliënten, betrouwbaar maken en daardoor tevens complexe processen toch bruikbaar maken.

Via deze formalisatie en repetitie wordt gedrag in een institutie geritualiseerd.

1

Zie J. Renkema (1987: 219 - 220).

2

Zie N. Fairclough (1989:33)

"In een ritueel doet iedereen wat reeds gedaan is."³

Door de repetitie kan een routine ontstaan.

"Routine impliceert vaste kanalen van informatieverwerking en verwerking."⁴

Hoefnagels⁵ destilleert uit Goffman's essay "On Face Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction" de volgende definitie van ritueel:

" Het ritueel is: een systeem van praktijken, konventies en procedure-regels waarin verhoudingen en emoties van de participanten volgens een vaste volgorde worden opgewekt en gekanaliseerd, welke organisatie slechts met gezichtsverlies of gezichtshandhaving verstoord kan worden."

In formalisatie en ritualisatie tendeeert een institutie naar de ontwikkeling van een standaard, een standaarduiting in een standaardtaal, in een standaardsituatie, in een standaardrol, een standaardhandelingssequentie.

Een institutie moet een stabiel systeem zijn om doelgericht te kunnen functioneren. Deze stabiliteit houdt een duurzaamheid in . Een institutie bezit hiervoor een zekere mate van autonomie, waardoor ze niet afhankelijk is van mogelijk wisselende sociale verhoudingen.

Schriftuitingen dragen bij aan de autonomie van die organisatievormen. Organisaties kunnen via schriftelijk taalgebruik eigen handelingssequenties formaliseren, een eigen corpus van geschreven traditie creëren, eigen specialisten van de kennis in dit corpus en de mogelijkheid van een eigen overdrachtssysteem hebben (Oxenham (1980:90)).

Het institutionele systeem is vaak gericht op uitbreiding van de maatschappelijke domeinen die het beslaat. (Renkema (1987:221))

Instituties breiden zich en een samenleving wordt meer geïnstitutionaliseerd, waardoor, om de groeiende complexiteit die daarmee samenhangt te kunnen verwerken, de rollen steeds belangrijker geacht worden dan de personen. De afhankelijkheid van de individuen aan het systeem en de standaardisatie worden daarmee steeds groter.

Doordat instituties gericht zijn op hun eigen werking, eigen behoud en uitbreiding, institutionaliseert de algehele maatschappelijke organisatie en bestaat ze meer en meer uit

---

3

G.P. Hoefnagels (1977:9).

4

ibidem p.11

5

ibidem p. 13

steeds grotere en meer gesloten systemen.

In onze schriftelijke maatschappij kan op dit moment elke maatschappelijke situatie worden opgevat als institutioneel (zoals Ehlich en Rehbein (1979) dit doen) en zelfs de taal zelf kan worden opgevat als een institutie (Coulmas (1981)).

Niemand kan tegenwoordig door de uitbreiding en groei van de omvang en het aantal instituties en hun handelen via schriftpraktijken, onze sociale omgeving nog geheel bevatten. We weten slechts fragmentarisch hoe de instituten, die we dagelijks gebruiken, functioneren.

1.5 Complexiteit

Met materialisatie en institutionalisering hangt nog een derde factor samen die van belang is voor de positieve en eventueel negatieve effecten van sociale praktijken van schrijven en lezen op de ontwikkeling en vooruitgang van individuen en groepen. In hun onderlinge verhouding is onduidelijk wat oorzaak en gevolg is. Het is in ieder geval duidelijk dat ze met elkaar te maken hebben en in hun samenhang de werkingen van schriftuitingen beïnvloeden.

De communicatieve kontekst van schriftuitingen blijkt in een bepaalde mate geïnstitutionaliseerd te moeten zijn om betrouwbaar en accuraat te kunnen functioneren⁶.

Door deze institutionalisering kunnen complexe processen bruikbaar worden, maar wordt het tegelijk mogelijk nog complexere processen te creëren. Er kan immers door schriftelijke kennisactiviteiten meer kennis en complexere kennis gecreëerd worden⁷. Aangezien een sociale praktijk vorm krijgt door de dynamiek van waardensystemen (gebaseerd op kennis), handelingen en personen in rollen ⁸ beïnvloedt complexe kennis ook de complexiteit van maatschappelijke processen.

De kennisactiviteiten en de kennis veranderen door schriftelijke overdrachtsvormen. Door verschriftelijking ontstaat meer behoefte aan verschriftelijking. De schriftelijk verkregen en overgedragen kennis impliceert veronderstellingen, die leiden tot acceptatie van alleen die kennis met die schriftelijke vormen.

Komplexe kennis heeft een genererend vermogen. Met complexe kennis kan nog complexere kennis gegenereerd worden. De betekenisgeving en het schriftelijk taalgebruik in zijn sociale kontekst worden echter ook steeds complexer. Er ontstaat een afhankelijkheid van kennis, overdrachtsvorm en maatschappelijke situatie die vooruitgang kan gaan belemmeren.

Deze complexiteit neemt constant toe. Er ontstaan meer en meer regels om deze complexe situaties te beheersen. Door de onderlinge onafhankelijkheid van instituties en hun onafhankelijke ontwikkeling en hun hieruit ontstane eigen logica, wordt het maatschappelijk leven opgedeeld in stukjes met eigen regels en eigen kennisdomeinen, die zo uitgebreid kunnen zijn dat geen individu of groep het geheel meer kan overzien. Lyotard ⁹ stelt dat we ons bevinden in een systeem van labyrinten en kruispunten. We moeten onophoudelijk besluiten nemen. Onze

---

6
Zie paragraaf 1.4 'Institutionalisering'.

7
Zie Ehlich (1983a:504).

8
Zie paragraaf 1.2

9
Lyotard: Museumjournaal 'Les Immatériaux'(1985).

totaliteit, onze vervolmaking neemt uitsluitend nog de vorm aan van een horizon. Totaliteit kan alleen nog maar een horizon zijn die verder weg komt te liggen naarmate de complexiteit groter wordt. Want naarmate we meer beslissingen moeten nemen om de totaliteit te bereiken, vermindert ons tempo.

Binnen een institutie is de communicatieve situatie zeer complex geworden, doordat de taakverdeling naar opzij, naar boven en beneden in de hiërarchie van de administratie gegroeid is tot een complex netwerk van communicatieve handelingen voor een grote variëteit van gespecialiseerde ambtenaren, adviseurs, vertegenwoordigers, elk communicerend met eigen bureau's en agentschappen (Goody (1986:115)).

Er ontstaan in elkaar verstrikte belangentegenstellingen waardoor de betekenisgeving aan uitingen diffuus wordt. Het produceren van een schriftuiting als een boek of formulier is het resultaat van een samenwerking over verschillende personen in verschillende instituties met eigen afwegingen, kennisdomeinen, regels en belangen.

Instituties zijn in de loop der tijd steeds ingewikkelder geworden en hebben zich over steeds meer maatschappelijke domeinen uitgebreid. De schriftpraktijken erin zijn toegenomen en steeds ingewikkelder geworden. Ehlich (1983a:501) stelt de ontwikkeling van schriftelijke communicatie voor als een concurrentiestrijd met mondelinge communicatie waarin op een gegeven moment schriftelijke communicatie steeds meer in belang toenam en mondelinge communicatie in belang afnam. In het begin was het gebruik van schriftuitingen beperkt tot één activiteit en één kennisdomein.

Hij¹⁰ beweert dat op een gegeven moment de status van schriftelijke communicatie zo hoog was, dat men alle mondelinge communicatie op het gebied van complexe sociale kennisoverdracht wilde vervangen door schriftelijke communicatie. De belangrijkste voorstanders van deze beweging waren de ideologieën van de Verlichting en openbaar onderwijs.¹¹

10
Ehlich (1983a:505)

11
Ibidem.

1.6 Vooruitgang

Schriftelijk taalgebruik wordt verbonden met vooruitgang in onze maatschappij. Schriftelijk taalgebruik kan echter ook verbonden worden met de belemmeringen voor die vooruitgang. Ik heb in de voorgaande paragrafen duidelijk gemaakt wat ik onder schriftelijk taalgebruik versta en ik heb schriftelijk taalgebruik als sociale praktijken van schrijven en lezen gedefinieerd. Ik heb aangegeven welke aspecten ik van belang beschouw om haar paradoxale werkingen te beschrijven. Dit waren 'materialiteit', 'complexiteit' en 'institutionalisering'. In deze paragraaf wil ik verduidelijken wat ik bedoel met dat begrip 'Vooruitgang'. Of beter gezegd, wat anderen onder dit begrip verstaan.

Onze maatschappelijke organisatie is gebaseerd op dit geloof in Vooruitgang en haar connectie met schriftelijk taalgebruik. Er zijn voorbeelden van vooruitgangdenken te vinden op alle maatschappelijke domeinen: onze economie is gebaseerd op de noodzakelijkheid van groei. Onze wetenschap is gericht op vernieuwing, op meer en beter weten dan vroeger. In het onderwijs wordt aan ons geleerd hoe we vooruit kunnen komen in de maatschappij. Als we ziek zijn, moeten we weer beter worden. (Foucault (1963)) We definiëren 'minderheden', die een achterstand hebben, landen, die onderontwikkeld zijn en vanuit dit zelfde vooruitgangdenken ontwikkelen we een maatschappelijk geweten waarmee we de ontstane ongelijkheden weer wensen te verbeteren en goederen en kansen weer eerlijker te verdelen.

Door de tijden heen heeft men sociale praktijken van het schrift met 'Vooruitgang' verbonden. Zo waren bijvoorbeeld Carlyle, Mirabeau, Kant en Renan allen van mening dat de uitvinding van het schrift het werkelijke begin van beschaving vormde. Deze schriftpraktijken zouden de middelen verschaffen om de Vooruitgang te scheppen en te stimuleren.

Luther zag het belang in van het lezen bij de verspreiding van zijn moraalcodex. Zijn preoccupatie met het kunnen lezen komt weliswaar niet voort uit een wens tot emancipatie van volkstalen of positieve zelfidentificatie, zoals de nationalisten wensten, of als noodzakelijke voorwaarde tot politisering zoals Lenin en geïnspireerd op het Marxisme ook Freire, dat zagen, maar komt voort uit het belang dat hij aan lezen hechtte voor het kunnen geloven. Deze koppeling van waarachtig kunnen geloven en lezen heeft echter bijgedragen aan de vorming van het vooruitgangsidee in de Verlichting en diens koppeling met schriftpraktijken. I.J.Gelb¹² kan worden gezien als een erfdrager van dit vooruitgangsidee uit de Verlichting:

"Writing exists only in a civilization and a civilization cannot exist without writing"

12

Zie I.J.Gelb (1974:222).

Vooruitgang, zoals dat veel van ons maatschappelijk handelen tegenwoordig motiveert, is een begrip dat zijn oorsprong heeft in de Renaissance, in het Humanisme en in de Reformatie en verder gevormd is in het Verlichtingsdenken. Zoals McLuhan (1962:155) stelt dat:

" with the Gutenberg Europe enters the technological phase of progress, when change itself becomes the archetypal norm of social life".

1.6.1 *het ideaaldenken*

Het begrip vooruitgang heeft te maken met het nastreven van een ideaal. Daarbij is namelijk een ontwikkeling nodig die naar dit ideaal leidt. In de Renaissance ontwikkelt zich een dergelijk denken. Het ideaal is een proces van humanisatie, een beheersing, waardoor een betere maatschappij ontstaat, een inzicht waarop betere beslissingen en een menselijker leven mogelijk is.

1.6.2 *beheersing*

F. Bacon (1561-1626) ¹³ stelt dat het doel vooruitgang is, praktische toepassing, natuurbeheersing door de mens. De mens kan echter de natuur precies in zoverre beheersen als hij haar kent. Want men kan de natuur pas beheersen, indien men haar, dat wil zeggen de door de wetenschap gevonden wetten, gehoorzaamt.

In het vooruitgangsidee dat aan schriftelijk taalgebruik wordt verbonden, zit het element van 'beheersing'. Schriftelijk taalgebruik zou de voorwaarden geven tot 'beheersing' over de natuur en de maatschappelijke organisatie geven.

Ong (1980:161) stelt bijvoorbeeld dat schriftelijke teksten een verhoogd gevoel voor orde stimuleren door hun fixatie. Het maakt het samenstellen van tabellen, kaarten etc. mogelijk. Dit moedigt aan te geloven dat er een objectieve waarheid bestaat zoals in de geschiedenis en wetenschap.

Beheersing wordt door Bacon verbonden aan 'kennen'. Meer kennen is meer beheersen. Kennis moet accumuleren.

1.6.3 *kennisaccumulatie*

Vooruitgang heeft te maken met kennisverbetering en kennisaccumulatie. Door de rede kunnen obstakels die emancipatie, de bevrijding van individuen en groepen, in de weg staan, uit de weg geruimd worden. Als schrift met vooruitgang wordt verbonden, zal het tot

---

13

F. Bacon : Novum Organum I:81

kennisverbetering en -accumulatie moeten leiden die doet beheersen en die emancipeert. Ehlich (1983a:504) moet van deze veronderstelling uitgaan als hij beweert dat:

"the written form(...) did offer two important improvements (...): it allowed (and allows) an increase of the quantity of knowledge, and the development of new forms of its organisation. These were estimated to be more important than other aspects, and clearly so, because the more complex forms of societal organization produce a need for more and more complex knowledge."

Finnegan (1988:22-23) beschrijft als een veronderstelling van de sterke technologisch-deterministische these, die aan schrijven an sich, bepaalde sociale veranderingen verbindt,

"The whole development of western science and technology, the emergence of highly specialized experts, the existence of higher education as we know it - all of these would be inconceivable without the accumulation of knowledge made possible by writing. The technology of writing is relevant both for the transmission of accumulated knowledge from one generation to another and also for contact between different cultures(...) A universalistic rather than locally-oriented outlook becomes possible."

Ong (1985:39-40) beschrijft als een diareetisch aspect van het schrift, dat schrijven onder meer tot meer verbale precisie van definitie dwingt en tot de ontwikkeling van begrensde contrasterende betekenissen.

Goody (1986:140-43) laat voor onder andere het recht en het bestuur zien dat geschreven communicatie expliciteert wat in orale communicatie impliciet blijft.

Coulmas (1981:21-57) stelt dat geschreven taal explicieter is.

Precisie is een element van kennis in de vooruitgangstraditie: De 17e en 18e eeuwse Engelse essayisten veronderstelden dat kennis ontstaat uit de herhaalde toepassing in een enkele coherente tekst van de techniek van een bewering onderzoeken om al zijn implicaties te bepalen.¹⁴

1.6.4 de menselijke Rede

De menselijke rede is in het vooruitgangsidee een cruciaal begrip. Door de rede verkrijgt men beheersing, meer kennis en betere sociale omstandigheden.

14

Zie Olson (1977:268-269).

Er is in het algehele vooruitgangdenken een streven naar helderheid, overzichtelijkheid en harmonie in een allesomvattend geheel.

Bij Hugo de Groot (1583 -1645) bijvoorbeeld leeft het idee van een natuurlijk recht. Dat wil zeggen een recht dat uit de door God gewilde natuur van de mens noodzakelijk volgt, namelijk van de mens als een met rede begaafd maatschappelijk vormend wezen.¹⁵ Uit de beschrijving in Störig I (1979:357) over het uitgeven van de encyclopedieën in het begin van de 18e eeuw:

"Het betekent de geest van de mannen die, met het wapen der wetenschap en der rede, de wereld van de machten van het verleden wilde bevrijden en een nieuw, vrij en gelukkig tijdperk inluiden. De Encyclopédia(...)moest het gehele weten van die tijd samenvatten en ordenen."

blijkt dat de Rede als instrument en bron wordt gezien voor een betere wereld.

De Rede is een bepaalde wijze van nadenken, het redeneren. Goody (1968:52-55,60) stelt dat het syllogisme van Aristoteles, een basisvorm van redeneren, schriftelijk is. Ong (1985) stelt dat oorzaak en gevolg sequenties pas echt ontwikkeld zijn na het schrift. Finnegan (1988:22) stelt als een andere veronderstelling van de sterke technologisch-deterministische these dat:

" 'rationality', furthermore - which is closely connected with the kind of objectivity and analytic detachment envisaged here - is often taken to be an essential condition for the development of bureaucratically organized society. One of the aspects of a 'rational' approach is an attempt to detect and eliminate inconsistencies: to take a long view(..) Here again a written record becomes valuable "

Door te redeneren over begrip rede zelf ontstaan nieuwe ideeën en ontwikkelt het begrip zich verder. Met Descartes wordt 'de mate van zekerheid' voor het doorgronden, voor 'inzicht' belangrijk. (Störig I 1979:306)

Kant ontwikkelt het begrip Rede weer verder. Hij probeert de Rede als algemene en noodzakelijke maatstaf voor de zedelijkheid voor te stellen (Störig II,1979:57). Hij scheidt verstand en gevoel zeer scherp.

Hegel's voorstelling van de geschiedenis als een algeheel historisch proces met een inherente dialectiek compliceert de vooruitgangsidee. Vanuit een these en een antithese ontstaat een synthese etc. Hij poneert ook het begrip 'objectieve geest'.

15

In: Störig I (1979:283).

1.6.5 *objectiviteit en vooruitgang*

Objectiviteit is een kwaliteit van kennis geworden, kennis die redelijk genoemd wordt en waarop het maatschappelijk handelen dat vooruitgang beoogt, geënt moet zijn. In onze huidige wetenschap is objectiviteit een cruciaal begrip.

Popper (1979:122) uit de ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden in de academische (geschreven) taal:

"It is only within a language thus enriched that critical argument and knowledge in the objective sense become possible"

Het begrip objectiviteit veronderstelt een kontekstsvrijheid. En deze zou het schrift zou bieden. Street (1984:74) stelt dat Lyons, en Bernstein met zijn bepaalde codes (1971), Greenfield (1972) en Hildyard en Olson (1978) met hun onderzoeken en onderzoeksresultaten claimen dat geschreven vormen "objectief" zijn in tegenstelling tot gesproken vormen die kontekstafhankelijk zijn. Ook Ong (1985:48) stelt dat schrijven een "context-free mechanism" is.

Objectiviteit veronderstelt een bepaalde afstand tussen producent en consument, en tussen boodschap en referentie.

Bij artikelen en boeken is de afstand tussen ontvanger en gever theoretisch het grootst en communicatie het onpersoonlijkst. Dit zijn kwaliteiten die cruciaal worden genoemd om het 'schrijven' neutraal en objectief te waarderen. (Street (1984:75))

Om objectief te kunnen zijn wordt verondersteld dat er een afstand is tussen denkend subject en het onderzochte. Schrift scheidt volgens Ong (1985) afstand. Ong stelt dat schrijven kennis objectiviteit en produktiviteit.

Ook Goody (1968) beweert dat schrift afstand scheidt en daarom tot nadenken aanzet. Dit is een gedachte die terug te vinden is bij een bekende vertegenwoordiger van de vooruitgangstraditie: W. von Humboldt (1827) Schriften VI:122 beweert:

" Der erzeugte Stoff muss zu ruhiger, gesammelter, oft wiederkehrender Betrachtung da liegen, um klar und voll ins Bewusstsein zu treten.."

Dit is voor hem een gevolg van de permanente fixatie van de taal door het schrift.

1.6.6 *Vooruitgang en emancipatie*

Lyotard (1979:95 - 108) noemt twee grote versies van de vertelling van de legitimatie van de wetenschap die met het vooruitgangsidee samenhangen.

De ene versie heeft de mens als held van de vrijheid tot onderwerp:

"Steeds wanneer de Staat zich direct belast met de vorming van het 'volk', dan de natie genoemd, en het de weg van de vooruitgang laat inslaan, vindt men deze verwijzing naar de vertelling van de vrijheden terug." (Lyotard 1979:96)

De andere legitimatie-vertelling leidt tot een andere uitwerking van de relatie tussen wetenschap, de natie en de Staat. Deze blijkt uit de stichting van de universiteit van Berlijn tussen 1807 en 1810. W. von Humboldt moest kiezen voor het Pruisische ministerie tussen een ontwerp van Fichte en Schleiermacher bij gelegenheid van deze stichting met tegenstrijdige overwegingen. Von Humboldt stelt dat de wetenschappelijke instelling:

"leeft en zich voortdurend door zichzelf vernieuwt, zonder enige dwang of vastgelegde doelgerichtheid".

Maar hij voegt eraan toe dat de universiteit haar bouwstof, de wetenschap, over moet dragen aan:

"geestelijke en morele vorming van de natie'.(Lyotard 1979:96-97)"

,W. Von Humboldt beroept zich dus op een Geest...die door een drievoudig streven, of, beter gezegd, door een drievoudig unitarisch streven bewogen wordt:

"...alles van een oorspronkelijk principe afleiden, alles met een ideaal in verband brengen (...) dit principe en dit ideaal in één uniek Idee verenigen". (ibidem p.97)

Een aspect van de vooruitgang is de emancipatie van individuen en groepen zoals bijvoorbeeld door Lyotard's eerste versie van wetenschapslegitimatie wordt voorgestaan: De bevrijding van de mens.

K.Popper (1976:12):

"..Learning to read and to a lesser degree to write are of course THE major events in one's intellectual development.."

Het Marxisme, dat zijn wortels heeft in de dialectiek Hegel en het Duitse materialisme, streeft naar de ideale socialistische maatschappij, waarin klassenstrijd is opgelost en iedereen gelijk en harmonieus kan werken. Deze fase van de geschiedenis wordt bereikt via een dialectiek van klassenstrijd voortkomend uit een ongelijke verdeling van de produktiemiddelen. Het schrift nu zou deze ontwikkeling naar een socialistische staat stimuleren, doordat het de mensen zou kunnen laten deelnemen aan de politieke strijd en doordat het hen sociaal bewust

zou kunnen doen worden. Lenin:¹⁶

".. An illiterate man is non-political; first he must be taught how to read.."

Ook het idee van vooruitgang vanuit kapitalistisch perspectief, namelijk als de overwinning op de armoede door verdergaande technisch industriële ontwikkeling en vrije markteconomie wordt verbonden met het schrift.

Goody (1968 en 1986) beweert dat de opkomst van de stedenculturen mogelijk is gemaakt door het schrift. Indirect beweren Ehlich en Coulmas ook, dat schrift is verbonden met de industriële ontwikkeling, als ze schrift en complexiteit verbinden met elkaar. De industriële maatschappij veronderstelt immers complexere organisatievormen en daar voldoet schriftelijke communicatie aan. (Coulmas (1981:12))

Schrift wordt in het licht van de emancipatie ook verbonden met het behoud van de eigen identiteit. Dit hangt samen met de nationalistische ideologie die begonnen is in de Renaissance.(McLuhan (1962:218-222)).

Velen verbinden schrift als het gaat om de emancipatie van individuen en groepen met de democratie, waarin ieder individu mondig is en kan opkomen voor zijn rechten. De democratie wordt de minst slechte van alle staatsvormen genoemd (Churchill) en is een universeel ideaal.

Goody (1968:55) wil de mogelijkheid voor ogen nemen dat de Griekse algemene beschaving niet moet worden opgevat als het Griekse genie, maar als resultaat van de intrinsieke verschillen tussen orale en schriftelijke culturen (culturen met het Griekse alfabet). Hij speculeert dan dat het gemak van dit schrift waarschijnlijk een belangrijke factor is geweest bij de ontwikkeling van een politieke democratie daar.

1.6.7 *schrift en dialectiek*

De dialectiek van Hegel die in het vooruitgangsidee zit komt tot uiting in de mogelijkheden die tot ontwikkeling leiden volgens de vooruitgangsendenkers. Goody (1968:72-73) veronderstelt dat door een wijde verspreiding van het schrift in het Oude Griekenland er een discrepantie tussen inhoud van bewaard gebleven oude teksten en actuele sociale relaties ontstaat die mensen aan het denken zet. Ong (1982) stelt dat het schrift de taal doet zien en dat daardoor nieuwe relaties mogelijk zijn. Een bewustzijn voor inconsistenties in een tekst of tussen teksten leidt tot de mogelijkheid van kritiek en logische analyse. M.Mead 1943:637 stelt dat:

16

Lenin aangehaald in Oxenham (1980)

"Primitive education was a process by which continuity was maintained between parents and children(...) Modern education includes a heavy emphasis upon the function of education to create discontinuities to turn the child(...)of the illiterate into the literate."

Goody (1968:58) stelt dat de inhoud van de culturele traditie continu groeit en de maatschappij en het individu wordt een palimpsest bestaande uit lagen van geloven en houdingen uit verschillende tijdperken. Dit betekent dat de Westerse schriftculturen voortdurend blootgesteld zijn aan een meer complexe versie van een soort cultuurconflict.

Alle onderzoekers van het autonome model nemen voor het schrift effecten waar, die onder te brengen zijn als vooruitgangselementen uit de traditie van de Verlichting en de Renaissance. De ideologieën van de Verlichting hechten ook bijzonder belang aan schriftelijke communicatie. (Ehlich 1983b)

1.6.8 *kritiek op het vooruitgangdenken*

Pas recentelijk wordt op enkele aspecten de 'natuurlijkheid' van dit vooruitgangsbegrip en het vooruitgangsstreven aangevallen. Bijvoorbeeld door iemand als Foucault die het subject decentraliseert, waarmee hij twijfelt aan het menselijke bewustzijn en de mens als middelpunt. Zo ook postmoderne filosofen als Baudrillard en Lyotard die zich hierbij baseren op ideeën van Heidegger, Nietzsche, Wittgenstein, Adorno en Horkheimer. Zij proberen deze ideeën in hun consequenties door te voeren en te radicaliseren: Lyotard die de legitimatie van het wetenschappelijke weten aanvalt en die de emancipatie als een 'grand récit' bestempeld. Ook Feyerabend, die de vooruitgang in de wetenschap aanvalt, beweert dat ontwikkeling niet volgt op redelijkheid en onderzoek volgens de regels, maar door anarchie en door onredelijkheid.

De vooruitgang wordt echter op de meeste terreinen door de meesten nog niet betwijfeld. Ook sociale geëngageerdheid berust veelal nog op dit vooruitgangdenken. Hoewel het op beleidsterrein vaak oneigenlijk gemotiveerd wordt met emancipatie: het beleid blijkt namelijk eigenlijk gemotiveerd door 'bezuinigingen', die Lyotard¹⁷, legitimiteit via de 'performativiteit' van het systeem zou noemen. Het systeem bepaalt de beslissingen en dat wat logisch mag heten. Effectiviteit is tot de hoogste norm geworden. 'Vooruitgang' wordt gedefinieerd als 'effectiever'. Maar in veel discussies ten aanzien van de vooruitgang van een sociaal achtergebleven groep wordt de term vooruitgang nog gebruikt, zoals ik haar ontwikkeling heb geschetst vanuit de Renaissance en Verlichting. De begrippen economische achterstand, maatschappelijke posities, minderheden, klassen, maatschappelijke kansen, sociaal milieu etc. zijn

---

17

Lyotard (1979:117-131).

allemaal abstracties die in het beleid en in wetenschappelijk onderzoek nog geoperationaliseerd worden in het kader van dit vooruitgangdenken.

Mondelingen praktijken worden daarnaast gekoppeld aan eerdere primitievere fasen en vaak als belemmerend voor de 'Vooruitgang' gezien. Ook als de Vooruitgang als negatief wordt ervaren en bekritiseerd zoals Rousseau dat doet, hield men aan deze koppeling van schrift en beschaving vast en idealiseerde men van daaruit volkeren zonder schrift als 'goede wilden' en het gesproken woord als zuiverder dan het geschrevene. Zoals bijv. Rousseau in zijn 'Essay on the Origin of Languages' en Lévi-Strauss in 'Tristes Tropiques' (1961).

De 19e eeuwse nationalisten maakten deze koppeling op een andere manier bij het kiezen van 'pure' 'authentieke' dialecten als het basismateriaal voor de ontwikkeling van hun schriftelijke nationale taal die ze nodig hadden om hun natie te ontwikkelen (Fishman (1979)).

Zo'n opvatting is het gevolg van de waarneming van een bepaalde stand van zaken en het daaraan verbinden van een oorzaak en gevolg relatie die echter zeer speculatief is, maar die voor hen een vanzelfsprekendheid heeft. Deze vanzelfsprekendheid is echter ongegrond: men redeneert namelijk vaak dat naties met een klein percentage analfabeten een leidende rol in de wereld hebben en naties met een groot percentage analfabeten ondergeschikt en arm zijn. Analfabetisme heeft dus met achterstand en armoede te maken, schrift heeft met beschaving en vooruitgang te maken.¹⁸

In deze redentatie wordt echter een zeer gesimplificeerde voorstelling van zaken gegeven, die aan schrift in het algemeen bepaalde werkingen toeschrijft, die wellicht niet zo eenduidig zijn. Aangezien schrift maatschappelijk op zeer veel manieren kan functioneren. Het ligt niet direct zonder meer voor de hand ligt dat 'het schrijven' an sich, als technologie, uit al deze verschillende sociale praktijken van het schrift, die steeds complexer zijn geworden (zie paragraaf 1.4 complexiteit) als oorzakelijke factor kan worden gezien. Daarom is het de vraag of die technologie wel altijd als oorzaak van vooruitgang moet worden gezien en op welk terrein dan, en of mondeling taalgebruik daarbij een belemmering is voor dezelfde vooruitgang. Verder speelt de vraag of dezelfde schriftpraktijken die die vooruitgang brengen, ook belemmeringen oproepen voor die vooruitgang.

18

Deze redentatie is afkomstig van Gelb (1974:222).

1.7 Alfabetisering

Analfabetisme is een item dat vanaf de jaren '60 en '70 sterk in de belangstelling heeft gestaan. Toen ontdekte men in landen als Amerika en Engeland plots grote hoeveelheden analfabeten en men beijverde zich om op wereldschaal mensen te alfabetiseren. Een bewering van de UNESCO in 1962 aangehaald door Oxenham (1980:87) definieert een alfabeet als volgt:

"..A literate person (..)has acquired the essential knowledge and skills which enable him to engage in all activities in which literacy is required for effective functioning in his group and community and whose attainments in reading, writing and arithmetic make it possible for him to continue to use these skills towards his own and the community's developments"

In deze definitie komt niet tot uitdrukking dat schrijven en lezen sociale praktijken zijn die kontekstafhankelijk zijn, dus cultureel bepaald zijn. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen analfabeten met een moedertaal, die geen geschreven traditie kennen en analfabeten, die een moedertaal hebben met een schriftelijke traditie. De toenmalige directeur-generaal van de UNESCO, René Maheu beweerde:

"those who master nature, share out the world's riches among themselves, and set out for the stars" en "those who remain fettered in their inescapable poverty and the darkness of ignorance" (UNESCO (1966:26))

Rond dezelfde tijd kwam een boek uit van Parson waarin beweerd werd dat alleen de vestiging van massa-alfabetisering:¹

"the liberation and advancement of man"

mogelijk maakt en het einde zal betekenen voor:

"the darkness in the minds of men".

Na het mislukken van de grote campagnes van de jaren '60, stelde men zijn doelstellingen bij en motiveerde alfabetisering niet meer als algemene ontwikkeling en zelfontplooiing, maar als instrument om mee te kunnen doen aan het moderniseringsproces. Men richtte zich vooral

---

¹
Parson geciteerd in Street (1984).

op specifieke projecten op gebieden die economisch van belang waren en waar schrijven en lezen nodig waren. Anderson (1966) stelde dat 40 % volwassen alfabetisme een drempel voor de economische ontwikkeling van een natie is.

Dit jaar, 1990, is tot 'het jaar van de alfabetisering' uitgeroepen door UNESCO. Juist nu wordt de koppeling tussen analfabetisme en werkloosheid of economische achterstand sterk gemaakt. Wat te denken van een uitspraak als deze :

"De werkloosheid en het analfabetisme onder allochtonen is vele malen hoger dan onder de Nederlanders."²

Deze zin suggereert een koppeling die niet te verifiëren is, maar die toch het uitgangspunt vormt van de alfabetiseringscampagnes in het algemeen. W.Eiting en L.Stokvis³ vermelden dat de gemeente Rotterdam een speciale alfabetiseringscampagne financiert:

"Het uiteindelijke doel van de campagne voor de gemeente Rotterdam is het vergroten van de kansen van de allochtone cursisten op de arbeidsmarkt."

E. Verne (1976:211-28) stelt dat :

" Literacy has been transformed into the only way-in to industrial production."

Hij haalt aan hoe 'functionele geletterdheid' wordt gedefinieerd in een amendement aan het Iraanse Literacy Project in 1970. Het doel van het project wordt daarin gedefinieerd als:

" This process is designed to improve the productivity of workers, to facilitate their intergration into a rapidly modernizing society, and to accelerate development.."

Dit doel wijkt niet veel af van de oproep tot een industriële school door de president van Peru, Pardo, in 1873, namelijk:

2

Aberrahim Chatri, medewerker van het Team Taal van het Nederlands Centrum Buitenlanders in een artikel in verband met het Jaar van de Alfabetisering.(Les dec.(1989), jaargang 7 p.3)

3

In: Les, dec.(1989) p.[12]

"in order to increase the workers productive capacity and to guarantee order, which is the basis of progress" ⁴

Zo blijkt bijvoorbeeld in Nederland deze impliciete relatie ook kritiekloos te worden gemaakt, zoals blijkt uit de motivatie van een alfabetisatiecursus voor anderstaligen van december 1988 tot juli 1990. De cursus werd gegeven door de projectgroep Toegepaste Taalwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. De aanleiding tot de cursus blijkt een op handen zijnde ingrijpende herstructurering bij Sigma te zijn. Het doel was dus zoveel mogelijk deelnemers klaarstomen voor vakopleidingen binnen het bedrijf en er zou een verbetering van de communicatie op de werkvloer wenselijk zijn.⁵

In Goody (1968:8) staat dat men beweert dat de problemen van alfabetisering nu zeer dringend zijn voor het grootste deel van de mensheid, kennisverspreiding hangt namelijk van schriftverspreiding af, en deze zaken zijn absoluut noodzakelijk voor de economische en sociale ontwikkeling van de mensheid.

F. Coulmas (1981:14) beweert dat door alfabetiseringscampagnes de getroffen bevolking niets kan verliezen, zodat de weerstanden ertegen hoogstens passief zijn en erin gegrond dat het nut van de schriftelijke kennis betwifelbaar is en door de betrokkenen niet ingezien wordt:

"schliesslich müssen alle lesen können, damit der Staat sagen kann: Keinem ist gestattet, das Gesetz nicht zu kennen."

1.7.1 *K-strategie en r-strategie*

Alfabetisering is een activiteit die komt uit een K-strategisch maatschappelijk handelen. Overbekking e.a. (1988:213) :

"Barth en Lauwagie maken, om het eenvoudig te stellen, een onderscheid tussen twee soorten overlevingsstrategieën.(...) Aan de (sedentaire) burgermaatschappij is dan de zogenaamde K-strategie toe te schrijven. Deze is gebaseerd op een stabiele, voorspelbare omgeving, die ook wordt verdedigd. De omvang van de populatie past zich aan de mogelijkheden van de omgeving aan. De leden van de burgermaatschappij richten zich over het algemeen op een individuele carrière.(...) Bij deze

---

4

In :M.Carnoy, Education as Cultural Imperialism, New york, 1974.

5

In: Les, nr. 42, jaargang 7, december (1989).

strategie ligt veel vast en is veel geformaliseerd, zoals ook de nodig geachte opleiding."

Alfabetisering pretendeert meer mogelijkheden te geven aan de mensen. Het pretendeert dat mensen zich via schrift kennis verschaffen en zodoende een onafhankelijkheid kunnen verkrijgen.

Zigeuners hebben een r-strategie cultuur. Overbekking e.a. (1988:214):

"...gericht op het ontdekken en exploiteren van gaten-in-de-markt en een snelle omschakeling als de mogelijkheden uitgeput raken. Een al te grote specialisatie is dan ook uit den boze, evenals grote investeringen. In principe zijn Zigeuners gericht op een exploitatie van de buitenwereld, de burgermaatschappij."

Als zigeuners, die zich kenmerken door flexibiliteit, op een gegeven moment kunnen beweren dat zij niet verder willen aanpassen, moet er toch eerder sprake zijn van een steeds geslotener systeem, dat steeds meer aanpassingen vereist.

De alfabetisering is een resultaat van de eeuw van de vooruitgang, de 19de eeuw, toen het schrift in Europa massaal verspreid en ingebouwd werd in de geïnstitutionaliseerde industriële maatschappij.

1.8 Zigeuners

Schriftelijk taalgebruik wordt veelal verbonden met vooruitgang. De mensen die deze verbinding maken zijn echter niet altijd even duidelijk hetgeen wat ze feitelijk met elkaar verbinden. Ze spreken vaak over intrinsieke, inherente eigenschappen van een technologie. Ik beschouw het schrijven en lezen echter als sociaal gedrag. Schrijven en lezen zijn niet los te zien van een sociale kontekst. De eigenschappen en de ontwikkeling van schrijven en lezen als sociale praktijken, leiden tot vraagtekens bij een ongenueanceerd geloof in vooruitgang door schriftelijk taalgebruik.

Schriftelijk taalgebruik blijkt ook consequenties te hebben die de vooruitgang belemmeren. Deze consequenties worden volgens mij getoond door de houding van zigeuners ten opzichte van onze sociale praktijken van schrijven en lezen. Met hun orale traditie hangen bepaalde maatschappelijke organisatievormen samen en hangt ook hun relatie met onze maatschappelijke organisatievormen samen. Hun houding tegenover onze schriftpraktijken kan gezien worden als noodzaak zich te beschermen tegen de bedreiging die onze schriftpraktijken voor hun manier van leven vormt. Omdat wij verschriftelijkt zijn en geloven aan de Vooruitgang, nemen wij bepaalde consequenties van schriftelijkheid maar op de koop toe: Wij denken dat de voordelen opwegen tegenover die paar nadelen, als we ze al als nadelen ervaren.

De lotgevallen en de reacties daarop van de zigeuners blijken echter ernstige belemmeringen ten aanzien van de met schrift verbonden vooruitgang te laten zien.

1.8.1 *definiëringsproblematiek*

Een probleem dat door hun andere organisatievormen en hun orale traditie wordt opgeroepen, is bijvoorbeeld: wie wordt door wie zigeuners genoemd? Zigeuners worden door ' een meerderheid 'tot 'zigeuners' bestempeld. Zigeuners trekken, terwijl de meerderheid sedentair leeft; dat geeft een onderscheid. Ze zien er anders uit. Ze spreken een andere taal, etc. Ze worden gezien als aparte groep, maar niet overal en altijd wordt aan hen door iedereen dezelfde identiteit toegewezen. Men heeft het over wél of géén eigen cultuur, over een ras, een volk, een minderheid, een etnische minderheid, anti-christenen, dieven etc. Men weet niets van een eigen taal of ontkent het bestaan en/of de waarde ervan etc.

Ook zij kennen zelf geen vast omljnd beeld van wat een zigeuner is. Men weet echter wél altijd of men zelf echt een zigeuner is. Dit is bijvoorbeeld te signaleren bij de operationalisering van de term "zigeuners" in een empirisch onderzoek als dat van Overbekking, Hahn

en Geerts (1987).⁶

Zigeuners kennen geen geschreven traditie. Hun taal is oraal. De consequenties hiervan zijn voor ons, die zijn verschriftelijkt, zeer moeilijk te overzien. Onze alledaagse perceptie van taal in Europa is gebaseerd op het idee van een nationale geschreven taal. We hebben het over 'het Nederlands', 'het Duits' en over 'dialecten'. Dit idee is een resultaat van het 19e eeuwse Europees nationalisme (Fishman 1979).

Zigeuners zijn echter nomadisch en hebben eeuwenlang door Europa rondgetrokken. Ze leven verspreid over heel Europa.

Het is onbekend hoeveel zigeuners er in Europa leven. Men noemt verschillende aantallen die variëren van één miljoen tot vijf miljoen.⁷ In Oost-Europa leeft het grootste aantal zigeuners, in Roemenië, Yoegoslavië, Bulgarije, Hongarije en Tsecho-Slowakije. Verder leven grote aantallen in Spanje en Frankrijk, minder in Duitsland. Ze wonen eigenlijk in elk Europees land, behalve in Zwitserland, wat misschien een aanwijzing kan zijn over de vermeende tolerantie van deze staat. In Nederland wordt hun aantal op dit moment geschat op 3800.⁸

1.8.2 taalvariëteit

De verspreide groepen kennen een grote taalvariëteit.

Classificaties zijn moeilijk, omdat voor een ongeschreven taal moeilijk criteria aan te geven zijn die haar onderscheiden van andere variëteiten. Verder is door de grootte van de variatie moeilijk een onderling verband tussen variëteiten aan te geven en is het moeilijk om op de manier waarop wij gewend zijn te classificeren deze mondelinge variëteiten te classificeren. Wie

---

6

Er verschijnt in september 1990 een proefschrift over deze identiteitsproblematiek van L. Lucassen.

7

Haarmann (1975:377): " Die Gesamtzahl der Zigeuner in europäischen Staaten ist ebenso wie der Anteil mit Zigeunerisch als Muttersprache unbekannt. Die Zahl kann nach offiziellen Statistischen Ausgaben und Schätzungen mit mindestens 1 Milj. ausgegeben werden;

In een Europees rapport van J.P. Liegeois (1986:12) wordt het aantal geschat op minimaal zo'n 4 milj. en maximaal zo'n 5 miljoen.

In Schaap en Bont (1965) noemt men vijf miljoen.

8

Hutjens, Wilmink en Heidweiller (1989:10).

spreekt wat? Zigeuners lijken in Nederland bijvoorbeeld naast een groepsvariatie ook een ander type variatie te kennen: namelijk tegelijkertijd een archaische taal, een voertaal en een taal voor de kinderen.⁹

Dit type variatie zou te maken kunnen hebben met een beschermende functie tegenover de buitenwereld; Men kan telkens op een andere variant overgegaan, als men niet verstaan wil worden. Kinderen kunnen geen ongewenste informatie in hun onwetendheid naar buiten brengen. Variatie lijkt in ieder geval een wezenlijk onderdeel van hun orale traditie.

Geen van de dialecten heeft een officiële overkoepelende status als standaard. Alle dialecten zijn daardoor gelijkwaardig; De norm is niet "goed" of "fout", maar "verstaanbaar" of niet.

De taal is voor de zigeuners belangrijk. Het is immers een onderling communicatiemiddel in een hun vijandig omringende wereld. Hun geschiedenis in Europa wordt gekenmerkt door vervolgingen en de verhouding tussen burgers en zigeuners wordt altijd als moeizaam beschreven.

1.8.3 oorsprong

Linguïsten uit de vorige eeuw zoals Pott (1844-45) en Miklosich (1872-81) zien alle variëteiten als afstammelingen van een moedertaal uit Noord-India die een Indo-Europese afkomst aantoont. Men heeft in de "Mundarten" nog elementen uit het Sanskriet en Hindu gesignaleerd (bijvoorbeeld Hrkal (1940)). Verder zitten in de varianten elementen van Europese talen en van Turks, Perzisch en Armeens. Via taalhistorisch onderzoek is hun geschiedenis als trektocht door de tijd in Europa in kaart gebracht.

Er wordt verondersteld dat ze in 700 na Chr. uit Noord-India zijn weggetrokken. Vanaf 1322 dateren de eerste schriftelijke bronnen uit Kreta die aldaar zigeuners waarnemen.¹⁰ Vanaf 1399 worden ze opgemerkt in de Bohemen.¹¹ Duitse linguïsten (bijvoorbeeld Pott) uit de vorige eeuw houden het op rond 1400 dat de zigeuners in Europa verschenen. Soulis (1961) en Lockwood (1985) zijn van mening dat zigeuners zich tussen de 11e en 15e eeuw reeds in het westen van Klein-Azië en het zuid-oosten van de Balkan ophielden.

Bij hun eerste verschijningen in Europa wordt niet direct melding gemaakt van moeizame verhoudingen. In de 14e eeuw scheen men veelal een voorzichtig welwillende aandacht te

---

9

M.v.Kampen (1990:16).

10

Schaap en Bont (1965).

11

Cottaar, Lucassen en Willems (1988:117).

krijgen.¹² Hun verschijning paste in het toenmalige sociale systeem: Het verschijnsel van bedevaart en boetetochten was wijdverbreid in Europa. De zigeuners konden zich als groep op bedevaart presenteren. In deze positie verkreeg men hulp en medewerking van de plaatselijke bevolking.

1.8.4 *de burgermaatschappij en de zigeuners*

Tussen gevestigde bevolking en zigeuners is echter al een fundamentele discrepantie van belangen; in de 14e eeuw zijn in Europa de volksverhuizingen afgelopen en heeft men zich gevestigd. Een rondtrekkend volk past eigenlijk niet meer in deze gevestigde orde.

Als artiest op kermessen, als venter, als ketellapper, als waarzegger, als berenleider, als seizoenarbeider, als paardenhandelaar trekken de zigeuners door Europa.¹³

Vanaf de 15e eeuw zijn er regelmatig negatieve beschrijvingen over hen te vinden.¹⁴ Zigeuners worden vervolgd. Er verschijnen steeds meer verordeningen tegen zigeuners. Het lijkt alsof naarmate het bewind centraler is georganiseerd, het intoleranter ten opzichte van zigeuners reageert. Door de centraliserende activiteiten van Keizer Karel V (tussen 1519 en 1543), vooral op gerechtelijk gebied, kregen de gewesten en plaatselijke autoriteiten steeds minder speelruimte. Zij werden gedwongen de op centraal niveau genomen maatregelen tegen zigeuners uit te voeren. Cottaar e.a.(1988:123) verbinden hieraan de conclusie dat, zo er in de 16e en 17e eeuw al sprake zou zijn geweest van een grotere 'diefachtigheid' bij zigeuners dan bij de rest van de bevolking in Nederland, dat deze dan ook eerder als een gevolg, dan als oorzaak van de bovengeschetste ontwikkeling moet worden beschouwd.

Frederik de Grote trad in de 18e eeuw zeer repressief op tegen zigeuners.¹⁵ Ook Maria Theresia en haar zoon keizer Joseph II van Oostenrijk traden zeer repressief op tegen zigeuners, zij ontkenden hun bestaan, scheidten ouders en kinderen, verboden hun taal en de zigeuners werden gedwongen zich te vestigen.

In de 17e en 18e eeuw, de tijd van de Verlichting waarin het vooruitgangsidee zich rijpt (zie paragraaf 1.6 'Vooruitgang'), worden de zigeuners in heel Europa zwaar vervolgd. In schotland worden ze verdronken, in Engeland verjaagd, in Hongarije als slaaf verhandeld, in

---

12

Schaap en Bont (1965)

13

Knobloch und Sudbrack (1977:13-14).

14

Schaap en Bont (1965:25-26), Knobloch und Sudbrack (1977:14).

15

Knobloch und Sudbrack (1977:14).

Nederland geradbraakt, gewurgd etc. De zigeuners waren vogelvrij.

In de 19e eeuw waarin de modernisering plaatsvond op grond van het gevormde vooruitgangsidee, werden de zigeuners verstrikt in de groeiende regelgeving. In Duitsland worden theorieën over zigeuners ontwikkeld en maatregelen tegen zigeuners genomen.

"So zum Beispiel durch die 1906 herausgegebene 'Anweisung zur Bekämpfung des Zigeunerunwesens', die als erste Verordnung ein einheitliches Vorgehen des Staates gegen die Zigeuner vorsah. Danach wurden alle nichtdeutschen Zigeuner des Landes verwiesen, die Zigeunerkinder wurden in Fürsorgeerziehung gebracht(...) Ausserdem wurde eine stärkere polizeiliche Beobachtung der Umherziehenden Zigeuner gefordert." - (Knobloch und Sudbrack (1977:15-16))

In de 19e en de 20e eeuw rationaliseerden etnologen de rassenideeën, zoals bijvoorbeeld Robert Ritter als directeur van de Rassenhygienische Forschungsstelle, door wiens genealogisch onderzoek vrijwel alle Duitse zigeuners een stamboom hebben gekregen. Hij vergelijkt in zijn artikel 'Zur Frage der Rassenbiologie der Zigeuner in Deutschland' (1938) zigeuners bijvoorbeeld met kinderen die nooit volwassen worden.¹⁶ Hiermee begon een nieuwe fase in de vervolgingsgeschiedenis van de zigeuners; de fase van een rationele efficiënte vernietiging.

De vernietiging van zigeuners tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Nazi's is mede zo 'succesvol' verlopen door de beheersing van de taal door veel SS-ers, die daarmee alles wat nodig was voor een efficiënte uitvoering van de vernietigingspolitiek over hen hebben kunnen registreren.

1.8.6 *weerstand tegen schrift*

Huidige pogingen van niet-zigeuners om een dialect op schrift te zetten voor bijvoorbeeld didactische doeleinden stuiten vaak op een felle weerstand.¹⁷ Ook voor pogingen van enkele individuele zigeuners is tot nu niet veel waardering, zoals de grammatica van S. Jusuf in Joegoslavië en zoals het uitgebleven effect van een Romani Wereld Congres in 1978 ter codificatie van de taal.

Veel zigeunergroepen hebben een felle houding ten aanzien van de verschriftijking van hun taal zoals bijvoorbeeld de houding van Nederlandse Sinti.¹⁸

---

¹⁶
Cottaar, Lucassen en Willems (1988:118).

¹⁷
M.v.Kampen (1990), Rapport van Liegeois (1986:191,193).

¹⁸
M.v.Kampen (1990)

De taal is nergens waar zigeuners rondtrokken (een kortstondige uitzondering in het Rusland van de jaren '30 mogelijk,¹⁹ echt erkend geweest door niet-zigeuners. Hun eigen taal werd en wordt ontkend of als bedreigend ervaren door de overheden van de gebieden waardoorheen zij trokken, trekken en sedentair leven. Vaak wordt het een bargoens, een dieventaal genoemd.

Ten tijde van de Oostenrijkse dubbelmonarchie werd het hen verboden in hun eigen taal te spreken ter bevordering van hun assimilatie.²⁰

In Tsjecho-Slowakije werd in de jaren '50 en '60 ontkend dat ze een eigen taal of cultuur hebben. Een reden daarvoor is dat de variatie in hun dialecten als onvolwaardig wordt beschouwd.

In Yoegoslavië, het land dat bewust een pluriforme maatschappij-opbouw nastreeft, waarin minderheden eigen taalrechten krijgen, wordt nog eind jaren '70 door G. Puxon (1979) melding gemaakt dat in tegenstelling tot talen van andere minderheden de taal van de Roma (zigeunergroep) door de autoriteiten wordt ontkend en dat de Roma geen status van nationale minderheid hebben, maar slechts een status van etnische groep met als gevolg dat ze als een kwantitatief toch grote groep relatief minder inspraak in maatschappelijke beslissingen hebben dan andere groepen.

Een spreekwoord van de Roma is:

"Mashkar le gajende leski le romeski zor."

Het betekent zoiets als "Omgeven door de gajé is de tong van de Rom zijn enige verdediging." ; Men wenst de eigen taal uit vreemde handen te houden. Men heeft slechte ervaringen met een bekendheid van hun taal bij niet-zigeuners die haar hebben genoteerd en die via die taal alles over hen hebben kunnen registreren. (zie paragraaf 1.8.4)

1.8.7 eigen orale structuur

Toch heeft men een eigen taal behouden zonder schriftelijk te zijn in een omgeving die die taal niet spreekt en nooit erkend heeft. Bepaalde sociale structuren die zij hebben behouden, zouden hierbij een rol hebben kunnen spelen; Zoals hun kleinschaligheid, waardoor

---

¹⁹
Haarmann (1988:33).

²⁰
Schaap en Bont (1965:27).

het direct contact tussen sprekers behouden blijft. Dit direct contact behoudt de nodige continuïteit van spreesituaties, die nodig is voor een samenleving gebaseerd op orale communicatie. Ook hun familieband speelt hierbij een rol. Men trekt in families (als men nog trekt) en leeft als lid van een familie.

Men luistert naar ouderen. De ouderen kennen een onbetwist recht op respect en gehoorzaamheid. Zij zijn immers degenen die door de ervaringen in hun leven de meeste kennis kunnen hebben opgedaan en die moeten worden doorgegeven door beslissingen en verhalen die anders verloren zouden gaan.

Hun eigen rechtstelsel is een voorbeeld van hoe zij zonder schriftelijkheid hun eigen normen en waarden behouden. Dit rechtstelsel wordt 'Kris' genoemd. (Knobloch en Sudbrack (1977). Een rechtspreker, aangesteld om zijn mondelinge en sociale vaardigheden, roept in een conflictsituatie een groep oudere wijze mannen bij elkaar, die in vergadering het recht spreken op basis van gewoontes, de spreesituatie (wie kan wie waarvan overtuigen) en het specifieke conflict.

Zigeuners zijn flexibel in hun geloofsovertuiging. Waar men kwam, nam men het heersende geloof over en gaf er vaak een eigen draai aan. Voor veel zigeuners zijn boetedochten of andere ceremoniële tochten belangrijk.

Door een sterke onderlinge groepsband is men onafhankelijker van zijn omgeving.

Waar zigeuners zich als zigeuners profileren, hebben zij een marginale positie in onze maatschappij. Ze hebben weinig tot geen onderwijs genoten, ze zijn niet aangepast aan onze huidige arbeidsmarkt, ze nemen weinig tot geen deel aan onze maatschappelijke activiteiten in instituties als overheid, bibliotheekwezen, cultuur, sport etc.

Er bestaat een grote sociale afstand tussen zigeuners en niet-zigeuners. Er is weinig onderling contact en weinig kennis van elkaar.²¹

De meeste zigeuners kunnen niet meer trekken, zoals zij zouden willen, maar worden gedwongen zich ergens te vestigen, soms in huizen, met alle aanpassingsmoeilijkheden van dien.²² Men woont vaak op afgelegen kampen of getto's.

21

Overbekking e.a.(1987).

22

R.Grémaux (1989).

HOOFDSTUK II

PARADOXEN

Het nu volgende hoofdstuk bevat een opsomming van een groot aantal paradoxen, die samen hangen met verschriftelijking van samenlevingsvormen en met de claim van het vooruitgangdenken ten aanzien die verschriftelijking. Telkens als een ontwikkeling in gang wordt gezet, of als consequentie volgt uit een door het schrift op gang gezet proces, blijkt dat dergelijke processen een aantal fundamentele tegengestelde effecten genereren. De vooruitgangprocessen die met verschriftelijking samenhangen verlopen paradoxaal.

In dit hoofdstuk pretendeer ik allerm minst een volledige en uitputtende opsomming van die paradoxen te geven. Maar voor het doel dat in deze scriptie gesteld wordt, is zo'n volledigheid niet noodzakelijk: het doel is namelijk explorerend, om een andere visies op het fenomeen van verschriftelijking mogelijk te maken.

Hoofdstuk I dient als kader van waaruit ik verschriftelijking en de belemmeringen die dit proces oproept voor de emancipatie van individuen en groepen, zal beschrijven. Schrijven en lezen vinden altijd plaats in sociale konteksten die geïstitutionaliseerd zijn en schrijven en lezen kunnen dan ook niet los gezien worden van deze institutionele konteksten die specifieke gevolgen voor verschriftelijking met zich mee brengen. Van belang is dan ook om dit institutionele aspect niet uit het oog te verliezen.

1.1 EMANCIPATIE:

2.1.1 *De paradox van de vrijheid*

Kennis en mondigheid zijn in het vooruitgangdenken een onderdeel van emancipatie. Door meer en beter te weten is het mogelijk onafhankelijker te handelen; Met meer kennis wordt immers de afhankelijkheid van andermans kennis kleiner en zodoende van diens welwillendheid, winstbejag, of andere motieven voor de overdracht van zijn kennis. Met kennis is

tegelijkertijd beheersing verbonden.¹ Dit komt duidelijk tot uitdrukking in de voorstelling van Habermas over de verworvenheden van de Verlichting, zoals weergegeven door W. van Reijen 1987:125/126. W. van Reijen beweert dat:

" Met de Verlichtingsfilosofie zijn volgens hem (Habermas) processen van theoretische en praktische (politiek-sociale) emancipatie op gang gebracht die ertoe hebben geleid dat steeds meer mensen aan de politieke menings- en besluitvorming en aan de welvaart zijn gaan participeren. Betere opleidingen voor steeds meer burgers, het vastleggen van procedures voor ambtelijke en politieke beslissingen, de ontwikkeling van de parlementaire democratie en van de wetenschap en haar toepassing hebben, zo stelt Habermas in het spoor van Kant en Max Weber, bijgedragen aan de steeds groeiende macht van de mens over zijn natuurlijke omgeving en zijn sociale en politieke milieu." (onderstreping van mij)

Voor sociale emancipatie impliceert de vooruitgang van kennis dus de mogelijkheid een maatschappelijke situatie

te kunnen voorspellen en manipuleren. Kennis zorgt ervoor dat men minder afhankelijk wordt van het toeval of van anderen. Door zich een doel te stellen en zijn handelen daarop af te stemmen, kan men via kennis dit doel beter bereiken.

De grotere medezeggenschap die met het schrift zou zijn verbonden² en de complexere kennis die het zou kunnen activeren³, leiden tot deze emancipatie van individuen en groepen zoals Habermas (in het citaat van W. van Reijen) voor ogen heeft,⁴ maar tegelijk leidt de institutionalisering van maatschappelijk situaties, die met schrift samengaat⁵ en waarin de beheersing een grote rol speelt, tot een afhankelijkheid van individuen en groepen, die hun emancipatie belemmert. De institutionele organisatievormen hebben immers een structuur waaraan de individuen onderworpen zijn en waarmee ze het gedrag van individuen en hun

---

1

zie ook F. Bacon's idee van vooruitgang in paragraaf 1.6

2

zie Booij (1973:9) en Goody (1968:55)

3

zie ook Ehlich 1983a en 1989 in de paragrafen 1.5 en 1.6

4

Booij (1973:9) "Alfabetisch schrift is veel democratischer (...)want de exclusiviteit van het schrift kan daardoor verbroken worden."

5

zie paragraaf 1.4

functioneren in groepsverband reguleren. (Renkema 1987:219-220)⁶ De institutionele handelingssequenties leggen daarbij rigide conventies op aan het gedrag van de producenten en consumenten van taaluitingen.⁷

Door de ontwikkeling van het schrift is het mogelijk voor individuen en groepen om meer kennis te verwerven, waardoor individuen en groepen onafhankelijker worden in hun maatschappelijke organisatie. Het paradoxale is echter dat deze kennis individuen en groepen ook afhankelijker blijkt te maken in hun maatschappelijke organisatie. Vanuit het vooruitgangdenken meent men dat het mogelijk is, als individu en als groep, zich door kennis te kunnen emanciperen. Individuen en groepen moeten zich, om te kunnen emanciperen, maatschappelijk organiseren. Dat houdt in dat ze zich moeten conformeren aan de regels van instituties. Waardoor zij zich afhankelijker maken van die instituties. Zij moeten een deel van hun vrijheid inleveren om zich te bevrijden.

2.1.2 *De paradox van de beheersing*

Met het fenomeen 'beheersing' hangt nog een andere paradox samen; doordat instituties zich uitbreiden⁸ en doordat kennis zich accumuleert middels schrift, groeit met de kennis en de institutie ook de complexiteit die schrift en institutie onder controle proberen te houden.⁹ Het resultaat is dat de beheersing met de groei van instituties en toename van kennis eerder afneemt dan toeneemt. Lyotard (1979:148) verklaart deze tendens aan de hand van Brillouin's¹⁰ argument voor het idee van de volmaakte beheersing van een systeem, waardoor het mogelijk moet worden zijn effectiviteit in prestaties te verbeteren, verslechtert.

6
Ibidem.

7
Ibidem.

8
zie paragraaf 1.4 Institutionaliserings en paragraaf 1.5
Complexiteit

9
zie 1.5 complexiteit

10
De informatie zelf kost energie, de negentropie die erdoor veroorzaakt wordt, roept entropie op. M. Serres verwijst regelmatig naar dit argument, bijvoorbeeld in *Hermes III*. 1974. La traduction. Paris: Minuit. p.[92]

Resumerend kunnen we stellen dat paradoxaal genoeg pogingen om de leefwereld te beheersen leiden tot verlies van beheersing. Het middel waarmee instituties kunnen beheersen, hun voorwaarde om te kunnen beheersen, is het schrift. Dat zelfde schrift ondermijnt op zijn beurt weer die beheersing, doordat het als een soort virus accumuleert en mogelijkheden biedt tot steeds complexere kennis. Complexe kennis brengt enerzijds onzekerheden en twijfels en nieuwe onvoorspelbaarheden met zich mee. Complexe kennis werkt anderzijds vertragend, het kost meer moeite om die kennis te verkrijgen, er moeten steeds meer instituties aan te pas komen. Daarmee bedreigt die complexe kennis de beheersbaarheid van de leefwereld.

2.1.3 *De paradox van de functionaliteit*

Zoals blijkt uit paragraaf 1.6 'Vooruitgang' heeft schrift door haar mogelijke kennisactiviteiten met vooruitgang te maken. Om van vooruitgang te kunnen spreken, moet kennis accumuleren en dit kan alleen via schrift¹¹. Verder kan zulke kennis door schrift worden overgedragen en verspreid.

Schriftelijke kennisoverdracht vindt plaats in institutionele taalhandelingssequenties. Dit wordt expliciet als schrijven wordt voorgesteld als sociale praktijk zoals beschreven in paragraaf 1.2

Deze taalhandelingssequenties moeten in het doelgericht gedrag van de instituties rationele functies vervullen, waardoor de instituties op een zo doeltreffend mogelijke manier kunnen functioneren. Instituties zijn dus bijzonder gericht op hun functionaliteit, om daarmee complexe situaties te beheersen. Voorwaarde voor het goed functioneren is dat de taalhandelingen binnen de instituties functioneel zijn.

Tegelijkertijd is het paradoxaal genoeg echter zo dat taalhandelingen in instituties geritualiseerd kunnen worden. Hoefnagels (1977:13) stelt vast dat:

"..Het ritueel kan een middel zijn dat doel in zichzelf wordt. Merton spreekt dan van 'Ritualism'. We zien dit onder andere in bureaucratisch routinegedrag(...) Een ritueel kan zijn oorspronkelijke functie verliezen en een nieuwe functie krijgen. Wij spreken dan van konversie.."

In paragraaf 1.4.1 heb ik reeds besproken dat taalhandelingssequenties in instituties

---

11

zie Ehlich 1983a :504/505 in paragraaf 1.

geritualiseerd kunnen worden. Als dat het geval is, dan zou er hier sprake zijn van een functieverlies: Konversie betekent een minder efficiënt functioneren.

Als een taalhandelings(sequentie) efficiënt is, dan is het namelijk onwaarschijnlijk dat een konversie van de functie van die taalhandelings(sequentie) efficiënter is.

Een verregaande ritualisering blokkeert een doelmatig functioneren. Aangezien instituties sterk doelgericht functioneren en zelfs doelmatigheid als belangrijkste functie aangemerkt kan worden, zou men hier kunnen stellen dat verschriftelijking uiteindelijk leidt tot nieuwe belemmeringen van het vooruitgangdenken.¹² Het vooruitgangdenken is altijd gericht op een verbetering en het middel ter verbetering is doelgericht gedrag. Ritueel gedrag dat geen rationele functie vervult, werkt belemmerend. En het paradoxale is dan dat schrift in haar institutionele setting handelingssequenties ritualiseert en hun oorspronkelijke functie doet verliezen.

Samenvattend zou je kunnen stellen dat verschriftelijking in instituties leidt tot ritualisering, hetgeen betekent dat er functieverlies optreedt. Functieverlies op zijn beurt betekent een belemmering voor de 'Vooruitgang'. Vooruitgang middels doelgericht gedrag.

2.1.4 De paradox van de alfabetisering

In de ontwikkeling van schrift, breidt het gebruik van schrift zich continu uit. Het wordt door andere groepen overgenomen en door de groep die schriftelijk is georganiseerd, wordt er vaak veel moeite gedaan om andere groepen en individuen ook te verschriftelijken. Men noemt dit wereldwijd "alfabetiseren".

Iemand als Freire¹³ die zich verzette tegen de UNESCO-campagnes, had een andere kijk op de emanciperende werking van het schrift. Hij wilde problematiserend alfabetiseren waardoor mensen verzetsmogelijkheden zouden worden geboden. Door Alfabetisering zoals hij dat wilde, zou mensen politiek bewust laten worden vanuit het probleemscheppende karakter dat met de verwerving van het schrift samengaat.

Als alfabetiseren in navolging van Freire's opvatting problematiserend moet gaan werken

---

12

zie paragraaf 1.6 "Vooruitgang"

13

Freire, P. 1973. Education: The Practice of Freedom.
Freire heeft een marxistisch-dialectische visie op alfabetiseren.

en verzetsmogelijkheden moet bieden, dan is het paradoxale dat alfabetisatie eerst geaccepteerd moet worden en men zich eerst aan schriftgebruik aangepast moet hebben om ertegen te kunnen protesteren.

2.1.5 *De paradox van de gelijkheid*

Het credo van de Vooruitgang luidt: Egalité,

Fraternité et Liberté.

Ten grondslag aan elke alfabetiseringspoging ligt de volgende paradox: om mensen te willen overtuigen dat ze gelijk zijn, wordt vanaf een ongelijkheid uitgegaan. Degene die de anderen wil overtuigen, weet namelijk dat wat de anderen nog moeten weten; de alfabetiseerder plaatst de analfabeten in een positie van ongelijkheid en definiëert van daaruit hun behoeften aan gelijkheid.

Coulmas (1981:14) verwoordt, dit wellicht onbewust, zeer goed. Hij beweert namelijk dat door alfabetiseringscampagnes de getroffen bevolking niets kan verliezen, zodat de weerstand ertegen hoogstens passief is en erin gegrond dat het nut van de schriftelijke kennis bewijfelbaar is en door de betrokkenen niet ingezien wordt. Coulmas weet het dus 'beter'.

2.1.6 *De paradox van de volledigheid*

Kennis kan door de duurzaamheid van zijn materiele toestand in schriftuitingen aangevuld worden over tijd en ruimte met andere kennis.¹⁴ Het kan immers buiten een gebruiker door andere gebruikers worden behandeld, bewaard etc. Kennis-activiteiten kunnen zo verspreid worden.

Kennis kan daardoor accumuleren en complexer worden. Ze kan bewerkt, geanalyseerd worden, ze kan in stukjes gedeeld en geordend en herordend worden in stappen, niveau's. Goody (1968:53) verbindt hieraan bijvoorbeeld het ontstaan van de logica: het syllogisme van Aristoteles is schriftelijk.

14

Zie Ehlich (1983a:504) en Goody (1986:29).

In Plato's Phaedrus¹⁵ zegt Socrates over de juiste methode voor het vinden van de waarheid in het algemeen:

" This is to be achieved by divisions and collections, by analysis of a problem into its constituent elements, and by subsequent rational synthesis."

Goody beweert vervolgens dat:

"This logical procedure seems essential literate."

Met deze kennisbewerking kan echter ook specialisatie van kennis ontstaan waardoor kennis voor bepaalde gebruikers wordt afgesloten. Het wordt dan ontoegankelijker, selectiever, er treedt opnieuw geheimhouding op in plaats van openheid die nodig is voor de vergemeenschappelijking van kennis. (zie paradox van de openheid, paragraaf 2.4.6)

Er kan ook een accumulatie van onvolledige kennis plaatsvinden, kennis gaat zich vormen op aannames dat andere kennisdelen hiervoor niet nodig zijn. Zoals bijvoorbeeld genetisch onderzoek zonder ethiek, registratie zonder ethiek. Ook kunnen de praktijken van deze onafhankelijke kennisbestanden tegengesteld aan elkaar gaan werken. Zoals bijvoorbeeld kennis van economie en kennis van milieu dit doen.

Het vooruitgangdenken claimt een zekere volledigheid van kennis, verspreid over een uitgestrekt veld van specialisaties. Deze specialisaties impliceren echter ook een versplintering van kennisdomeinen. Deze versplintering effecteert in een fundamentele onvolledigheid. Het afbakenen van een kennisdomein houdt namelijk altijd in dat er een grens getrokken wordt tussen wat wel en wat niet tot dat domein behoort. Als alle kennisdomeinen als volgt worden begrensd, betekent dat dat er telkens een stuk niemandsland van kennis ontstaat tussen bijvoorbeeld twee vakgebieden. Tevens is het zo dat de kennis- groei op een dergelijke wijze gebaseerd is op een fundamentele onvolledigheid: bij kennisaccumulatie, accumuleert kennis op grond van de voorveronderstellingen dat de kennis die je hebt voldoende is om steeds uitgebreidere kennisclaims op te kunnen baseren.

Samenvattend kunnen we stellen dat kennis door schrift kan accumuleren, complexer kan worden en verspreid kan worden. Dit suggereert een 'verbetering' van kennis analoog aan het vooruitgangdenken. Een ander gevolg van de accumulatie van kennis, is onder andere specialisatie. Dit specialiseren impliceert het afscheiden van kennisdomeinen, hetgeen een principiële onvolledigheid met zich meebrengt. Deze onvolledigheid kan bedreigend werken voor het vooruitgangdenken waarop de maatschappij zich baseert.

15

Plato geciteerd door Goody (1968:53).

2.2 MASSALITEIT:

Schriftelijke communicatie heeft een vermenigvuldigende werking. Tekst blijft bovendien bewaard en kan door de tijd heen door steeds meer lezers gelezen worden. Doordat teksten vermenigvuldigd en verspreid worden, kunnen nog meer potentiële lezers een tekst onder ogen krijgen. Beide effecten werken op elkaar in; ze versterken elkaar. Een derde aspect is dat schriftelijke teksten meerdere malen gelezen kunnen worden. Orale uitingen daarentegen zijn vluchtig, plaatsgebonden en éénmalig.

Massacommunicatie¹⁶ ontstaat in Europa vrij snel na de verschriftelijking van de maatschappelijke organisatie (dat wil zeggen als zich schriftelijke talen hebben ontwikkeld met meerdere gebruiksmogelijkheden) in de vorm van vlugschriften, pamfletten en later in de vorm van kranten. Lexikon der Germanischen Linguistik (1985) "Sprache in Massenmedien" p.329

" Die Erfindung des Buchdruchs in der Mitte des 15. Jhs. war die Voraussetzung für eine Fülle von Flugblättern und -schriften.(...) Ab 1636 sind Tageszeitungen bekannt."

Schrift is door zijn materialiteit niet gebonden aan ruimte en tijd of bepaalde personen. Daardoor kan en wordt schrift massaler gebruikt dan mondelinge taaluitingen. Mede door deze mogelijke massale werking wordt het geschikt geacht voor de emancipatie van individuen en groepen; Meer mensen kunnen via het lezen verlichte ideeën tot zich nemen en zich zo bewust worden van hun maatschappelijke situatie en zich ontwikkelen opdat ze zich autonoom en met een gevoel voor eigenwaarde kunnen gedragen. Meer mensen kunnen zich verzetten tegen ongewenste situaties door bijvoorbeeld hun protest schriftelijk te verspreiden. Bepaalde aspecten van sociale praktijken van schrijven en lezen maken het verband tussen emancipatie, schrift en massa echter complexer dan hier wordt voorgesteld. In de volgende paragrafen ga ik op enkele aspecten hiervan in en beschrijf ik de eruitvloeiende paradoxen.

16

Ik ben van mening dat massacommunicatie altijd een gevolg van schriftelijkheid is. Radio en t.v. zijn mondeling, maar ze zijn gevolgen van een verschriftelijke maatschappij en de mondelinge communicatie is daardoor fundamenteel veranderd. Ong (1985:23/24) maakt daarom een onderscheid tussen 'primary orality' en 'secondary orality'. Met secondary orality bedoelt hij de op verschriftelijke communicatie geënte 'orale' massamedia zoals radio en t.v.

2.2.1 *De paradox van de universaliteit*

Op conceptueel niveau leidt bovengenoemde massaliteit tot generalisatie. Generalisaties over bepaalde kwaliteiten zijn naar mijn mening abstracties verkregen door inductie. In de institutionele setting van schriftelijk taalgebruik zijn generalisaties verwerkt. De claim van de universaliteit¹⁷ van schrift berust mede op generalisaties die worden gebruikt in sociale praktijken van schrijven en lezen. Het schrift leidt tot een groter abstractievermogen¹⁸ en dit is een onderdeel van Vooruitgang.¹⁹ Immers voor Vooruitgang is kennisaccumulatie noodzakelijk, die alleen via schrift kan plaatsvinden en gebaseerd is op abstracties.²⁰ Dit abstractievermogen is naar mijn mening niet alleen analytisch, maar ook generaliserend. Het abstractievermogen bestaat dus behalve uit analytische methodes, ook uit generalisaties. Door te generaliseren verkrijgt men meer algemene, universelere kennis. Dit wordt gezien als een eigenschap van schrift die leidt tot Vooruitgang. Immers algemene kennis, is meer kontekstvrije kennis en die wordt gezien als een meer 'ware' kennis.²¹

Het gebruik van generalisaties heeft echter een consensus nodig om de weggelaten kwaliteiten te vervangen. Communicatie in generalisaties behoeft vaste interpretatiekaders. In paragraaf 1.4 is met institutionalisering het proces bedoeld waarin zulke abstracties worden ingekaderd in institutionele settings zodat aan de generalisaties een eigen strakke interpretatie wordt gegeven. Instituties baseren hun vaste handelingssequenties op allerlei generalisaties om een houvast te hebben ter beheersing van complexe situaties. Zoals bijvoorbeeld een wetenschappelijke discipline, een traditie van bijbel-exegese, een wetsuitlegtraditie, een literatuurtheorie etc. Uit deze instituties als interpretatiekaders kunnen ook weer nieuwe generalisaties ontstaan die zich baseren op andere generalisaties. Zo groeit een netwerk van generalisaties

---

17

zie Goody (1968) in paragraaf 1.3, Materialiteit.

18

Ong (1985:42-43) : "Tzeng and Wang (1983) have reported(...)the alphabet, which involve the left hemisphere more.- (...)the left hemisphere is more analytic."

19

zie paragraaf 1.6

20

zie paragraaf 1.3.5, m.n. het citaat van Nietzsche over abstracties en Ehlich's beweringen over kennisaccumulatie.

21

zie Goody (1968:44) : " The fact that writing establishes a different kind of relationship between the word and its referent, a relationship that is more general and more abstract, and less closely connected with the particularities of person, place and time, than obtains in oral communication."

die betekenis geven aan complexe sociale situaties.

In de institutionele setting kan een generalisatie zich autonoom ontwikkelen in zoverre dat de institutie onafhankelijk staat van andere maatschappelijke organisaties. De generalisaties ontwikkelen zich daarbij in het belang van de institutie(s). Daarom kunnen generalisaties nooit neutraal en universeel zijn.

Als gegeneraliseerd wordt over bepaalde kwaliteiten, wil dat zeggen dat er bepaalde kwaliteiten bij de weergave van kennis weggelaten worden. Door kwaliteiten te filteren via een generalisatie kan op meer verschillende situaties dezelfde procedure worden toegepast. Dit is een vooruitgang omdat daarmee in een doelgerichte organisatie het doelgericht handelen in groepsverband gemakkelijker en soepeler verloopt. Hierdoor functioneren instituties bruikbaar in massale en complexe sociale situaties.²² Maar dit weglaten van kwaliteiten via generalisaties kan, als de weggelaten kwaliteiten belangentegenstellingen tussen groepen vertegenwoordigen, de sterksten de mogelijkheid geven om aan de belangen van anderen voorbij te gaan. En voor de benadeelden is het moeilijk aan te geven dat "wat er niet is" in hun nadeel is.²³

De maatschappelijk situatie die via generalisaties wordt geordend in instituties, is zo complex geworden dat het moeilijk is nog te pleiten voor fundamentele veranderingen waarvan de gevolgen niet meer te overzien zijn. Instituties blijven vasthouden aan handelingssequenties, die de eventueel gewenste verandering van organisatie belemmeren. Hierdoor behoeft in onze maatschappij niet het behoud, maar de verandering verantwoording af te leggen zoals W. van Reijen (1987:137) vaststelt. Hierdoor leiden de sociale praktijken van schrijven en lezen met hun generalisaties tot een onmogelijkheid voor individuen en groepen zich te verzetten tegen een afhankelijke onmondige situatie.

Mensen kunnen door de ontwikkeling van schrift vanuit algemenere criteria beter maatschappelijke verhoudingen met elkaar vergelijken en daarom bijvoorbeeld individuen en groepen in het recht kunnen gelijkstellen (= emanciperen), maar ongelijkheden kunnen tegelijkertijd door generalisaties worden ontkend of genegeerd, waardoor verzet tegen deze ongelijkheden die de emancipatie van individuen en groepen belemmert, haast onmogelijk wordt, omdat het verzet tegen "niets" lijkt te zijn. Verzet dat bedreigend is, omdat veranderingen gevaarlijk lijken door de angst de beheersing over een steeds complexere situatie, die

---

22

zie de paragrafen 1.4 en 1.5, met name wat Ehlich daarin beweert.

23

W.v.Reyen (1987:141) :

" Verzet tegen dit systeem is onmogelijk. Het zou altijd op de een of ander manier concreet moeten zijn, tegen iets moeten gaan, zich moeten articuleren. Maar tegen niets kan men niets inhoudelijks articuleren. Iedere ideologie loopt leeg als ze zou moeten agiteren tegen niets."

veroorzaakt is door de huidige ordening, te verliezen. Hierdoor roept de ontwikkeling van schriftelijke organisatie dus nieuwe belemmeringen op voor het emanciperen van groepen en individuen.

2.3 COMMUNICATIE:

Een betere communicatie tussen individuen en groepen kan worden beschouwd als een vooruitgang voor een samenleving, in zoverre dat een samenleving afhankelijk is van het interactieve gedrag van haar leden. Via interacties werken de leden samen en organiseren zij zich en proberen zij bepaalde doelen te bereiken.

Schriftelijke communicatie is een interactievorm die door haar specifieke eigenschappen, (zie paragraaf 1.3.3) over grote afstand en door de tijd kan plaats vinden. Door schrift worden de interactiemogelijkheden in een samenleving dus verbeterd. Kennis kan beter gemeenschappelijk worden, omdat meer mensen bereikt kunnen worden. Verder verbetert het schrift de maatschappelijke interactie doordat het een afstand schept ten aanzien van conflicten en deze zodoende meer overwogen kan benaderen.

De 'afstandelijkheid' van schrift bemoeilijkt echter ook interactie. De afstand tussen wet en kennis, bijvoorbeeld in de vorm van schriftelijke abstracties, wordt overbrugd door instituties die eigen interpretatiekaders, met eigen abstracties en eigen logica ontwikkelen.²⁴ Hierdoor mislukt de communicatie tussen groepen mensen uit verschillende contexten. De autonomie van schrift leidt hier tot een afhankelijkheid van institutionele contexten die communicatie en daarmee de vooruitgang belemmert.

De volgende paradoxen zijn gevolgen en wisselwerkingen van de hierboven beschreven verschijnselen.

24

zie paragraaf 1.4 "Institutionalisering".

2.3.1 De paradox van de onbelemmerde communicatie

Op formeel niveau leidt massaliteit tot éénvormigheid, standaardisatie.²⁵

Als het schriftelijke medium door zijn ongebondenheid aan ruimte en tijd, kennis beter verspreid over meer mensen, moet er aan een voorwaarde voldaan zijn om optimaal te kunnen profiteren van deze tijds- en ruimte ongebondenheid. Deze voorwaarde is een algemeen toegankelijke codering; De massale kennisverspreiding via schrift veronderstelt een algemeen toegankelijke codering van die kennis. Een alfabetisch schriftsysteem baseert zich op orale uitingen die een grote territoriale en sociale variatie hebben. Deze territoriale en sociale taalvariatie moet overwonnen om via alfabetische schriftcodes kennis te kunnen verspreiden over een grotere afstand. Dit vereist een unificatie.

Volgens Clanchy (1979) hield in het middeleeuwse Midden-Engeland een enorme variëteit van geschreven talen de spreiding van "literacy"²⁶ tegen. In Duitsland, rond de uitvinding van de drukunst, toen de massale toepassing van schrift mogelijk werd, bestonden een tijdlang verschillende schrifttalen waardoor de drukkers genoodzaakt waren verschillende translatiemethodes toe te passen om hun teksten een wijdere verspreiding te kunnen geven.²⁷

Daarom wordt schriftelijk taalgebruik na verloop van tijd gestandaardiseerd. Om de kennis zo veel mogelijk te verspreiden, moeten keuzes voor de te gebruiken taalvarianten worden gemaakt. Deze varianten, in de meeste gevallen is het er maar één, worden kunstmatig verder uitgebouwd ²⁸tot de betreffende variant een polyvalente functie vervullen. Dat wil zeggen totdat de schriftelijke variant de algemene spreektaal is geworden en ook gebruikt wordt voor

---

25

Mattheier (1988:5) constateert dat in bijna alle gevallen standaardisering van talen meer dan 500 jaar heeft geduurd en nog nergens afgelopen zijn.

26

'Literacy' is een moeilijk te vertalen term. Het betekent kunnen lezen en schrijven en een daarmee samenhangende bepaalde mate van algemene ontwikkeling bezitten. Clanchy (1979) in Graff (1981) pp. [14 - 46] bespreekt de betekenis van het begrip zoals dat geldt voor het middeleeuwse Engeland.

27

zie Besch (1988:188)

28

zie Haarmann (1988:11): Hierin beschrijft hij dat H.Kloss'begrip "Ausbausprache" de opbouw van schrifttalen en de overkoepeling van dialectvarianten door de schrifttaal omvat. De "Ausbau" heeft betrekking op linguïstische structuurkenmerken, op de status in de sociale ruimte en op de met haar verbonden waarderingen.

domeinen die eerst aan andere varianten toebehoorden. Pas dan noemt Besch (1988:187) de schrifttaal een standaardtaal.²⁹

Philipson (1988:351) stelt vast dat de inhoud van een taalhandeling altijd nauw verbonden is met zijn vorm en dat die selectief en centralistisch kan gaan werken. Hij stelt tevens vast dat bij het ontstaan van schrifttalen, er een dwang ontstaat om de kennis verbonden met die schrifttaal zo snel mogelijk door te kunnen geven in verplicht onderwijs, waardoor die schrifttaal zich verspreidt en de ontwikkeling van die ene taal betekent in dit proces de ondergang van andere talen met hun kennis. Philipson (1988:351):

" There is also evidence from many other studies of imperialism, which corroborates the analysis here; in particular of educational and scientific imperialism, which are intimately related to linguistic imperialism.."

In deze unificatie van de code zit dus een centraliserend element waarmee ongelijke uitdrukkingsmogelijkheden ontstaan die de vooruitgang belemmeren. Kennis van bepaalde groepen wordt opgelegd aan andere groepen, wiens kennis genegeerd of ontkend wordt: zonder eigen uitdrukkingsmiddelen zijn individuen en bevolkingsgroepen minder mondig. De code verbonden aan hun specifieke groeps-kennis die hun identiteit representeert³⁰, wordt door de schriftelijke standaard ontkend, hun inspraak verdwijnt, hun belang komt niet tot uiting in de standaard en de maatschappelijke communicatie wordt in zo'n geval beperkt tot één richting, die van het centrum naar de periferie.

Opnieuw kunnen we een paradox constateren: door de ontwikkeling van schrift worden de communicatiemogelijkheden uitgebreid, omdat een afstand overbrugd kan worden die mondeling niet zo massaal en zo verrekend overbrugd kan worden. Het paradoxale hiervan is echter dat door die te overbruggen afstand een dwang tot standaardisatie, eenvormigheid, optreedt die de communicatiemogelijkheden beperkt door een centraliserend effect, waardoor een hiërarchie ontstaat. Vooruitgang echter impliceert een onbelemmerde communicatie. Lyotard (1979:159 - 174) spreekt in zo'n geval van taalspelen met volledige informatie. De redelijke bevrijde geëmancipeerde mens wordt binnen het Vooruitgangdenken in staat geacht naar alle kanten toe op zijn manier te kunnen communiceren.

29

Zie Jespersen (1925: 99 -125) voor criteria van standaardisatie.

30

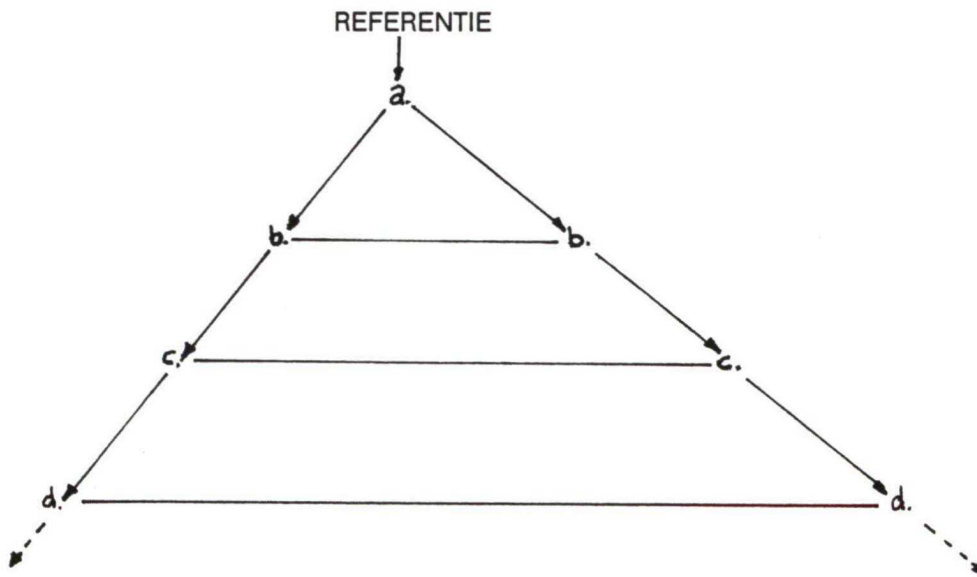
Ehlich (1989:90) : "Die Überlieferung bearbeitet die permanente Bedrohung der gruppenspezifischen Erfahrungskumulation durch das Vergessen, eine Bedrohung, die sich gerade dort am schärfsten aktualisiert, wo der Wissenerhalt am wichtigsten ist."

2.3.2 De paradox van de explicietheid

Door de ontwikkeling van schrift kunnen mensen precieser communiceren en daardoor betere kennis verkrijgen en betere oplossingen geven, zodat er minder misverstanden hoeven plaats te vinden. Dit komt omdat de 'afstandelijkheid' van schrift dwingt tot een explicietheid. Bovendien vereist 'de afstandelijkheid' van schrift (spatueel, temporeel, personeel en in betekenis) een accuraatheid, omdat anders de boodschap verloren gaat en de communicatie onzeker wordt. Accuraatheid op haar beurt vereist een precisie, die bestaat uit explicitering.

Het paradoxale is dat explicitering recursief werkt en dat in de recursie de meer expliciete kennis uiteindelijk weer verloren gaat in meta-niveau's van abstracties. Hierdoor kan een vervreemdende onbruikbare afstand ten opzichte van de omgeving ontstaan. Schematisch zou je dat als volgt kunnen weergeven:

figuur 4.

Stel, er is sprake van een 'ongewenst' niveau van explicietheid in de verwijzing naar een bepaalde referent. Voorgesteld door punt (a). Om deze 'ongewenste' situatie op te lossen, wordt er gezocht naar een explicietere omschrijving, voorgesteld door punt (b). Als ook dit niveau onbevredigend, onvoldoende exact of expliciet blijkt te zijn, moet men zoeken naar een nog grotere explicietheid, voorgesteld door punt (c). Enzovoorts. Punt (d), (e), enzovoorts. De driehoek staat dus voor een zich steeds uitbreidendere explicietheid, die zich ook in steeds meer woorden manifesteert. De afstand tussen de referentie en punt (c) is echter hopeloos

groot geworden en wordt naarmate men de punten verder afloopt naar de basis van de driehoek steeds groter. De relatie tussen de referent en punt (c) is indirecter dan de relatie tussen de referent en punt (a). Zodat het oorspronkelijke doel van de explicitering nooit bereikt kan worden. Er is een onbruikbare afstand ontstaan.

2.3.3 *De paradox van het behoud*

Door fixatie in schrift kan kennis onafhankelijk van menselijke kennisdragers bewaard blijven en kan ze generaties van het moment van schrijven gelezen worden in een tijd waarin de sociale situatie verschilt van die van toen. De gefixeerde tekst heeft zich hierbij niet ongemerkt kunnen aanpassen aan de veranderde gewoontes, waardoor de kennis in deze tekst een breuk kan zijn en ook de vorm van de kennis in deze tekst een breuk kan vertonen met de vorm van de kennis en de kennis zelf van de lezer. In deze breuk treedt een mogelijkheid tot nieuwe kennis op. Deze breuk veroorzaakt namelijk twijfel. En twijfel leidt zoals gezegd tot kritisch denken en bewustzijn. Het paradoxale is dat: als kritisch denken en bewustzijn gezien worden als voorwaarde voor vooruitgang, betekent deze fixatie dus een vooruitgang.

Samenvattend zouden we kunnen stellen dat schriftpraktijken een middel bieden tot het behouden van kennis. Het enige dat echter werkelijk behouden blijft, is de vorm van de kennis. In de loop van de tijd verandert er van alles; de maatschappelijke organisatie, de communicatievormen, de taal, de interpretaties. Waardoor de originele kennis betwifelbaar wordt. Uit deze breuk ontstaat op haar beurt nieuwe kennis, waar je op grond van nieuwe criteria andere stellingen inneemt. Conceptueel is kennis dus niet onveranderbaar te behouden. Sterker nog, het lijkt wel dat nieuwe kennis alleen kan ontstaan door het fixeren van kennis.

2.3.4 *De paradox van het bijzondere*

In onze maatschappij leeft de veronderstelling dat schrift objectiviteit. Door de afstand tussen weten en kennis biedt schrift mogelijkheden tot reflectie en kritisch denken. Deze afstand wordt tevens verondersteld te bestaan tussen uiting en algehele context. Hierdoor wordt de schriftelijke tekst een autonomie toegewezen en deze autonomie zou de producent dwingen zich in schriftelijke uitingen meer te expliciteren.

Die afstand is een gevolg van de materialiteit en geeft schrift haar objectiviteit. Deze objectiviteit heeft in onze maatschappij een hoge status. Ze wordt vaak verbonden met kwalitatief betere kennis en met neutrale criteria waarmee emancipatie gelegitimeerd wordt; In het recht wordt bijvoorbeeld een objectief oordeel nagestreefd. Hiervoor moet men zich beperken tot de "feiten" en moet een persoonlijke mening over die feiten geweerd worden. Ook in de wetenschap streeft men veelal naar objectieve kennis. Deze objectiviteit is echter gebaseerd op een paradox waarin de veronderstelde éénduidigheid, die haar status levert, tegenstrijdig kan werken.

Ten eerste veronderstelt objectiviteit een universele kennis, omdat ze contextvrij is. Uit deze contextvrijheid ontstaat een behoefte aan kunstmatige contextsturing. Deze zou kunnen worden vervuld door het vaste kader dat instituties bieden. Dat vaste kader verschaft een consensus, die als universaliteit wordt waargenomen. Maar in feite is het slechts de institutionele context. Universaliteiten hebben aldus W. van Reijen (1987:127) in de vorm van de Rede, de neiging het 'bijzondere' te ontkennen:

" (...)de terreur van de Rede(...)die alles aan een monopolistische waarheidspretentie, die alles nivelleert en die het bijzondere elimineert om alles gelijkvormig te maken(...)uitspraken die onafhankelijk van de persoon(...)van plaats en tijd en onafhankelijk van het individuele fenomeen waarop ze betrekking hebben, gelden(...)Het bijzondere wordt als het ware gestraft doordat men doet alsof het niet bestaat."

De autonomie van schriftelijke teksten noodzaakt tot een verregaande explicitering³¹, waarin het 'bijzondere' juist tot uitdrukking zou moeten komen. Dit is echter een onmogelijke eis!

31

zie Goody (1986:170) : "So that there was a fixing of the written format, at least of particular statements, and at the same time both a loss of context and the rendering of implicit norms and procedures more explicit."

Zie ook Coulmas (1981:31) en Ong (1985:39)

Samenvattend kunnen we een paradox waarnemen waarin het 'bijzondere' enerzijds door verschriftelijking beter geëxpliciteerd zou kunnen worden, terwijl anderzijds deze verschriftelijking een universaliteit veronderstelt. Een onbedoeld gevolg van deze universaliteit is namelijk dat het 'bijzondere' er in verdwijnt.

2.4 DEMOCRATIE:

2.4.1 *De paradox van de identiteit*

Schrift kan door zijn duurzaamheid groepsspecifieke kennis beter overleveren en beter behouden. Ehlich (1989:96-97) beweert dat schrift de dreiging van identiteitsverlies daarom beter kan tegengaan:

"Schriftliche Verfahren werden eingesetzt als Mittel der Mnemotechnik für die mündlichen(...)Ein Bedarf hierfür entsteht insbesondere dort, wo die entwickelte Mündlichkeit in die Krise gerät(...)wenn die Gruppenidentität einer Gruppe mit die der einer anderen so konfrontiert wird, dass das Ausagieren der Grenze als Grenze nicht ausreicht(...)so kann die schriftliche Niederlegung der in die Krise geratenen traditionsbestände ein Mittel darstellen, sich ihrer in einer Weise zu vergewissern, die die durch Textformen mündlicher Tradition abgesicherte Kontinuität übersteigt."

Een identiteit die niet duurzaam is, wordt echter door de duurzaamheid van het schrift bedreigd. Er ontstaan conflicten tussen de identiteit die door het schrift wordt gefixeerd, terwijl identiteit aan verandering onderhevig is. Wat bewaart het schrift eigenlijk ?

Ook hier is de ontwikkeling van het schrift paradoxaal. Door de ontwikkeling van schriftelijke organisatie kan een groep haar identiteit beter handhaven, omdat de duurzaamheid van het materiaal garant staat voor de duurzaamheid van de groeps kennis die ermee gecodeerd wordt. Het paradoxale van deze ontwikkeling echter is dat de identiteit niet zo onveranderbaar is als de duurzaamheid van het schrift haar doet zijn, waardoor de identiteiten met elkaar in conflict kunnen komen.

2.4.2 *De paradox van de behouden identiteit*

Volgens Ehlich (1989:90) is kennisoverdracht een specifieke organisatie van een groep tegen de bedreiging van hun identiteit. De groepsspecifieke ervaring wordt behoed voor de permanente bedreiging van het vergeten. Dit tegengaan vereist een kwalitatief nieuwe vorm; de tekst. Teksten kunnen mondeling en schriftelijk zijn. Schrift biedt door zijn materialiteit de mogelijkheid voor een betere overbrugging dan "het orale vertellen" van de vluchtigheid van taal als drager van groepskennis, maar schrift kent door zijn externiteit ook de mogelijkheid de kennis die het representeert, tegenover zich gesteld te zien en daarmee kennis niet alleen over te dragen maar ook te accumuleren.

Door de accumulatie van kennis verandert de identiteit. Identiteit die gelijk staat aan groepsspecifieke kennis kan erg goed door het schrift worden overgedragen, schrift heeft echter de mogelijkheid om door gebruik kennis te accumuleren, dus ook de groepskennis. Die accumulatie verandert de oorspronkelijke identiteit. Dit gebeurt door middel van abstracties zoals generalisaties die gebaseerd zijn op accumulatieve kennis. Een voorbeeld van gegeneraliseerd identiteitsbegrip is 'een nationaliteit'. Volgens Fishman (1979:3) verwijst een "nationaliteit" naar sociaal-culturele eenheden die zich verder hebben ontwikkeld dan hoofdzakelijk lokale zelf-concepten.

Het nationaliteitsbegrip is boven-lokaal, omdat de sociaal-culturele eenheid die het representeert, zich heeft uitgebreid tot een grotere groep dan de direct-interactieve groep. Om die grotere groep, waarin de onderlinge verschillen automatisch groter zullen zijn, toch onder één noemer te brengen, zijn "verder" abstractere verenigende kenmerken nodig. Zo zijn veel schrijvers zoals bijvoorbeeld Herder, Goethe, Grimm van belang geweest voor de ontwikkeling van het nationalisme in Europa. Zij schepten in hun geschreven teksten de abstracte kontekst waarin de lezer een nationale rol kon vervullen.

We signaleren opnieuw een paradox. Door de ontwikkeling van schrift kan de groepskennis beter bewaard blijven, omdat de identiteit beter beschermd wordt door de duurzaamheid van het schriftelijke materiaal waarin de kennis wordt geëncodeerd. Het paradoxale van deze ontwikkeling is echter dat de oorspronkelijke identiteit verloren gaat, omdat via schrift kennis accumuleert ³² en zich in deze kennisaccumulatie abstracties ontwikkelen waarin men een andere houding t.a.v. de geëncodeerde kennis gaat aannemen.

32

zie Ehlich (1983a:504)

zie Goody (1986:29) : "The intrinsic nature of oral communication(...)There can be (...),nor can words accumulate the successive layers of historically validated meanings which they acquire in a literate culture."

2.4.3 *De paradox van de inspraak*

Onze democratische organisatievorm is afhankelijk geweest van de ontwikkeling van schrift: Emancipatiegedachten zijn verbonden aan massaal onderwijs, waardoor burgers kunnen deelnemen aan het politieke proces. Door standaardisatie van een schriftelijke taal (nu afgezien van de paradox van de onbelemmerde communicatie 2.3.1), kunnen meer mensen inspraak krijgen en hun stem laten horen en kan kennis zich meer verspreiden, maar de door het schrift mogelijk gemaakte autonomie van organisaties en hun specialisaties wordt kennis weer afgesloten van bepaalde individuen en groepen en hebben zij minder inspraak. Er ontstaan steeds meer "onwetenden" tegenover enkele specialisten. Dit verschijnsel doet zich voor op elk maatschappelijk terrein.

We zouden kunnen stellen dat analoog aan het vooruitgangdenken³³ steeds meer mensen kunnen participeren in de politieke menings- en besluitvorming. Politieke participatie is verbonden aan participatie in schriftpraktijken.³⁴ Schriftpraktijken functioneren binnen instituties op een specialistische manier, gebaseerd op een autonoom ontwikkeld communicatiesysteem. De democratische inspraakprocedures worden door die verregaande specialisatie bemoeilijkt.

2.4.4 *De paradox van de kritiek*

De ontwikkeling van schrift biedt mogelijkheden tot verzet, omdat het schrift door zijn fixatie een kritische houding kan oproepen. Er komt nog bij dat de ontwikkeling van schrift in institutionele settings plaats vindt, die een consensus moeten verschaffen om schrift accuraat

---

33

Zie W. van Reijen (1987) geciteerd in de hierboven beschreven paradox van de vrijheid, paragraaf 2.1.

34

Zie uitspraak van Lenin geciteerd in paragraaf 1.6 "Vooruitgang".

en betrouwbaar in gebruik te laten zijn. (zie paragraaf 1.4)

In het onderwijs wordt bijvoorbeeld gestimuleerd dat men zich conformeert, zodat consensus mogelijk wordt. Uiteindelijk wordt de aangeboden kennisverwerving als universeel en waardenvrij ervaren ('common sense', zie paragraaf 1.4.1).

Een kritische houding ontstaat door twijfel die opgeroepen wordt door waargenomen inconsistenties. De door het schrift vereiste consensus, gevormd door de kunstmatige constekst van instituties, laat geen ruimte open voor twijfel en werkt daarom een kritische houding en mogelijkheden tot verzet tegen.

2.4.5 *De paradox van de verandering*

Het vooruitgangdenken wijst voortdurend op zaken als 'vernieuwing' en 'verandering, waardoor er een betere maatschappij zou ontstaan. Je zou kunnen stellen dat 'vernieuwing' en 'verandering' essentiële onderdelen zijn van het emancipatoire denken. Het schrift speelt daarin echter een paradoxale rol.

De ontwikkeling van schriftelijke organisatievormen gaat samen met meer mogelijkheden tot kritiek. De afstand die schrift veroorzaakt tussen kennis en weter en tussen producent en consument, maakt kritisch denken mogelijk.³⁵ Het paradoxale is, dat die materialiteit van schrift die die afstand veroorzaakt, ook leidt tot het verstillen van kritiek.

Ten eerste: in de lange weg van zender naar ontvanger kan er veel kritiek verloren gaan. Ten tweede kan ze genegeerd worden en verdwijnen in de papierhopen van een institutie. In de mate van papierproduktie die onze maatschappij kent, is dit negeren nog waarschijnlijker geworden. Men spreekt wel van informatie-moeheid. Papier is in-communicabel.

Als schriftuitingen een vooruitgang betekenen doordat ze door hun materialiteit kennis kunnen bewaren, betekent het dat het in-communicabele van dat bewaren een belemmering voor die vooruitgang is. Voor vooruitgang is communicatie nodig die het weten vergemeenschappelijkt. Maar in schriftpraktijken kan een maatschappelijk probleem en de oplossing ervan in een papierhoop aan de vergetelheid vallen. Plato wees al op dergelijke eigenschappen van het schrift. In de Phaedrus schrijft Plato dat schrift doet vergeten, omdat het zaken buiten de geest brengt die erin horen. Tenslotte wijst Plato erop dat het geschreven

---

35

Zie paragraaf 1.3 en 1.6 (Ong (1985:32-40) en Goody (1968:48))

woord zichzelf niet zo kan verdedigen, als het gesproken woord: echte gesprekken en gedachten bestaan essentieel in een kontekst van geven en nemen tussen echte personen. Schrijven is echter passief, buiten die kontekst, in een onnatuurlijke en onwerkelijke wereld.³⁶

Tenslotte kan de mogelijkheid tot kritiek gekanaliseerd zijn en opgenomen in de institutionele organisatie ter behoud van de institutie. Het effect van deze kritiek is geminimaliseerd hiermee en wordt omgebogen ter behoud en verbetering van de bestaande institutionele praktijken. Lyotard (1979:51) zegt hierover:

"...Het werkelijke doel van het systeem, dat waarvoor het zichzelf programmeert als een intelligente machine, is het optimaliseren van de globale relatie tussen zijn inputs en zijn outputs, ofwel van zijn performativiteit. Zelfs wanneer de regels van het systeem veranderen en er zich vernieuwingen voor doen, zelfs wanneer zijn dysfunctioneren, in de vorm van stakingen, crises of politieke revoluties kan doen geloven aan een alternatief en de hoop daarop doet opleven, gaat het slechts om interne herschikkingen die geen ander resultaat kunnen opleveren dan een verbetering van het 'leven' van het systeem, omdat het enige alternatief voor deze perfectionalisering van de performatieve prestaties de entropie is, dat wil zeggen het verval."

Resumerend kunnen we stellen dat ondanks de claim dat door middel van het schrijven maatschappelijke veranderingen bewerkstelligd kunnen worden, er tegelijkertijd een tendens waarneembaar is, die die veranderingen belemmert. Door taal te verschriftelijken externaliseert men ideeën: ideeën komen los van personen en los van een werkelijke dialoog. Tenslotte kan het in onze verinstitutionaliseerde maatschappij gemakkelijk gebeuren dat de schriftelijke weg van kritiek, van kritikus tot geadresseerde zolang is geworden dat onderweg veel oorspronkelijke kritiek verloren gaat en omgebogen wordt ter behoud en verbetering van de institutie.

36

Ong (1982:79)

2.4.6 *De paradox van de openheid*

Door de ontwikkeling van schrift zou de maatschappij meer open komen te staan, omdat schrift kennis openbaart. Daarom zouden onze verschriftelijke organisatievormen met de bestaande vrijheid van meningsuiting, zeer open zijn.

Deze vrijheid heeft echter ook een andere kant. Wil men van de genoemde vrijheid van meningsuiting gebruik kunnen maken, dan moet men eerst tot een institutie toetreden. Dit toetreden gaat gepaard met een verlies van openheid. De instituties hebben door de tijd heen een steeds geslotener karakter gekregen (zie paragraaf 1.4 en 1.5). Steeds meer zaken worden publiek geheim in plaats van openbaar toegankelijk. De gesloten maatschappelijke structuur staat haaks op het vooruitgangsidee van de voor iedereen toegankelijke kennis.

Los van de hierboven genoemde indelingen emancipatie, massaliteit, communicatie en democratie resteert er één laatste paradox die ik nog wil vermelden:

2.5 De paradox van het vergeten

Zoals we in de paradox van de verandering zagen, externaliseert schriftelijke taal kennis van het menselijke geheugen. In principe zou het dus zo zijn dat de mens 'bevrijd' wordt van zijn geheugen en met schrift meer kan onthouden met minder inspanning. Die inspanning zou voor nuttigere zaken gebruikt kunnen worden, bijvoorbeeld 'weten waar je iets kunt vinden'.

In de ontwikkeling van de schriftelijke organisatie neemt deze ontwikkeling naar externalisatie toe. In een bepaalde fase is het uit het hoofd leren nog wel belangrijk, waarmee de scheiding tussen personen en kennis, ontstaan door verschriftelijking, nog wordt

gecompenseerd.³⁷In onze maatschappij is echter het vertrouwen in schrift zo groot geworden, dat er een grote scheiding is ontstaan tussen kennis en personen (in de vorm van schriftelijke representaties). In een orale maatschappij worden zaken die niet meer maatschappelijke relevant zijn, door de leden van de sociale groep vergeten. In een verschriftelijke maatschappij zou hier geen sprake van zijn, omdat het schrift een garantie geeft voor het behoud van kennis. Schriftelijk wordt kennis geëxternaliseerd, maar er blijft een sociale werking op het behoud van kennis van invloed. Deze is echter niet hetzelfde als de sociale werking bij orale kennisoverdracht. De extern behouden kennis hoeft namelijk niet geïnternaliseerd te worden en daarmee hoeft de schriftelijke kennis geen onderdeel meer te zijn van het denkkader waarmee het maatschappelijk handelen (zie paragraaf 1.2) wordt gemotiveerd.

37

Ehlich (1989:96-97) geciteerd in de paradox van de identiteit, paragraaf 2.4.1 Mnemotechnisch gebruik van schrift houdt in dat schrift gebruikt wordt ter ondersteuning van mondlige kennisoverdracht.

HOOFDSTUK 3

DE PARADOXALE BURGERMAATSCHAPPIJ EN DE ZIGEUNERS

In hoofdstuk I heb ik het kader beschreven van waaruit ik deze paradoxale werking wil schetsen. Dit kader houdt in dat schrijven en lezen altijd plaatsvinden in sociale konteksten die geïstitutionaliseerd zijn en niet los gezien kunnen worden van deze institutionele konteksten met alle gevolgen van dien.

Hoofdstuk II toont aan, dat die gevolgen veelal paradoxaal zijn. Het toont dat een ontwikkeling van een mondelinge samenlevingsvorm gezien wordt als een vooruitgangsentwikkeling en dat vaak ongewild, onbedoeld, ongewenst, de overgang van orale naar schriftelijke organisatie gepaard gaat met tegengestelde ontwikkelingen. Het toont tenslotte dat schrift uiteindelijk een belemmering voor de Vooruitgang kan betekenen.

Dit verschijnsel manifesteert zich, naar mijn mening, in de lotgevallen van de zigeuners die als uitzondering op de regel, nog niet schriftelijk georganiseerd zijn in onze maatschappij. De lotgevallen en houdingen van zigeuners zullen als illustratie en spiegel dienen van de belemmeringen die schrift oproept. Soms zullen zij aantonen, dat de vooruitgang verbonden aan schrift paradoxaal is, doordat de zigeuners eigen mondelinge oplossingen hebben, die afwijken van de oplossingen die schriftelijke organisatievormen bieden.

Dit komt mede omdat de orale cultuur van de zigeuners de belemmeringen, opgeroepen door het schrift, niet kennen. De afwijkende oplossingen dienen dan als graadmeter voor het aangeven dat er daadwerkelijk iets aan de hand is met de verschriftelijke maatschappij. De in hoofdstuk II geanalyseerde paradoxen worden in dit hoofdstuk op een kritische wijze verbonden met door mij gesignaleerde maatschappelijke verschijnselen.

Ik zal per paradox kritiek leveren en aan het eind van dit hoofdstuk zal ik al deze afzonderlijke kritiekpunten samenvatten tot een algemene kritiek.

3.1 De paradox van de vrijheid

De eerste paradox in de ontwikkeling van schrift die ik in hoofdstuk II heb beschreven is als volgt te omschrijven.

Door de ontwikkeling van het schrift is het mogelijk voor individuen en groepen meer kennis te verwerven, waardoor individuen en groepen onafhankelijker worden in hun maatschappelijke organisatie. Het paradoxale is echter dat deze kennis individuen en groepen ook afhankelijker blijkt te maken in hun maatschappelijke organisatie.

De afhankelijkheid die hier wordt bedoeld, komt voort uit het beheersingsaspect dat met schriftelijke kennis samengaat. (Zoals beschreven in paragraaf 1.6)

Zigeuners zijn mondeling georganiseerd.(1.8) Zij zullen daarom misschien niet een dergelijke beheersing over hun omgeving hebben als de schriftelijk georganiseerden.¹ Maar deze beheersing is ook geen voordeel voor hen. Zij zijn niet gericht op beheersing, maar op flexibiliteit.² Deze flexibiliteit biedt een ander soort onafhankelijkheid, die niet volgt uit een beheersing door voorspelbaar geordende stabiele maatschappelijke situaties, verkregen door de instituties. Deze onafhankelijkheid is te danken aan de afstand tot de burgermaatschappij die zij tot nu hebben kunnen handhaven. (J.Overbekking e.a.(1988:214,218,220)³

Die onafhankelijkheid komt ook tot uitdrukking in hun beoordeling van maatregelen uit de burgermaatschappij die zij scherp weten te toetsen op hun 'vrijheidsontnemende' werking, welke door veel burgers niet opgemerkt wordt.⁴

Misschien is het daarom ook mogelijk dat de voor ons tegenstrijdige combinatie van grote onderlinge verscheidenheid (J.Overbekking e.a.(1988:218)) en grote onderlinge solidariteit (J.Overbekking e.a.(1988:219)) zich in hun maatschappelijke organisatie kan voordoen.

1

Zie paragraaf 1.8: Zij kunnen namelijk niet hun kennis accumuleren waarop de beheersing is gebaseerd.

2

zie in paragraaf 1.7 : 'r-strategie'

3

J.Overbekking, A. Hahn, R. Geerts (1988:220) : "Het is nooit de bedoeling de burgermaatschappij definitief te overwinnen, het gaat er steeds om binnen de bestaande situatie te overleven, slimmer te zijn en eventueel voordeel te behalen."

4

J.Overbekking e.a.(1988:220): "...niet de feitelijke keuze van woonvorm is essentieel maar wel de vrijheid van een keuze daarin (...) men is vooral gekant tegen het dwangmatige of vrijheidsbeperkende karakter van maatregelen als deconcentratie of leerplicht."

3.2 De paradox van de functionaliteit

In hoofdstuk II is gesteld dat verschriftelijking in instituties leidt tot ritualisering, hetgeen betekent dat er functieverlies optreedt. Functieverlies op zijn beurt betekent een belemmering voor de 'Vooruitgang', Vooruitgang middels doelgericht gedrag.

Zigeuners kennen volgens velen door hun mondelinge organisatie rituelen. In deze rituelen wordt kennis echter bewust bewaard. Dit zijn een ander soort rituelen dan die door routine in vastgelegd handelen ontstaan.

Routines⁵ vinden niet makkelijk plaats bij zigeuners die telkens in nieuwe situaties terecht komen en daarop zo moeten reageren om er hun voordeel uit te halen. Men is juist gericht op creatief reagerend gedrag. Veel oudere zigeuners waarschuwen tegenwoordig bijvoorbeeld dat de uitkeringen als enig hun overgebleven alternatief een gevaar van verslapping en verdwijnen van creativiteit met zich meebrengen. J. Overbekking e.a (1987:215) vermelden:

"Een uitkering als basisinkomen, dat legitiem kan worden aangevuld, lijkt redelijk lucratief, maar opvallend vaak werd met name door oudere Zigeuners gewaarschuwd voor het gevaar van verslapping en het verdwijnen van creativiteit."

3.3 De paradox van de universaliteit

Mensen kunnen door de ontwikkeling van schrift vanuit algemenere criteria beter maatschappelijke verhoudingen met elkaar vergelijken en daarom bijvoorbeeld individuen en groepen in het recht gelijkstellen (= emanciperen). Maar ongelijkheden kunnen tegelijkertijd door generalisaties worden ontkend of genegeerd, waardoor verzet tegen deze ongelijkheden die de emancipatie van individuen en groepen belemmert, haast onmogelijk wordt, omdat het verzet tegen "niets" lijkt te zijn. Verzet dat bedreigend is, omdat veranderingen gevaarlijk lijken door de angst de beheersing over een steeds complexere situatie, die veroorzaakt is door

---

5

Zie paragraaf 1.4.1.

de huidige ordening, te verliezen. Hierdoor roept de ontwikkeling van schriftelijke organisatie dus nieuwe belemmeringen op voor het emanciperen van groepen en individuen.

De zevende paradox uit hoofdstuk II luidde als volgt;

Zoals uit de paradox van de universaliteit blijkt, kent het schrift aan abstractievermogen. Generalisaties zijn een onderdeel van dit abstractievermogen dat verondersteld wordt door zijn kennismogelijkheden maatschappelijke situaties gelijkjer te kunnen regelen, waardoor er geen individu of groep minder kansen en minder rechten krijgt dan andere individuen of groepen.

De schriftelijke organisatie van onze maatschappelijk handelen is gebaseerd op netwerken van dergelijke generalisaties in institutionele konteksten. Generalisaties maken massa's mogelijk; bijvoorbeeld een 'natie', een 'nationaliteit' is immers een boven-lokale abstractere zelfidentificatie van een groep die geen directe interactie heeft. ⁶ Wil zo'n grotere niet-interacterende groep zich een eenheid voelen, dan moeten zij een abstractere binding voelen. Dit kan door schriftpraktijken die gebaseerd zijn op nationaliteitsgeneralisaties in instituties. Zo werkt schrift in instituties massificerend. In deze generalisaties echter verdwijnen onderlinge verschillen en mogelijkheden van niet-nationale conceptie.

In Nederland leven ongeveer 3800 zigeuners (paragraaf 1.8.1). Deze mensen zijn onderling zeer divers⁷; Ze zijn mondeling georganiseerd, dat betekent dat ze geen deel uitmaken van onze schriftelijke massa-organisatie, bijvoorbeeld tot uiting komend in het gebruik van nationalistische generalisaties. Ze hebben geen nationaliteit!

Het nationalisme in de 19e eeuw heeft in Europa veel massa's doen ontstaan, mensen die door geloof in abstracties als "vaderland", "staatsburger", "landsbelang", "algemeen belang", hun handelen hebben gestandaardiseerd en massa's hebben gevormd. Is het toevallig, dat juist vanaf het begin van die eeuw het beleid in Nederland van het ministerie van Justitie zeer restrictief ten opzichte van zigeuners was?⁸

Het nationalisme is van groot belang geweest bij de ontwikkeling van een nationale schriftelijke taal. ⁹ Door schrift konden meer mensen bereikt worden over hetzelfde, en door schrift konden de juiste abstracties in de juiste kontekst geloofwaardig gemaakt worden en tegelijk door zijn rationele mogelijkheden de modernisatie stimuleren in instituties als

---

6

Zie Fishman (1975:3) in hoofdstuk II

7

Zie: J. Overbekking e.a. (1988:218) en paragraaf 1.8.1, 1.8.2.

8

Zie: Cottaar, Lucassen en Willems in Hovens (1988:138)

9

Gellner (1983) ziet wijdverspreide geletterdheid als een voorwaarde voor effectieve nationale cohesie.

algemeen onderwijs, democratie en begrippen als nationaal inkomen enzovoort.

In deze massale schriftelijke organisatievormen is echter veel diversiteit van talen en van leefvormen verloren gegaan. Door aanpassing, noodzakelijk voor de generalisaties, kun je je stem laten horen. Onze democratie is geheel gebaseerd op massa's. De kontekst van zijn schriftelijk taalgebruik dat onder andere inspraak mogelijk maakt, is massaal. (zie paragraaf 2.4.3)

Instituten massificeren: als je je aanpast aan die instituten wordt je massa. Om een massa te vormen moet je generalisaties aannemen en daarnaar handelen. "De Nederlander" is zo'n massa-begrip. "De zigeuner" is in onze ogen ook zo'n massa-begrip.

Maar zigeuners zijn mondeling georganiseerd en hebben geen deel genomen aan de ontwikkelingen van massale schriftelijke organisaties in de 19de eeuw¹⁰. Zij hebben geen vast omljnd beeld van wat hun identiteit is, maar weten wel zeker dat ze zelf een zigeuner zijn. Hun onderlinge variëteit is groot. Als zij zich zouden aanpassen aan de democratie, bijvoorbeeld om inspraak te kunnen krijgen, zouden ze eerst 'massa' moeten worden.

De zigeuners die geen deel nemen en hebben genomen aan deze praktijken, hebben geen invloed gehad op de vorming ervan en raken tenslotte beklemd tussen het steeds meer omsluitend systeem ervan¹¹. De generalisaties die in de gevormde praktijken functioneren, ontkennen de ongelijkheden die er bestaan en waartegen verzet, omdat ze onzichtbaar zijn in de generalisaties, onmogelijk is.

Zo stonden begin juni 1990 400 Rom-zigeuners aan zo'n door nationalisch gebaseerde sociale praktijken van schrift gecreëerde "grens" tussen "Nederland" en "Duitsland" en werd hen de overgang geweigerd, omdat ze geen geldige papieren bezaten.¹² Zowel voor Duitsland als Nederland hadden ze geen "identiteit", dat wil zeggen "bestaan" dat bevestigd kon worden door een schriftelijk document. Dit hebben ze echter nooit gehad, dit krijg je alleen als je namelijk deelneemt aan de sociale schriftpraktijken waar die "grens" deel van uitmaakt. Als je dus pas in het netwerk van generalisaties dat hierom heen is opgebouwd. Dat wil zeggen als je een "Duitser" bent of een "Nederlander". Dit is een afspraak gemaakt door een groep -'de staten'- buiten een andere groep - 'zigeuners'- om. Niemand maakt zich in deze staten druk om de lokaliteit van deze gesloten systemen. Systemen die door hun lokale werking ongelijkheid scheppen.

Een situatie wordt ter behoud van zichzelf gelegitimeerd in zichzelf: het bestaan van een

---

10

Zie paragraaf 1.8.4.

11

Zie paragraaf 1.8.5

12

zie Volkskrant woensdag 6-6-1990

grens wordt gelegitimeerd door de papieren die die grens vormen. Degenen die niet in deze praktijk van naties functioneren, zoals de zigeuners, kunnen hun gelijkheid nergens in het schriftelijk recht vinden. Dat recht eist identiteitspapieren. De geëiste papieren zijn echter onderdeel van een cirkelredenering. Zigeuners hebben geen papieren, dus ze mogen de grens niet over, maar in feite is het ook zo dat ze de grens niet over mógen en daarom geen papieren krijgen.

Deze 400 mensen zijn buiten het nationalistische institutionele kader gehouden tijdens de ontwikkeling van die instituties als zogenaamde universele systemen. Zij hebben hun eigen mondelinge organisatievormen. Hun uitsluiting tijdens de ontwikkeling van onze instituties wil men nog steeds niet rechtekken, waardoor bovenbeschreven flagrante ongelijkheden ontstaan. Het geschreven recht blijkt lokaal. Het is niet voor hen geschreven en heeft voor zigeuners in deze situatie alleen een repressieve werking.

In haar pretentie van universaliteit roept het geschreven recht zo nieuwe ongelijkheden tussen individuen en groepen op, waartegen verzet zeer moeilijk of onmogelijk is. Onze institutie van het recht is niet voor hen, die niet schriftelijk zijn, geschreven. Zij kunnen er niet aan deelnemen, het heeft alleen repressief werking voor hen. Dit recht heeft, doordat het is opgeschreven geen ruimere, diepgaandere betekenis gekregen en het is er niet minder willekeurig door geworden. Opgeschreven kan het slechts met rigidere strakkere kracht afgedwongen worden, omdat het ultieme argument steeds is dat het zo geschreven staat: Het geschrevene heeft autoriteit an sich.

Het bovenstaande zou kunnen gelden als een signaal voor het functioneren van onze maatschappij, die zich zegt te baseren op een rechtvaardigheid die het rechtstreekse gevolg zou zijn van het vooruitgangsidee van de emancipatie van de Redelijke mens.¹³

Een geschreven wet geldt voor een gegeneraliseerde rol en kan interacties als standaard behandelen. De 'Vooruitgang' hierbij is snelheid van handelen, maar heeft de opgeslagen kennis nog de kwaliteiten van rechtvaardigheid die het pretendeert te hebben opgeschreven ?

Het geschreven recht geeft een houvast aan een statische voorstelling van van de maatschappelijke situatie, maar zo'n voorstelling ontkent dat rechtsverwerving en uitoefening een agonistisch¹⁴ proces is. Van zo'n proces is de uitkomst echter onzekerder en kan daarom moeilijker dwingend werken. Daarom is de behoefte aan een vast resultaat waarop men zijn handelen kan afstemmen, gebaat bij een statische voorstelling en niet bij de grotere onzekerheid en traagheid van processuele betekenisvorming.

13

Zie paragraaf 1.1 : het citaat van Willem de Ruiter
Zie paragraaf 1.6.4 en 1.6.6

14

Agonistisch wil zeggen, gebaseerd op tegenstellingen.

Zo kan, met papieren als criterium voor een beslissing, de geschiedenis van deze groep zigeuners, hun kontekstuele "bijzondere" motieven en hun eigen positie buiten beschouwing worden gelaten. Zo kunnen ze geweigerd worden door beide landen zonder dat de mensen in die landen dit onrechtvaardig beschouwen en krijgen ze nooit de documenten die nodig zijn.

Duidelijk is dat de Vooruitgang niet zo universeel is als zij pretendeert. Een denken dat iedereen rijkdom, gelijkheid, en rechtvaardigheid belooft, laat hier schrijnend zijn eigen tekortkomingen zien.

3.4 De paradox van de onbelemmerde communicatie

In hoofdstuk II schreef ik dat door de ontwikkeling van schrift de communicatiemogelijkheden uitgebreid worden, doordat een afstand overbrugd kan worden die mondeling niet zo massaal en zo verreikend overbrugd kan worden. Het paradoxale hiervan is echter dat door die te overbruggen afstand een dwang tot standaardisatie, eenvormigheid, optreedt die de communicatiemogelijkheden beperkt door een centraliserend effect, waardoor een hiërarchie ontstaat. Vooruitgang echter impliceert een onbelemmerde communicatie. Lyotard (1979:159 - 174) spreekt in zo'n geval van taalspelen met volledige informatie. De redelijke, bevrijde, geëmancipeerde mens wordt binnen het Vooruitgangdenken in staat geacht naar alle kanten toe op zijn manier te kunnen communiceren.

Zigeuners zijn mondeling georganiseerd. Zij hebben geen behoefte aan grotere overkoepelendere eenheden en communicatie, waardoor ze geen standaardisatie behoeven (tot nu toe).¹⁵ Men kent geen hiërarchie.¹⁶ Mensen kennen vaak meerdere dialecten tegelijkertijd waardoor de onderlinge verstaanbaarheid groter is. De groepsspecifieke kennis wordt juist door de variatie bewaard;¹⁷ Men beschouwt het bestaan van variatie zelfs als bescherming tegenover andere groepen.¹⁸ Men kent vaak een variant die weer meer mensen spreken en kan daarmee elkaar verstaan. Echte gestandaardiseerde overkoepelende dialecten zijn er echter niet. (M.v. Kampen 1990)

Zigeuners houden de contacten die ze belangrijk achten goed bij en blijven van elkaar op de hoogte door onderling door te vertellen. Het wordt door burgers vaak opvallend gevonden hoe goed zigeuners op de hoogte zijn van gebeurtenissen die ver weg plaatsvinden.

Zigeuners kennen dus een erg grote taalvariatie en geen gestandaardiseerde vorm van communicatie. Die variatie bepaalt hun onafhankelijkheid. Door variatie moeten de groepen wel klein blijven en kunnen ze nooit door anderen, verder weg, bestuurd worden, dat wil zeggen een onafhankelijkheid door kleinschaligheid. Binnen een variant is de kans kleiner dat de communicatie belemmerd zal worden, omdat ze niet te maken hebben met een communicatie die verloopt via instituties.

De communicatie tussen de varianten onderling is mogelijk, omdat men flexibel is met het gebruik van taal en grammatica-regels. Mondeling taalgebruik vereist namelijk niet zo'n normatieve regelnavolging als schriftelijk. Zoals zigeuners in kleine groepen willen blijven leven, onafhankelijk van elkaar, is de communicatie tussen de varianten ook niet noodzakelijk. Er zijn echter initiatieven, van weliswaar een kleine elite-groep geschoolde zigeuners en 'burger'geleerden, die wel streven naar de eenheid van een grotere groep, in aansluiting met onze organisatievormen. Daarvoor achten zij standaardisatie noodzakelijk. Op een conferentie

---

15

Zie paragraaf 1.8.2. en 1.8.6

16

J.Overbekking e.a. (1988:217)

17

J.P.Liegeois (1986:191) : "...l'usage de la langue globale-ment pour s'opposer à l'univers non-tzigane, et sous sa forme dialectisée pour affirmer l'identité du groupe auquel appartient le locuteur et se démarquer d'autres groupes.."

18

D. Kenrick (1979:116) : "For self-identification as a group-member."

ter standaardisatie van de Romani-taal, gehouden op 1 april 1990 nabij Warschau¹⁹, formuleerde de voorzitter van deze groep het zo:

"The Romanies are late in getting a standard. We need a linguistic Institute and modern terminology."

Door te kijken hoe hun oorspronkelijke orale cultuur functioneert zou men kunnen aantonen dat zij bepaalde problemen die in onze maatschappij voorkomen, niet lijken te kennen. Je kunt je afvragen wat zij met een dergelijke standaardisatie binnen zullen halen. Zal het bereik van de communicatie wel vergroten door de gewenste standaardisatie? Of treden straks allerlei nieuwe belemmeringen op door noodzakelijke institutionalisering?

3.5 De paradox van de identiteit

Door de ontwikkeling van schrift kan een groep haar identiteit beter handhaven, omdat de duurzaamheid van het materiaal garant staat voor de duurzaamheid van de groeps kennis die ermee gecodeerd wordt. Het paradoxale van deze ontwikkeling echter is dat de identiteit niet zo onveranderbaar is als de duurzaamheid van het schrift haar doet zijn, waardoor de identiteiten met elkaar in conflict kunnen komen.

Zigeuners zijn mondeling georganiseerd. Zij hebben hun identiteitsbedreiging niet afgeweerd door hun groeps kennis op schrift te zetten. Zij hebben, omringd door andere 'identiteiten', en omdat ze zelf geen grondgebied kennen, hun identiteit door flexibiliteit bewaard (in combinatie met een sociale afstand van andere groepen)²⁰. Het lijkt of kleine groepen die pas zo'n jaar of 30 in een vreemde cultuur leven al identiteitsproblemen krijgen.²¹

19

Zie paragraaf 1.1

20

Zie paragraaf 1.8.1, 1.8.4 en 1.8.7

21

Zie de in bepaalde kringen veel aangehaalde problematiek van de tweede generatie Marokkanen en Turken tussen twee culturen.

Zigeuners hebben echter eeuwen lang hun identiteit behouden, zij weten wat zij als 'een zigeuner' beschouwen, maar wat 'een zigeuner' dan is, kunnen zij niet precies omschrijven. Ze kennen een sterke thuisbasis, de familie is erg belangrijk en ze geloven niet aan formele grootschalige organisaties,²² waardoor ze geen lossere contacten kunnen krijgen. Alleen vanuit zo'n basis is het mogelijk zich uiterlijk aan te passen en toch een grote innerlijke afstand te bewaren tot de burgermaatschappij.

We kunnen ons afvragen hoe het in de 'burgermaatschappij' gesteld is met die communicatie. Zij die het schrift gebruiken, zouden hun identiteit beter, eenvoudiger en vooral duurzamer kunnen bewaren. Een vervelende bijkomstigheid van deze duurzaamheid is echter dat een groepsidentiteit voortdurend verandert en dus helemaal geen baat heeft bij zo'n duurzaamheid. De communicatie tussen de identiteiten wordt door de door schriftpraktijken gegenereerde duurzaamheid bemoeilijkt en problematisch. Dat miscommunicatie tussen verschillende identiteiten een groot en diepgaand maatschappelijk probleem is geworden, duidt op het belang van de nadelige bijwerkingen van de verschriftelijking voor het maatschappelijk functioneren van verschillende identiteiten. Een probleem dat binnen de nomadische orale organisatie van de zigeuners nagenoeg ontbreekt.

3.6 De paradox van de behouden identiteit

In hoofdstuk II signaleerde ik opnieuw een paradox. Door de ontwikkeling van schrift kan de groeps kennis beter bewaard blijven, omdat de identiteit beter beschermd wordt door de duurzaamheid van het schriftelijke materiaal waarin de kennis wordt geëncodeerd. Het paradoxale van deze ontwikkeling is echter dat de oorspronkelijke identiteit verloren gaat,

---

22

J.Overbekking e.a.(1988:217): "Een formele zelforganisatie is nooit ontstaan ondanks initiatieven om deze te bevorderen vanuit de burgermaatschappij."

p.218: "Nederlandse Zigeuners voelen er bovendien niets voor zich formeel te organiseren ....."

p.222: "In grootschalige acties of formele overleg-situaties zien de Nederlandse Zigeuners weinig heil."

Zie paragraaf 1.8.7

omdat via schrift kennis accumuleert²³ en zich in deze kennisaccumulatie abstracties ontwikkelen waarin men een andere houding ten aanzien van de geëncodeerde kennis gaat aannemen.

De mondelinge organisatie van de zigeuners biedt ook hier andere mogelijkheden; Zij hebben geen nationaliteit, zij hebben ook geen abstracties die daarmee samenhangen om zich mee te identificeren. Ze hebben geen vast omljnd beeld van zichzelf, maar dit schaadt hun identiteit niet. Ze zoeken niet naar overkoepende abstracte zekerheden om een identiteit aan op te hangen. Hun identiteit vormen zij in hun onderlinge hechte informele sociale structuur, zoals de familie. Ook het 'wij-beeld' dat ze van zichzelf kunnen vormen door de vijandigheid van de omringende wereld resulteert in een identiteit. Door de vijandigheid van de hen omringende wereld voelen zij zich met elkaar verbonden en worden ze op elkaar aangewezen omdat de anderen niet te vertrouwen zijn en op een afstand worden gehouden. De mondelinge taal speelt hierbij een rol. Men wil de taal in dit informele hechte circuit houden en niet door de buitenwereld aangetast doen worden.²⁴ Een Gadjo²⁵ blijft een Gadjo en als je een zigeuner bent dan moet je dat ook maar blijven.²⁶ Of zoals een Roma spreekwoord zegt: Omgeven door de Gadjé is de tong van de Rom zijn enige verdediging.²⁷

Uit de bovenstaande paradox van het behoud van identiteit zal blijken dat het in de verschriftelijkte maatschappij nogal meevalt met dat behoud van identiteit, omdat het schrift als bijwerking heeft dat het kennis accumuleert, waardoor men steeds andere houdingen ten aanzien van eerder vastgelegde identiteiten moet aannemen. Het is dankzij deze interne paradoxale werking van het schrift dat er groepsidentiteitsproblemen ontstaan. Doordat zigeuners, met hun orale cultuur, buiten de werking en invloed van deze paradox vallen, kennen

---

23

zie Ehlich (1983a:504)

zie Goody (1986:29) : "The intrinsic nature of oral communication..There can be (...),nor can words accumulate the successive layers of historically validated meanings which they acquire in a literate culture."

24

Zie paragraaf 1.8.6

Zie M.v. kampen (1990)

25

Gadjo = zigeunerwoord dat in de meeste dialecten voorkomt in een of ander hierop lijkende vorm. Het betekent zoiets als 'buitenstaander', 'niet-zigeuner', 'burger'.

26

Woorden van Sinti-meisje in interview in: van Kampen (1990:47)

27

Zie paragraaf 1.8.6

zij met hun informele, hechte, sociale structuur niet een dergelijke identiteitsproblematiek. Het is mede de verschriftelijkte burgermaatschappij die hen voor verlies van identiteit behoedt.

3.7 De paradox van het bijzondere

Door de ontwikkeling van schrift verkrijgen mensen objectievere kennis en kunnen daardoor neutraler handelen, maar het paradoxale is dat objectieve kennis per definitie²⁸ universeler is én expliciter en dat schrift dus universelere kennis levert door haar afstand tussen weter en kennis én dat schrift door die afstand juist explicieter moet zijn om begrepen te kunnen worden. Het paradoxale is dat de tendens naar het universele, het bijzondere ontkent, maar dat schrift door zijn autonomie het bijzondere expliciet moet maken. Dit is wellicht geen paradox, maar een onmogelijkheid. En door deze onmogelijkheid, deze onverenigbare tendensen belemmert het schrift de neutraliteit die het pretendeert te brengen. Het belemmert de neutraliteit door een pretentie van objectieve kennis en diens meerwaarde voor zich te claimen.

In hun mondelinge organisatie maken zigeuners dit onderscheid niet. Zij kunnen zonder die pretentie de relevante factoren per situatie in overweging nemen, zonder van een standaard-situatie uit te hoeven gaan. Hun agonistiek²⁹ (wij-zigeuners en zij-vijandige wereld) gaat uit van belangentegenstellingen die zo voordelig mogelijk opgelost moeten worden. Is dit niet reëler voor de manier waarop groepen en individuen maatschappelijk met elkaar omgaan, dan uit te gaan van een pretentie van neutraliteit ?

28

Zie paragraaf 1.3.5, 1.6.5

29

Ong (1980) stelt dat mondeling taalgebruik agonistisch is in tegenstelling tot schrift.

Ook Plato doelt wellicht hierop als hij het schrift aanvalt omdat het geen ware kennis levert omdat die alleen kan ontstaan in het geven en nemen van reële personen.

Democratie wordt de minst slechte bestuursvorm genoemd³⁰. Democratie berust immers op formele compromissen tussen allerlei groepen. Worden met die neutraliteit juist geen belangen verborgen, die door een discussie en in een confrontatie naar voren zouden komen ?

Een ander effect van deze houding bij zigeuners is dat voor hen een probleem bij een groep in Limburg niet hetzelfde hoeft te zijn als voor een groep in Brabant. Dit in tegenstelling tot het overheidsbeleid. Men streeft namelijk naar het opheffen van speciale regelingen, de zogenaamde 'normalisatie'³¹ en men maakt centraal beleid waar men zich lokaal aan moet houden. Zo'n beleid gaat uit van een eenheid die niet door zigeuners zelf gepretendeerd wordt.

De problemen die ontstaan bij de pretentie van de neutraliteit in de verschriftelijkte maatschappij kan men eenvoudigweg niet in de schoenen schuiven van anderssoortig georganiseerde groepen zoals de zigeuners. Het zijn juist de verschriftelijkte instituties die met hun compromissaire en gepretendeerde neutraliteit een te grof mazig net over lokale en specifieke situaties gooien. Verschriftelijkte instituties moeten namelijk om te kunnen functioneren uitgaan van een bestaand net van voorwaarden. Het ontbreken van één van die voorwaarden, geldt als een disfunctioneren, niet van het systeem (dat staat buiten de kritiek), maar van een situatie. Een situatie moet dus genormaliseerd worden, aangepast worden.

Het paradoxale is echter dat zodra je een situatie normaliseert, zij nooit meer 'fijnmazig' kan reageren op bijzondere verschijnselen met alle gevolgen van dien. Ook hier zou men het gedrag van de zigeuners dus kunnen zien als een onttrekken aan een paradoxaal effect en de onredelijke reactie daarop van de burgermaatschappij zou men kunnen zien als een frustratie om het verlies van haar onschendbaarheid in de trant van : zij die zich niet willen aanpassen, zullen wel zien.

30

Uitspraak van Churchill. (paragraaf 1.1)

Dit hangt samen met de in hoofdstuk 1 vermelde emancipatie van de autocratische staat.

31

zie J.Overbekking e.a. (1988:204)

3.8 De paradox van de explicietheid

De negende paradox die ik in hoofdstuk II heb beschreven is dat door de ontwikkeling van schrift mensen precieser kunnen communiceren en daardoor betere kennis en betere oplossingen kunnen geven en minder misverstanden hoeven plaats te vinden. Dit komt omdat de 'afstandelijkheid' van schrift dwingt tot een explicietheid.³²

Het paradoxale is dat die explicitering recursief werkt en dat in de recursie de meer expliciete kennis uiteindelijk weer verloren gaat in meta-niveau's van abstracties. Hierdoor kan een onbruikbare afstand ten opzichte van de kontekstuele omgeving ontstaan.

Aangezien de zigeuners mondeling zijn georganiseerd, kan gesteld worden dat zij zich expliciteren in de spreesituatie. Zij veronderstellen geen kontekstvrijheid en zijn expliciet in relatie met hun situatie. Hierin kunnen dus geen belemmeringen optreden die het gevolg zijn van de pretentie van kontekstvrijheid.

Dit heeft verder tot gevolg dat formele en grootschalige overlegsituaties met zigeuners niet goed werken. Zolang het beleid dat niet beseft, kan de verhouding tussen zigeuners en burgers niet verbeteren door wegnemen van onbegrip. De contacten en resultaten zijn voor hen erg afhankelijk van de optredende persoon (J. Overbekking e.a.(1988:222))

In de institutionele settings waarin wij zijn georganiseerd, zijn de rollen belangrijker geworden dan de personen (zie paragraaf 1.4.1) en draait het succes van overleg om heel andere zaken dan bij de zigeuners, die mondeling georganiseerd zijn en waarin personen met een grote verbale vaardigheid of de ouderdom of het geslacht van iemand een belangrijke rol kunnen spelen.

Een voordeel is echter dat oraal georganiseerde groepen geen problemen hebben met de onbruikbare afstand tussen referentie en steeds verder gedivergeerde explicietheid. De hele problematiek van referentie ontbreekt nagenoeg door de altijd aanwezige kontekst. Dat voorkomt de voor onze maatschappij geldverslindende en paradoxale inefficiënte communicatieproblemen.

32

Zie paragraaf 1.3.3

3.9 De paradox van de inspraak

Zoals ik in hoofdstuk I heb beschreven is de opbouw van onze democratische organisatievorm afhankelijk van de ontwikkeling van schrift. Emancipatiegedachten zijn verbonden aan massaal onderwijs, waardoor burgers kunnen deelnemen aan het politieke proces. Door standaardisatie van een schriftelijke taal, kunnen meer mensen inspraak krijgen en hun stem doen horen en kan kennis zich meer verspreiden. Maar de door het schrift mogelijk gemaakte autonomie van organisaties en hun specialisaties³³ sluit kennis weer af van bepaalde individuen en groepen en daardoor hebben zij minder inspraak. Er ontstaan namelijk steeds meer "onwetenden" tegenover enkele specialisten. Dit verschijnsel doet zich voor op elk maatschappelijk terrein.

Zigeuners zijn mondeling georganiseerd. Zij kennen geen formele organisatie³⁴ en kunnen dus niet een doelgerichte vrijheid van meningsuiting in de politiek verwerven. Zij zijn echter gewend aan het sluiten van compromissen, dus zijn ze democratisch zonder schrift. Ze hebben voor communicatie naar buiten toe woordvoerders, maar die hebben geen speciale macht. Men kent geen hiërarchie en onderlinge groepen zijn autonoom ten opzichte van elkaar. Wie heeft er dan meer inspraak in zijn eigen groep? Wij als burgers, onderdeel van een massa en afhankelijk van instituties, of zij als zigeuners, als hechte kleinschalige groep, onafhankelijk van instituties?

Maar hebben zigeuners democratische rechten? Doordat hun groepen klein en divers zijn en eigenlijk niet te benoemen zijn onder een generalisatie, betekent voor hen een 'normale' democratische weg geen inspraak: hoe moet je je diversiteit tot uitdrukking brengen, hoe moet je je informaliteit verdedigen? Wat hebben zigeuners aan onze democratie, als die schriftelijk zo werkt, dat, als ze zich, om mee te kunnen doen, zover moeten aanpassen dat het feitelijk al geen zin meer heeft om voor je rechten op te komen omdat je al bent opgegegaan in de standaardisatie van de institutionalisering, in de massa?

Zigeuners kennen geen specialisaties, hun kennis blijft toegankelijk voor de gehele groep. In hun r-strategie (zie paragraaf 1.7.1) moeten zij zich snel kunnen omschakelen om op veranderingen in te springen. Te grote specialisaties zijn in deze strategie gevaarlijk.

Onze verschriftelijkte maatschappij toont het inspraak-begrip flagrant paradoxaal. Men

---

33

Zie paragraaf 1.4.1

34

Zie paragraaf 1.8.7

kan dan pas deelnemen aan de verandering van de maatschappij of de politieke besluitvorming, als men zich volledig heeft aangepast en gespecialiseerd. Kennisdomeinen zijn zo radicaal versplinterd dat het institutioneel onmogelijk is om zonder meer en zonder 'kennis van zaken' inspraak te hebben op de besluitvorming. Hoewel onze maatschappij een grote toegankelijkheid garandeert, biedt zij in feite slechts toegang via de weg van diepgaande aanpassing en specialisaties.

Een oraal georganiseerde groep, zoals de zigeuners, is in feite gespecialiseerd in alles en in niks. Hun all-round flexibiliteit past echter niet binnen de geïnstitutionaliseerde inspraak-procedures. Men kan zich echter afvragen hoe groot het inspraak-gehalte in onze maatschappij eigenlijk is. En of zij misschien niet een boot mislopen, die helemaal niet mis te lopen valt. Met hun eigen structuur tonen zij aan dat zij, zolang ze met rust gelaten worden, helemaal geen behoefte hebben aan het door het vooruitgangdenken in het leven geroepen begrippen als 'inspraak' en 'democratie'.

3.10 De paradox van de kritiek

Het vooruitgangdenken pretendeert dat juist schrift een instrument, een kanaal voor kritiek kan zijn.

De door het schrift vereiste consensus, gevormd door de kunstmatige context van instituties, laat geen ruimte open voor twijfel en werkt daarom een kritische houding en mogelijkheden tot verzet tegen.

In hun mondelinge organisatie hoeven zigeuners aan een dergelijke consensus niet te voldoen. Zij hebben steun aan de directe spreeksituatie in onderlinge directe informele contacten. Zij kunnen door discussie, in een situatie van tegenstellingen tot compromissen komen en hebben niet, zoals bij schriftelijke communicatie een kunstmatige consensus voor de communicatie nodig, zodat bij hen niet onbewust belangentegenstellingen in die kunstmatige consensus verborgen kunnen worden.

Doordat zigeuners mondeling zijn georganiseerd kunnen ze buiten de werking van de consensus blijven. Verder ontstaat twijfel niet alleen door schrift zoals beschreven door Goody (1968)³⁵, maar kunnen zigeuners inconsistenties ervaren op een andere manier. Door de afstand

---

35

zie paragraaf 1.3.2

tussen zij-als-groep en wij-als-groep, kunnen zij onze gedragingen betwijfelen en de inconsistenties in ons gedrag ervaren en daardoor kritisch leren denken. Dit kritisch denkvermogen doet hen ook verzetten tegen schriftpraktijken. Zij wantrouwen de helpende hand die hen geboden wordt via schrift, omdat hetzelfde middel ook tégen hen gebruikt is. In de Tweede Wereldoorlog zijn zigeuners vernietigd op grond van een uitgebreide schriftelijke kennisvergaring. Als de afstand tussen zigeuners en burgers, door burgers per se verkleind gewenst is, betekent dat dat zij aan de zigeuners mogelijkheden tot kritiek willen ontnemen.

Door die afstand kunnen zigeuners ervaren dat schrift door de afstand tussen woorden en dingen fictief werkt. Burgers die onderdeel uitmaken van de fictieve consensus, nemen deze fictie waar als werkelijkheid. Schrift schept een afstand tussen woorden en dingen die echter gedurende haar ontwikkeling weer schijnt op te lossen voor de schriftelijke communicerenden in de gebruikte institutionele konteksten.

Zigeuners kunnen deze fictie, buitengesloten als zij zijn van deze konteksten, nog wel waarnemen, maar accepteren haar niet. Zij zijn bijvoorbeeld fel tegen registratie. Feller dan de meeste burgers in onze maatschappij zijn. Onze schriftelijke organisatie, zoals in politieke maatregelen, is immers gebaseerd op een geregistreerde werkelijkheid. De beheersing van de complexe sociale situaties kan alleen door de ordening en vereenvoudiging van geregistreerde gegevens. Men geeft hieraan in de 'burgermaatschappij' een objectieve waarde. Men stelt beleid op geconstateerde 'feiten' af. Zigeuners hebben in de Tweede Wereldoorlog ervaren hoe fictief deze 'feiten' zijn. Zij zijn op grond van zeer gedetailleerde registratie geordend. Aan hen zijn stambomen toegekend op grond waarvan zij zijn gedeporteerd.³⁶ Het is niet verwonderlijk dat zij aan registratie ook andere schriftpraktijken verbinden. Dit volgt logisch uit hun geschiedenis en situatie. Registratie staat niet los van de rest van onze schriftpraktijken.

Elke beschrijving is een registratie als er een objectieve waarde aan toegekend wordt, zoals in onze instituties vaak gebeurd. Cruciaal is dat de pretentie van objectiviteit en de houding die daarbij hoort, het schrift zulk een twijfelachtig maatschappelijk gebruik geeft.

Ook alfabetisering is niet zo ongevaarlijk als wordt verondersteld. H.J.Graff (1979) stelde ook vast dat alfabetisering in het 19e eeuwse Canada in plaats van emanciperend, onderdrukkend werkte. Het was een extra middel ter controle en aanpassing.

Door taal voor zichzelf te houden in informele circuits kunnen zigeuners zelf bepalen wat men als waar en niet waar beschouwt. Men kan de taal uit handen houden van de manipulaties van instituties. Mondeling kan deze scheiding groter blijven, daarmee kunnen ze hun eigen recht en eigen waarden en normen behouden en afgesloten blijven van de paradoxale schriftelijke inwerkingen.

36

Zie D. Kenrick en G. Puxon (1981)

Zie paragraaf 1.8.4

3.11 De paradox van de verandering

Ondanks de claim dat door middel van het schrijven maatschappelijke veranderingen bewerkstelligd kunnen worden, er tegelijkertijd een tendens waarneembaar is, die die veranderingen belemmert. Door taal te verschriftelijken externaliseert men ideeën: ideeën komen los van personen en los van een werkelijke dialoog. Tenslotte kan het in onze verinstitutionaliseerde maatschappij gemakkelijk gebeuren dat de schriftelijke weg van kritiek, van kritikus tot geadresseerde zolang is geworden dat onderweg veel oorspronkelijke kritiek verloren gaat en omgebogen wordt ter behoud en verbetering van de institutie.

In een mondelinge organisatie is men directer gericht.

Als er zich een probleem voordoet, volgt er een onmiddellijke reactie om tot een oplossing te komen. De kritiek kan in de directe stellingname van de deelnemers niet verloren gaan. Ong (1982:90) stelt dat mondeling taalgebruik altijd agonistisch gekleurd is, hetgeen een zuivere vorm van kritiek is. Vanuit dit perspectief kunnen in orale culturen veranderingen flexibeler worden doorgevoerd. Deze mondelinge polemieek wordt vaak door mensen met een schriftelijke achtergrond verkeerd ingeschat. Als men de schrikreactie van de laatsten in acht neemt, zou men zich kunnen afvragen of in de 'burgermaatschappij' een werkelijke dialoog nog wel mogelijk is. Het lijkt wel alsof men in de verschriftelijkte maatschappij een status quo, een harmonieus functioneren ten koste van alles wil behouden, dat men zich van te voren wil indekken tegen mogelijke kritiek. Men is niet meer gewend individueel tegenover een conflict te staan op maatschappelijk niveau. Men is in de verschriftelijkte maatschappij immers altijd maar een onderdeel van een organisatie en kan al heel gemakkelijk het probleem op een ander afschuiven.

3.12 De paradox van de alfabetisering

In de ontwikkeling van schrift, breidt het gebruik van schrift zich continu uit. Het wordt door andere groepen overgenomen en door de groep die schriftelijk is georganiseerd, wordt vaak veel moeite gedaan om andere groepen en individuen ook te verschriftelijken. Men noemt

dit "alfabetiseren".³⁷ Als alfabetiseren in navolging van Freire's opvatting problematiserend moet gaan werken en verzetsmogelijkheden moet bieden dan is het paradoxale dat alfabetisering eerst geaccepteerd moet worden en men zich eerst aan schriftgebruik aangepast moet hebben om ertegen te kunnen protesteren.

Zigeuners hebben zich niet verschriftelijk in een gebied dat in zijn geheel als verschriftelijk geldt.³⁸ Zij hebben zich ook niet laten verschriftelijken, niet door de kerk met zijn missionarissen of zendelingen, terwijl ze wel het geloof hebben overgenomen, niet door de communisten, die zeer veel ongeschreven talen een schrift hebben gegeven (een tijdelijk tijdelijk beperkt schriftgebruik in jaren '30 in USSR uitgezonderd).³⁹ Zij willen hun taal voor zichzelf houden⁴⁰, dat betekent binnen hun cultuur van informele contacten en sterke familiebanden en kleinschaligheid.

Alfabetiseerders veronderstellen altijd dat alleen een techniek wordt aangeleerd in hun campagnes, de techniek van schrijven en lezen met een alfabet, maar ze vergeten dat de materialiteit en 'afstandelijkheid' van schrift ook sociale en culturele gevolgen heeft. De 'afstandelijkheid' van schrift die leidt bijvoorbeeld tot een kunstmatige kontekstueering in de vorm van instituties. Of door het binnenhalen van een moraalcodex en controle-apparaat.

Het is een pretentie dat alfabetisering kontekstvrij is wat betreft culturele waarden en normen. Deze pretentie pretendeert dat de aanpassing oppervlakkig is. Deze implicatie komt voort uit het idee dat het aanleren van schrift een puur technische aangelegenheid is, die los staat van maatschappelijke organisatievormen. Zoals Coulmas (1981:4) in paragraaf 2.1.5 die beweert dat een volk niets kan verliezen bij een alfabetiseringscampagne.

Het lijkt misschien of Freire wel rekening houdt met de culturele kontekst, ook hij gaat er vanuit dat schrift alleen en vorm is waarmee mensen zich beter bewust kunnen worden van hun politieke situatie. Kenmerkend voor de Vooruitgang is de visie dat het schrift een instrument is.

Als zigeuners in hun cultuur, die gebaseerd is op aanpassing (r-strategie), zich tegen een aanpassing aan het schrift blijken te verzetten, kan men zich dan niet afvragen of die aanpassing wel zo oppervlakkig is als gesuggereerd wordt ?

37

Zie paragraaf 1.7

38

H.Haarmann (1988:12)

39

H.Haarmann (1988)

40

Zie paragraaf 1.8.2 en 1.8.6

Is het uit eigen belang van instituties of in het belang van de vooruitgang van zigeuners als men in Nederland bij de opvang van zigeuners uit het Oostblok in de jaren '70 hun alfabetisering zo belangrijk acht dat die zelfs onrechtmatig aan de volwassenen verplicht wordt gesteld met als sanctie intrekking of korting op de uitkering?⁴¹ Waarom wordt alfabetisering voor hun vooruitgang zo belangrijk geacht? Het lijkt erop dat men hen zo snel mogelijk wil laten aanpassen aan de werking van de instituties hier, zodat deze zo weinig mogelijk hinder van hen hoeven ondervinden. Dat wordt dan als vooruitgang geformuleerd. Maar is dat wat men oorspronkelijk onder Vooruitgang verstaat? Waarom is nooit stil gestaan bij hun orale traditie en wordt daar het belang ook niet van in gezien? Er wordt repressief gereageerd in de uitvoering van de opvang via deze alfabetisatie ten aanzien van hun orale traditie en eigen cultuur. Pluriformiteit blijkt hier een schijnbegrip in het beleid.

Uit voorgaande gevolgtrekkingen blijkt steeds dat een aanpassing (standaardisatie) is vereist. Het is vereist, het niet aanpassen wordt daadwerkelijk bestraft.

3.13 De paradox van de openheid

Door de ontwikkeling van schrift zou de maatschappij meer open komen te staan, omdat schrift kennis openbaar maakt. Daarom zouden onze verschriftelijke organisatievormen met de erin bestaande vrijheid van meningsuiting zeer open zijn.

Deze vrijheid heeft echter ook een andere kant, wil men van de genoemde vrijheid van meningsuiting gebruik kunnen maken, dan moet men eerst institutioneel organiseren. Dit institutionele organiseren gaat gepaard met een verlies van openheid. Instituties kennen namelijk veel barrières, zoals formaliteit, autonomie, specialisatie en grootschaligheid.

Het paradoxale is dus dat je alleen institutioneel gebruik kan maken van je vrijheid van meningsuiting. Paradoxaal in die zin dat die instituties zich ontwikkelen naar steeds geslotener systemen die zich over steeds meer terreinen uitbreiden.

41

Meijers, H., Poeth, H. en de Rooij, B. Rechtsproblemen van buitenlandse zigeuners. In: P. Hovens e.a (1988) p.[325]:

"...Dit leidt tot de conclusie dat de plicht, de alfabetiseren op straffe van inkorting of intrekking van de uitkering nu deze slechts wordt opgelegd aan leden van een bepaalde categorie analfabeten uitkeringsgerechtigden (de legaliseerde buitenlandse zigeuners, opgenomen in bepaalde opvanggemeenten), in strijd is met het gelijkheidsbeginsel."

De alfabetisering kan in die zin heel hypocriet werken: Je zou kunnen zeggen dat aan de basis, in de sfeer van de campagne, men zo open mogelijk staat om good-will te kweken. Het centrale beleid werkt echter repressief en is slechts gericht op aanpassing. Het verhoogt zelfs steeds zijn eisen voor aanpassing. Aan de basis formuleert men op zijn best nog ideëel, of anders hebben de educatieve werkers wel een ideële houding. Het beleid misbruikt de open mentaliteit van zulke educatieve werkers.

Vanuit onze maatschappij worden de zigeuners beschouwd als een onbereikbare gesloten groep. We kunnen ons echter de vraag stellen in hoeverre dit te maken heeft met onze eigen geslotenheid.

3.14 De paradox van de gelijkheid

Ten grondslag aan elke alfabetiseringspoging ligt de volgende paradox: om mensen te willen overtuigen dat ze gelijk zijn, wordt vanaf een ongelijkheid uitgegaan. Degene die de anderen wil overtuigen, weet namelijk dat wat de anderen nog moeten weten; de alfabetiseerder plaatst de analfabeten in een positie van ongelijkheid en definiëert van daaruit hun behoeften aan gelijkheid.

Onze verschriftelijke maatschappij kent een soort hoogmoed ten aanzien van anderssoortige organisatievormen met anderssoortige kennis, zoals bijvoorbeeld de 'orale'. Onze schriftpraktijken gaan uit van een ongelijkheid die genivelleerd moet worden. Deze nivellering gaat ten koste van andere praktijken. Zo constateren Meijer e.a. (1988:323)⁴² een principiële ongelijkheid die leidt tot een verwerpen van het anderssoortige:

"...Opname van nomaden die (zoals vrijwel alle nomaden) analfabeet zijn, in onze van geschriften afhankelijke, uiterst sedentaire maatschappij, is nauwelijks te vergelijken met bijvoorbeeld opname van mensen afkomstig uit Zuid-europese gemeenschappen.(...) Deze zigeuners bezitten een zeer oude cultuur die het zwerven, het niet-sedentair zijn, als een positieve en hoog te houden levenswaarde in zich bergt. Bij die instelling hoort de houding tegenover alfabetiseren: dat is iets dan

---

42

In : P. Hovens (1988)

van de "anderen", de sedentaire bevolking wordt geëist, en dat niet tot onze cultuur behoort.

De overheid eist nu wijziging op essentiële punten van die eeuwenoude cultuur: niet alleen alfabetisering, maar ook inburgering, en de omschakeling naar sedentair ingezetenschap."

Het gelijkheidsbeginsel dat hier wordt toegepast werkt niet differentieel. Men beoordeelt organisatievormen en hun kennis dus ongelijk om ze gelijk te kunnen maken. Dat laatste gelijk hangt nauw samen met éénvormigheid (standaardisatie, normalisatie, aanpassing etc.).

3.15 De paradox van de volledigheid

Het vooruitgangdenken claimt een zekere volledigheid van kennis, verspreid over een uitgestrekt veld van specialisaties. Deze specialisaties impliceren echter ook een versplintering van kennisdomeinen. Deze versplintering effecteert in een fundamentele onvolledigheid. Het afbakenen van een kennisdomein houdt namelijk altijd in dat er een grens getrokken wordt tussen wat wel en wat niet tot dat domein behoort. Als alle kennisdomeinen als volgt worden begrensd, betekent dat dat er telkens een stuk niemandsland van kennis ontstaat tussen bijvoorbeeld twee vakgebieden. Tevens is het zo dat de kennis- groei op een dergelijke wijze gebaseerd is op een fundamentele onvolledigheid: bij kennisaccumulatie, accumuleert kennis op grond van de voorveronderstellingen dat de kennis die je hebt voldoende is om steeds uitgebreidere kennisclaims op te kunnen baseren.

Het succes van het instituut onderwijs is, net als van alle instituten, niet alleen afhankelijk van haar eigen kennisdomein. Men beseft onvoldoende dat het succes van een institutie nooit op zichzelf staat. Men verklaart vaak resultaten van institutioneel handelen aan de hand van kennis uit uitsluitend het eigen domein.

Als men in het onderwijs aan zigeuners het instituut succesvol probeert te maken, waarom wordt het dan zo vreemd gevonden dat het onderwijs zo slecht aanslaat bij zigeuners, als men op andere terreinen in andere instituties, hun cultuur en aanwezigheid ontkent ? ⁴³

43

Voor huisvestingsproblematiek zie L. de Goei. Lau Mazirel en de Woonwagenwet van 1968. In: P. Hovens (1988) pp. [145-195]

Voor onderwijssituatie zie H.Hutjens e.a.(1989). Onderwijs aan wonnwagen- en zigeunerkinderen.

EINDCONCLUSIE

De ogenschijnlijke breedheid, van waaruit deze scriptie het maatschappelijke verschijnsel van de verschriftelijking benadert, wordt verklaard door de constellatie van een reeks onderling afhankelijke begrippen, die de problematiek situeren. De begrippen-constellatie werkt als een domino-effect; men kan niet het ene begrip onbesproken laten, omdat het inwerkt op het andere, er de oorzaak of het gevolg van is, enzovoorts. Het is dus zaak te komen tot een overzicht dat zich richt op een synthese van factoren. (De factoren die ik in hoofdstuk II en III heb behandeld, zijn niet uitputtend genoemd.)¹

In eerste instantie zou men de bovengenoemde constellatie globaal kunnen plaatsen in het kader van het fenomeen 'groei'. Het Vooruitgangdenken typeert zich door en voorwaardelijke en fundamentele groei (sine qua non).

Een grote beheersing van de leefomgeving is noodzakelijk om te kunnen groeien; in en door groei ontstaan massa's; massa's die nodig zijn om de vooruitgang te doen slagen. Een steeds groter gebied moet profiteren van de Vooruitgang; er is sprake van een cultureel imperialisme dat onder andere tot uiting komt in een gedwongen alfabetisering van zigeuners. Uiteindelijk is de Vooruitgang universeel en voor iedereen bedoeld (gelijkmakend).

Er zijn twee kanttekeningen te maken ten aanzien van de expansievoorwaarden.

(a) *Doordat het systeem van de schriftpraktijken zich onvoorwaardelijk moet uitbreiden, kan zij de eraan verbonden, gepretendeerde verbeteringen niet meer waarmaken. Veel gaat ten koste van haar energieverlindende uitbreiding, wat tot uitdrukking kan komen in een doel-middel konversie. Dit leidt tot paradoxale neveneffecten zoals blijkt uit hoofdstuk II.*

Men moet steeds zoeken naar steeds explicietere omschrijvingen (paragraaf 2.10) en in een poging te verfijnen en te vervolledigen, (paragraaf 2.18) wordt men, mede door haar steeds uitbreidende specialisering, steeds onvollediger. In haar poging steeds meer en beter te beheersen (paragraaf 2.2) verliest men de kwaliteiten die men zegt te accumuleren; een uitbreiding van haar doelmatigheid leidt tot functieverlies (paragraaf 2.3), hetgeen leidt tot een

---

1

Deze scriptie is namelijk een voorstudie en al werkende aan deze problematiek, moest ik constateren dat ze een grondigere verdere studie vereist.

loskomen van doelmatigheid van doelgerichtheid, waarbij bovengenoemde doel-middel conversie optreedt. Omdat schriftpraktijken in deze ontwikkeling steeds universeeler moeten functioneren, wordt er steeds meer gestandaardiseerd, gegeneraliseerd en genormaliseerd, hetgeen leidt tot nieuwe belemmeringen van communicatie (paragraaf 2.5) en een verlies van identiteit (paragraaf 2.7) En al leidt niet alle vermeerdering rechtstreeks tot het tegengestelde, het mag duidelijk zijn, dat de Vooruitgang via schriftpraktijken, met haar expansie de andere doelen die zij zich stelt, teniet doet.

We zouden dit kunnen zien als een interne PARADOXIE die inherent is aan de sociale schriftpraktijken zoals die is beschreven in hoofdstuk II.

(b)

Deze groei manifesteert zich aan de buitenkant niet minder paradoxaal. Hoofdstuk III toont flagrant aan, dat de paradoxen die voortvloeien uit de ontwikkeling naar verschriftelijking, niet werkzaam zijn op een groep die buiten haar bereik staat, zoals de zigeuners. Zij kunnen door deze bijzondere positie dienen als indicator voor de interne paradoxie van de sociale schriftpraktijken.

Het is in hoofdstuk III al eerder opgemerkt dat de zigeuners, mits ze met rust gelaten worden, (maar dat worden ze niet, omdat het systeem moet expanseren) totaal geen behoefte hebben aan paradoxale kretten als: 'behoud van identiteit'; verkrijgen van 'communicatieve vrijheid' of 'universele communicatie'; een 'grotere explicietheid', enzovoorts. Voor het functioneren van een kleinschalige maatschappij zijn zulke 'Grote Vertellingen'² totaal irrelevant. Daar zij niet voortdurend willen streven naar 'steeds meer', kennen zij ook niet een dergelijke problematiek. Het is wel zo dat de expansie van de schriftelijkheid (cultureel imperialisme) op het ogenblik, hun onafhankelijkheid essentieel bedreigt.

Een ander gevolg, aan de periferie van de schriftpraktijken, is, dat terwijl het in de breedte groeit, het terugwijkt in de hoogte: de barrière wordt steeds groter in een geslotenere maatschappij.

In tweede instantie zou men de constellatie van begrippen zoals die in hoofdstuk I en III wordt genoemd, kunnen plaatsen in het kader van de aanpassing, de conformatie. In de ontwikkeling van mondelinge naar een schriftelijke maatschappij blijkt dat het schrift veel meer

---

2

Lyotard spreekt in 'Het postmoderne weten' en 'het postmodernisme uitgelegd aan onze kinderen' over allerlei soorten emancipatie als 'Grote Vertellingen'. (zie paragraaf 1.1)

aanpassingen met zich meebrengt dan enkel een technische.

Wil men van de emanciperende vrijheid van de vooruitgang via schrift kunnen genieten, dan zal men zich moeten conformeren aan een reeks van zaken: men zal een standaard-taal moeten aannemen; men zal moeten opgaan in een massa; men zal om zijn identiteit te behouden, deze moeten veranderen; om gelijk te willen zijn, moet men zich eerst aanpassen en daarom ongelijke zijn om te leren hoe men gelijke zou kunnen worden; om veranderingen te kunnen aanbrengen en verzet en kritiek te kunnen leveren, zal men eerst moeten leren. Dit leren is tot een levenstaak geworden in onze maatschappij en met het beeld van een daardoor mogelijke individuele carrière voor ogen, verstilt hun verzet.³ Men zal om toegang te willen hebben tot het recht en de democratie eerst de met de sociale schriftpraktijken samenhangende sociale aanmatigheid moeten aannemen; om 'objectieve' en 'wetenschappelijke' kennis te verkrijgen, om onbelemmerd te communiceren, zal men zich eerst moeten aanpassen aan de schriftelijke taalspelen van elk van die gebieden. Het is een soort netwerk van aanpassing.

Mochten alle bovenstaande doelen daadwerkelijk worden bereikt kunnen worden, dan nog is het zo dat aanpassing nooit éénmalig is. Aanpassing werkt recursief. Als men zich aanpast aan een schriftelijke situatie, dan betekent dat dat men toetreedt tot een netwerk van instituties die op hun beurt steeds weer aanpassing vereisen. Concreet gezegd, betekent dat in dit geval dat zigeuners hun eigen identiteit volledig verliezen. het feit dat zij zich zo verzetten tegen alfabetisering zou ook als signaal opgevat kunnen worden voor dieperliggende en uitgebreidere bezwaren.

Maar het kenmerkende van zowel de paradoxen van verschriftelijking (hoofdstuk II) als hun gevolgen (hoofdstuk III), is dat zij niet aan de oppervlakte liggen, maar vaak onzichtbaar en onbesproken onder de oppervlakte van sociale conflicten een rol spelen. Zoals reeds vermeld schept schrift een kunstmatige context. Deze fictieve context verbergt en vertroebelt maatschappelijke belangentegenstellingen. Het maakt zaken tegelijkertijd complexer en diffuser. Daarom is zij ook zo rigide in haar ordening.

De ene aanpassing schept de afhankelijkheid aan de andere enzovoorts. Men zou kunnen stellen dat in dat geval alfabetisering niet zonder meer onschuldig of ongevaarlijk is:

3

Zie E. Verne (1976) in H.J. Graff (1981:295-296) " In view of the fact that the level of combativity of workers attending courses within the framework of lifelong adult education in France tends to decline, (...) They (adult educators) will be extending to these workers the task of demobilization that the bourgeois school has already undertaken upon their children. IN particular, they will be doing so by holding out the possibility of individual advancement only, and by reducing their combativity by pointing out the competition for jobs in industry..."

Alfabetisering haalt een cultureel en sociaal netwerk van logocentrische⁴ ideeën en kennis met zich mee naar binnen.

Een derde aspect waarin de samenhang tussen de diverse begrippen tot uitdrukking komt, is de éénvormigheid. Dat begint op het kleinste niveau bij de geschreven standaardtaal die een middel zou verschaffen tot uitgebreidere communicatie via schriftpraktijken. Wil het schrift zo universeel mogelijk kunnen zijn, dan zal het eerst een uniformiteit moeten krijgen die rigoreus is.

Een universaliteit die haaks staat op het 'bijzondere' (paragraaf 2.9), of op een verfijnende 'explicietheid' (paragraaf 2.10), een uniformiteit waarin elke 'identiteit' (paragraaf 2.7) op moet gaan in massaliteit, waarin elke 'verandering' (paragraaf 2.13) log en traag de weg der bureaucratie moet volgen. Een éénvormigheid tenslotte, die elke 'volledigheid' (paragraaf 2.18) schendt en die inderdaad een 'gelijkheid' (paragraaf 2.17) brengt, maar dan wel een gelijkheid die elke diversiteit en pluriformiteit tot schijnbegrippen maakt.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de zigeuners niet willen kiezen voor een middel dat hun diversiteit bedreigt en waarin zij hun informaliteit niet tot uitdrukking kunnen brengen.

Maatschappelijke instituties die met de schriftpraktijken samenhangen kennen vele barrières zoals formaliteit, autonomie, specialisatie en grootschaligheid. Hun toegankelijkheid is afhankelijk van aanpassing, naturalisatie en normalisatie. Deze laatste begrippen zijn principieel bedreigend voor kleinschalige organisatievormen.

Men kan zich afvragen of het oorspronkelijke vooruitgangdenken, dat emancipatoir en idealistisch was en waarin het schrift als instrument werd gezien, zo'n complexe ontwikkeling voor ogen heeft gehad. Een argument voor de accumulatie, de aanpassing en de éénvormigheid, is vaak het defensieve 'we moeten wel', 'wat moet je anders?', 'Wil je soms weer in de bomen gaan wonen?'. Als alles met elkaar samen lijkt, dan is de complexiteit niet meer te overzien en krijgt de Vooruitgang het karakter van een onontkoombare vanzelfsprekendheid.

Deze scriptie zet een kritische noot bij die vanzelfsprekendheid. Ze toont geen coherente maatschappij en is niet gebaseerd op een overkoepelende theorie. Elke theorie is opnieuw een afbakening waarin het geheel verloren gaat. Om de pretentie van 'vrijheid' en doelgerichtheid van de sociale praktijken van schrift aan te kunnen tonen, heb ik drie beslissingen van

---

4

Logocentristische ideeën zijn, in deze, dat er tussen geschreven woorden en 'de waarheid' een koppeling wordt gemaakt via de mens als Redelijk wezen en meester over de woorden.

Foucault (1971)⁵ overgenomen, namelijk:

- 1 de 'wil tot waarheid' in twijfel trekken
- 2 de praktijken hun toevallige gebeurteniskarakter terug geven.
- 3 de 'almacht van de betekenaar' beëindigen.

Volgens Foucault pas hierbij een analyse waarin de methodische houding 'een ijverige achteloosheid' moet zijn.

Deze scriptie wil vanuit een niet-neutrale wetenschappelijke houding het probleem van de verschriftelijking te problematiseren. Aangezien ik er vanuit ga, dat de problemen en paradoxen zich autonoom vanuit verschriftelijking voordoen, ben ik van mening dat een brede maatschappelijk-getinte synthese van de talige problematiek inzicht kan verschaffen in de ogenschijnlijke incommensurabiliteit tussen orale en schriftelijke communicatievormen, waarbij het institutionele aspect een belangrijk element vormt.

Deze scriptie is geen verdediging van de orale vorm, omdat die flexibeler, directer en sneller zou zijn. Ook al zou dat zo zijn, dan nog ontkomt het orale niet aan het imperialisme van de verschriftelijking, ook al omdat er bijna niemand twijfelt aan de juistheid van alfabetisering.

Tenslotte zou ik willen besluiten met een vooruitwijzing door een laatste paradox en haar gevolgen, als onderdeel van de conclusie te presenteren. Dit is de 'paradox van het vergeten' (paragraaf 2.14). Wellicht is het de lezer al opgevallen dat deze paradox niet behandeld is in hoofdstuk III. Een maatschappij die zich met het schrift een externalisatie van het geheugen permitteert, verkrijgt hierdoor zo'n overcapaciteit aan geheugen, dat het steeds moeilijker wordt om maatschappelijke keuzes te maken uit dit enorme bestand. Deze ontwikkeling zet zich door en manifesteert zich juist op dit moment zeer scherp door de steeds grotere mogelijkheden die geboden worden met de elektronische communicatie. De computerisering betekent een nog verder externalisatie van het geheugen. Dat zou in kunnen houden dat alle begrippen, genoemd in hoofdstuk II, van 'vrijheid' tot en met 'volledigheid' (zie paragraaf 2.1 tot en met 2.18), in een computergeheugen opgeslagen zouden kunnen worden. Met het oproepen van die begrippen zou je je kunnen afvragen in hoeverre ze nog werkelijk zijn. Het computergeheugen heeft immers geen sociale functie meer, waardoor ook de relevantie van de gegevens niet meer maatschappelijk bepaald hoeft te zijn. Gaat hun relevantie verder dan het interne computersysteem?

5

M.Foucault (1971) L'ordre du discours. In vertaling: (1979) De orde van het spreken.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Antos, G., Krings, H.P. (Hrsgb.). 1989. Textproduktion: ein interdisziplinärer Forschungsüberblick. Tübingen: Niemeyer

Acton, T. and Davies, G. 1979. Educational Policy and language Use Among English Romanies and Irish Travellers (Tinkers) in England and Wales. In: Intl. J. Soc. Lang. (19) pp. [91 - 110]

Anderson, C.A. 1966. Literacy and Schooling on the Development Threshold: Some Historical Cases. In: Anderson, C.A. and Bowman, M. (eds). 1966. Education and Economic Development. London: Frank Cass

Bartlett, F.C. 1923. Psychology and Primitive Cultures. Cambridge. p. [42 - 3, 62 - 3, 256]

Baumann, G. (ed.). 1985. The Written Word: Literacy in Transition. Oxford: Clarendon Press. (Wolfson College Lectures 1985)

Besch, W. 1988. Standardisierungsprozesse im deutschen Sprachraum. In: Ammon, U., Mattheier, K.J., Nelde, P.H. (Hrsgb). Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch fuer Europäische Soziolinguistik (2). Standardisierungsentwicklungen in europäischen Nationalsprachen: Romania, Germania. Tübingen: Niemeyer. pp. [186 - 209]

Beurden, J. 1990. Het analfabetisme neemt weer toe. In: Internationale Samenwerking. juli 1990.(7) pp.[25 - 29]

Booij, G.E., Hamans, C., Balk, F. en Minnen, Ch. H. 1973 . Spelling. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Campbell, J. and Moyers, B. 1988. The Power of Myth. Vertaling: 1990. Mythen en bewustzijn: De kracht van de mythologische verbeelding. : De Haan

Clanchy, M.T. 1979. From Memory to Written Record: England 1066 - 1307. London

Cottaar, A., Lucassen, L. en Willems, W. 1988. Een zwerver verdwaald: balans en persectief van het onderzoek naar zigeuners en woonwagenbewoners in Nederland. In: Hovens, P. en Dahler, R. (red.). 1988. Zigeuners in Nederland: cultuur, geschiedenis en beleid. Nijmegen/Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. - (Sociaal Antropologische Cahiers (22)) p.[113 - 145]

Coulmas, F. 1981. Über Schrift. : Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 378

Coulmas, F. (ed.). 1982. Linguistic Minorities and Literacy: Language Policy Issues in Developing Countries. New York: Mouton Publishers. Uit de serie: Winter, W. (ed.). Trends in Linguistics, Studies and Monographs (26)

Ehlich, K., Rehbein, J. 1979. Sprachliche Handlungsmuster. In: Soeffner, H.G. (Hrsg.). 1979. Interpretative Verfahren in den Sozial- und Textwissenschaften. Stuttgart: J.B.Metzler pp. [243 - 273]

Ehlich, K., Coulmas, C. (eds.). 1983. Writing in Focus.: Mouton Press.

Ehlich, K. 1983b. Development of Writing as a social Problem Solving. In: Ehlich, K., Coulmas, C. (eds.). 1983. Writing in Focus. : Mouton Press. pp. [99 - 127]

Ehlich, K. 1983a. Writing ancillary to Telling. In: Journal of Pragmatics (7) pp.[495 - 506]

Ehlich, K. 1989. Genese von Textformen. In: Antos, G., Krings, H.P.(Hrsgb.). 1989. Textproduktion: ein interdisziplinärer Forschungsüberblick. Tübingen: Niemeyer. pp.[84 - 99]

Eisenstein, E. L. 1979. The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early Modern Europe. 2 vols., Cambridge.

Eisenstein, E.L. 1968. Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report. In: Journal of Modern History (40) 1968, pp.[7 - 29] Reprinted in: Graff H.J. 1981. Literacy and Social Development in the West: A Reader. Cambridge: Cambridge University Press pp. [53 - 69]

Ellis John, M. 1989. Against Deconstruction. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. Hoofdstuk II: Deconstruction and the Nature of Language.) pp.[18 - 45]

Engelhart, B. en Klein, J.W. 1988. 50 eeuwen schrift: een inleiding tot de geschiedenis van het schrift. Amsterdam: Aramith uitgevers.

Fairclough, N. 1989. Language and Power. London and New York: Longman.

Feyerabend, P. 1975. Against Method. London: New Left Books. In vertaling: Kray, H. 1977. In strijd met de methode: aanzet tot een anarchistische kennistheorie. Meppel: Boom

Finnegan, R. 1988. Literacy and Orality: Studies in the Technology of Communication. Oxford: Basil Blackwell

Fishman, J.A. 1975. Language and Nationalism: Two Integrative Essays. Massachusetts: Newbury House Publishers

Foucault, M. 1971. L'ordre du discours. Paris: Editions Gallimard. In vertaling: Widdershoven T. 1988. De orde van het spreken. Meppel: Boom.

Foucault, M. 1979. On Governmentality. Ideology and Consciousness (6) pp.[5 - 21]

Freire, P. 1972. The Pedagogy of the Oppressed. Penguin

Freire, P. (1967). Engelse druk 1974. Education: The Practice of Freedom. London.

Gelb, I.J. (1952). 4de druk 1974. A Study of Writing: A Discussion of the general Principles governing the Use and Evolution of Writing. U.S.A.: University of Chicago Press

Gellner, E. 1983. Nations and Nationalism. Oxford: Basil Blackwell.

Giddens, A. 1987. Social Theory and Modern Sociology.

Cambridge: Policy Press. (Hoofdstuk IV: Structuralism, post-structuralism and the production of culture.) pp. [73 - 108]

Goedegebuure, J. 1988. Naar een nieuw analfabetisme ? In: Waarom lezen we (nog) literatuur. verslag van symposium KUB. Theorie en geschiedenis van de literatuur. 2 juni 1988 pp.[1 - 11]

Goffman, E. 1969. On Face Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction. In: Where the action is. London.

- Goody, J. (ed.). 1968. Literacy in Traditional societies. Cambridge: Cambridge University Press
- Goody, J. 1986. The Logic of Writing and the Organization of Society. Cambridge: Cambridge University Press
- Graff, H.J. 1979. The Literacy Myth: Literacy and Social Structure in the 19th Century City. Academic Press
- Graff, H.J. (ed.) 1981. Literacy and Social Development in the West: A Reader. Cambridge: Cambridge University Press
- Grémaux, R. febr. 1989. Oldenzaals zigeunerbeleid 1979 - 1988. Gemeente Oldenzaal
- Günther, K.B., Günther, H. (Hrsg.). 1983. Schrift, Schreiben, Schriftlichkeit: Arbeiten zur Struktur, Funktion und Entwicklung schriftlicher Sprache. R.G.L. 49. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Haarmann, H. 1975. Soziologie und Politik der Sprachen Europas. München: dtv Wissenschaftliche Reihe.
- Haarmann, H. 1988. Allgemeine Strukturen europäischer Standardsprachentwicklung. In: Ammon, U., Mattheier, K.J., Nelde, P.H. (Hrsgb). Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch fuer Europäische Soziolinguistik (2). Standardisierungsentwicklungen in europäischen Nationalsprachen: Romania, Germania. Tübingen: Niemeyer. pp. [10 52]
- Hoefnagels, G.P. 1977. Rituelen ter terechtzitting: Een voorstudie van emoties en attitudes tijdens het strafproces ter terechtzitting om te komen tot een methode van strafprocesvoering. Deventer: Kluwer (2de druk)
- Hovens, P. en Dahler, R. 1988. Zigeuners in Nederland, cultuur, geschiedenis en beleid. Nijmegen / Rijswijk.
- Howe, J. 1979. the effects of writing on the Cuna political system. In: Ethnology (18) 1979, pp.[1 - 16] (in Goody 1986)
- Hrkal, E. 1940. Einführung in die Mittel-europäische Zigeunersprache mit Worterverzeichnis. Leipzig.

- Hutjens, H., Wilmink H., Heidweiller M. 1989. Onderwijs aan woonwagen- en zigeunerkinderen: Takken voor begeleiding, opleiding en nascholing. Den Bosch: KPC
- Jackson, D. 1980. Van Beitel tot Vulpen: Geschiedenis van het schrift. (Ned. vertaling 1981) Amerongen: Gaade.
- Halbwachs, M. 1925. Les Cadres sociaux de la mémoire. Paris.
- Kenrick, D. 1979. Romani English. In: Intl. J. Soc. Lang. (19) pp. [111 - 120]
- Kenrick, D. und Puxon, G. 1981. Sinti und Roma, die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat. Aus der Reihe "Pogrom" Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker.
- Knobloch, J. und Sudbrack, I. 1977. Zigeunerkundliche Forschungen I. Innsbruck: Amoe
- Knoop, U. 1983. Zum Status der Schriftlichkeit in der Sprache der Neuzeit. In: Günther, K.B., Günther, H. (Hg). 1983. Schrift, Schreiben, Schriftlichkeit: Arbeiten zur Struktur, Funktion und Entwicklung schriftlicher Sprache. R.G.L. 49. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Liegeois, J.P. 1986. La scolarisation des enfants tsiganes et voyageurs. Rapport de synthèse. Commission des Communautés européennes.
- Liegeois, J.P. 1988. Les enfants tsiganes a l'école: la formation des enseignants et autres personnels. Conseil de la coopération culturelle. Division de l'enseignement scolaire. Strasbourg
- Lockwood, W. G. 1985. An Introduction to Balkan Gypsies. In: Giessener Hefte für Tsiganologie 2/1:[17 - 23]. Giessen.
- Ludwig, O. 1983 . Einige Vorschläge zur Begrifflichkeit und Terminologie von Untersuchungen im Bereich der Schriftlichkeit. In: Günther, K.B., Günther, H. (Hg). 1983. Schrift, Schreiben, Schriftlichkeit: Arbeiten zur Struktur, Funktion und Entwicklung schriftlicher Sprache. R.G.L. 49. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Lyotard, J.J. 1979. La condition postmoderne - rapport sur le savoir. Paris: Editions de Minuit. In vertaling: 1987. Het postmoderne weten. Kampen: Kok Agora
- Mattheier, K.J. 1988. Nationalsprachenentwicklung, Sprachenstandardisierung und Historische Soziolinguistik. In: Ammon, U., Mattheier,

K.J., Nelde, P.H. (Hrsgb). Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch fuer Europäische Soziolinguistik (2). Standardisierungsentwicklungen in europäischen Nationalsprachen: Romania, Germania. Tübingen: Niemeyer. pp. [1 - 10]

McLuhan, M. 1962. The Gutenberg Galaxy: the making of the typographic man. London: Routledge & Kegan Paul (reprinted 1971)

Meiers, H., Poeth, H. en Rooij, B. 1988. Rechtsproblemen van buitenlandse zigeuners. In: Hovens, P. en Dahler, R. (red.). 1988. Zigeuners in Nederland: cultuur, geschiedenis en beleid. Nijmegen/Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. - (Sociaal Antropologische Cahiers (22)) p. [283 - 353]

Mullard, C. 1988. Racism, Ethnicism and Etharchy or not ? the Principles of progressive Control and transformative Change. In: Skutnabb-Kangas, T. and Cummins, J. (eds.). 1988. Minority Education: From Shame to Struggle. Bristol pp. [359 - 378]

Nietzsche, F. 1976. Unzeitgemässe Betrachtungen: Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag. p. [612]

Olson, D. 1977. From Utterance to Text: The Bias of Language in Speech and Writing. In Harvard Educational Review (47)

Ong, W.J. 1982. Orality and Literacy: The Technologizing of the Word. London and New York: Methuen

Ong, W. 1985. Writing is a technology that restructures thought. In: Baumann, G. (ed.). 1985. The Written Word: Literacy in Transition. Oxford: Clarendon Press. (Wolfson College Lectures 1985) pp. [23 - 50]

Overbekking, J., Hahn, A., Geerts, R. 1987. Nederlandse Zigeuners en burgermaatschappij: een eeuwigdurend schaakspel. Nijmegen: OABG

Overbekking, J., Hahn, A., Geerts, R. 1988. Concessies en compromissen: de maatschappelijke positie van Nederlandse Zigeuners. In: Hovens, P. en Dahler, R. (red.). 1988. Zigeuners in Nederland: cultuur, geschiedenis en beleid. Nijmegen/Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. - (Sociaal Antropologische Cahiers (22)) p.[195 - 229]

Oxenham, J. 1980. Literacy. Writing, Reading and Social Organisation. London (Language and Society Series)

Philipson, R. 1988. Linguicism: Structures and Ideologies in linguistic Imperialism. In: Skutnabb-Kangas, T. and Cummins, J. (eds.). 1988. Minority Education: From Shame to Struggle. Bristol pp. [339 - 358]

Popper, K. 1979. Objective Knowledge. Oxford: Clarendon Press

Pott, A.F. 1845 (herdruk Leipzig 1964) Die Zigeuner in Europa und Asien. (zweiter Theil). Halle

Puxon, G. 1979. Romanes and language policy in Yugoslavia. In: Intl. J. Soc. Lang. (19) pp. [83 - 90]

Renkema, J. 1987. Tekst en uitleg. Een inleiding in de tekstwetenschap. Dordrecht: Foris Publications [211 - 240]

Ruiter, de W. 1988. Postmodernisme, het illusieloze denken. In: Wetenschap en Samenleving. 1988, vierde jaargang.

Stubbs, M. 1980. Language and Literacy: The Sociolinguistics of Reading and Writing. London: Roulledge and Kegan Paul

Reijen, W. van. 1987. De onvoltooide rede: modern en postmodern. Kampen: Kok Agora

Schaap, D. en Bont, W. 1965. Het volk van Koko Petalo: De zigeuners in Europa. Amsterdam: Arbeiderspers.

Schmandt - Besserat, D. 1978. The Earliest Precursor of Writing. In: Scientific America (6). pp. [11 - 25]

Schmitt, C. 1988. Typen der Ausbildung und Durchsetzung von Nationalsprachen in der Romania. In: Ammon, U., Mattheier, K.J., Nelde, P.H. (Hrsgb). Sociolinguistica: Internationales Jahrbuch fuer Europäische Soziolinguistik (2). Standardisierungsentwicklungen in europäischen Nationalsprachen: Romania, Germania. Tübingen: Niemeyer. pp. [73 - 117]

Prof. Dr. Mr. Schuyt, C.J.M. 1986. Filosofie van de sociale wetenschappen. Leiden: Martinus Nijhoff

Skutnabb- Kangas, T. and Cummins, J. (eds.). 1988. Minority Education: From Shame to Struggle. Bristol

Soulis, G.C. 1961. The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkan in the late Middle Ages.
In: *Dumbarton Oaks Papers* (15) [143 - 165]

Störig, H.J. 1979. *Geschiedenis van de filosofie*. Utrecht/Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum.
Vertaling van: 1959. *Kleine Weltgeschichte der Philosophie*. Stuttgart: W.Kohlhammer-Verlag.

Street, B.v. 1984. *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press

UNESCO 1970. *Literacy 1967 - 9 : Progress Throughout The World*
1975. *Final Report for International Symposium for Literacy*.
Iran, Persepolis.

Verne, E. 1976. *Literacy and industrialization - the Dispossession of Speech*. In: Bataille, L. 1979. *A Turning Point for Literacy: Adult Education for Development*. Pergamon Press, Ltd. pp. [211 - 28]. Herdruk in: Graff, H.J. (ed.) 1981. *Literacy and Social Development in the West: A Reader*. Cambridge: Cambridge University Press. pp.[286 - 303]

Dr. Vrugt, M. van der. 1982. *Aangaende Criminele Saken*.
Deventer: Kluwer

Volkskrant woensdag 9 - 5 - 1990

Volkskrant woensdag 6 - 6 - 1990

Volkskrant zaterdag 9 - 6 - 1990

Weber, M. 1947a. *the Theory of Social and Economic Organization*. vertaling: Henderson, A.R.
en Parsons T. Edinburgh

Weber, M. 1947b. *Religious rejections of the world and their directions*. In Gerth H. H. en
Mills, G.W. (vertalers en eds.) 1961. *From Max Weber*. London

Wilson, B. (ed.). 1974. *Rationality*. Oxford: B.Blackwell